

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

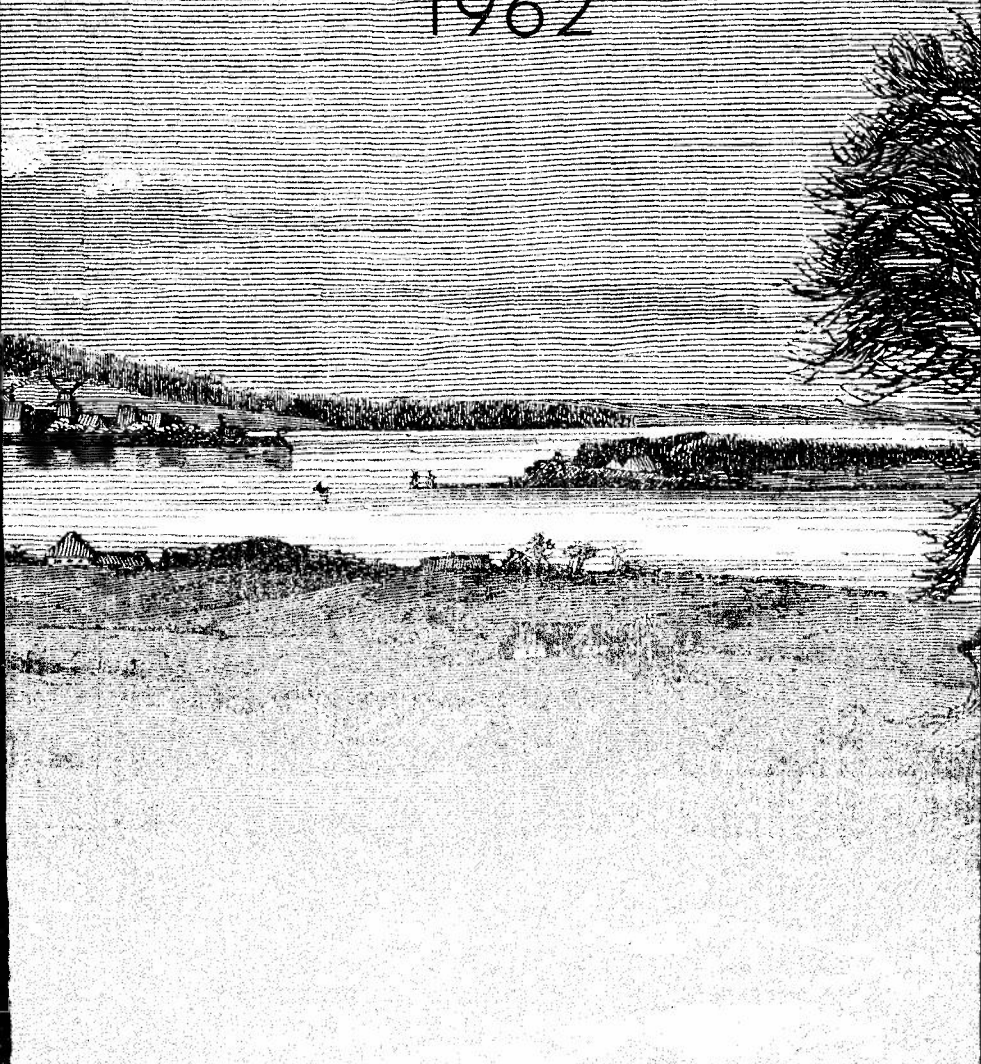
Links

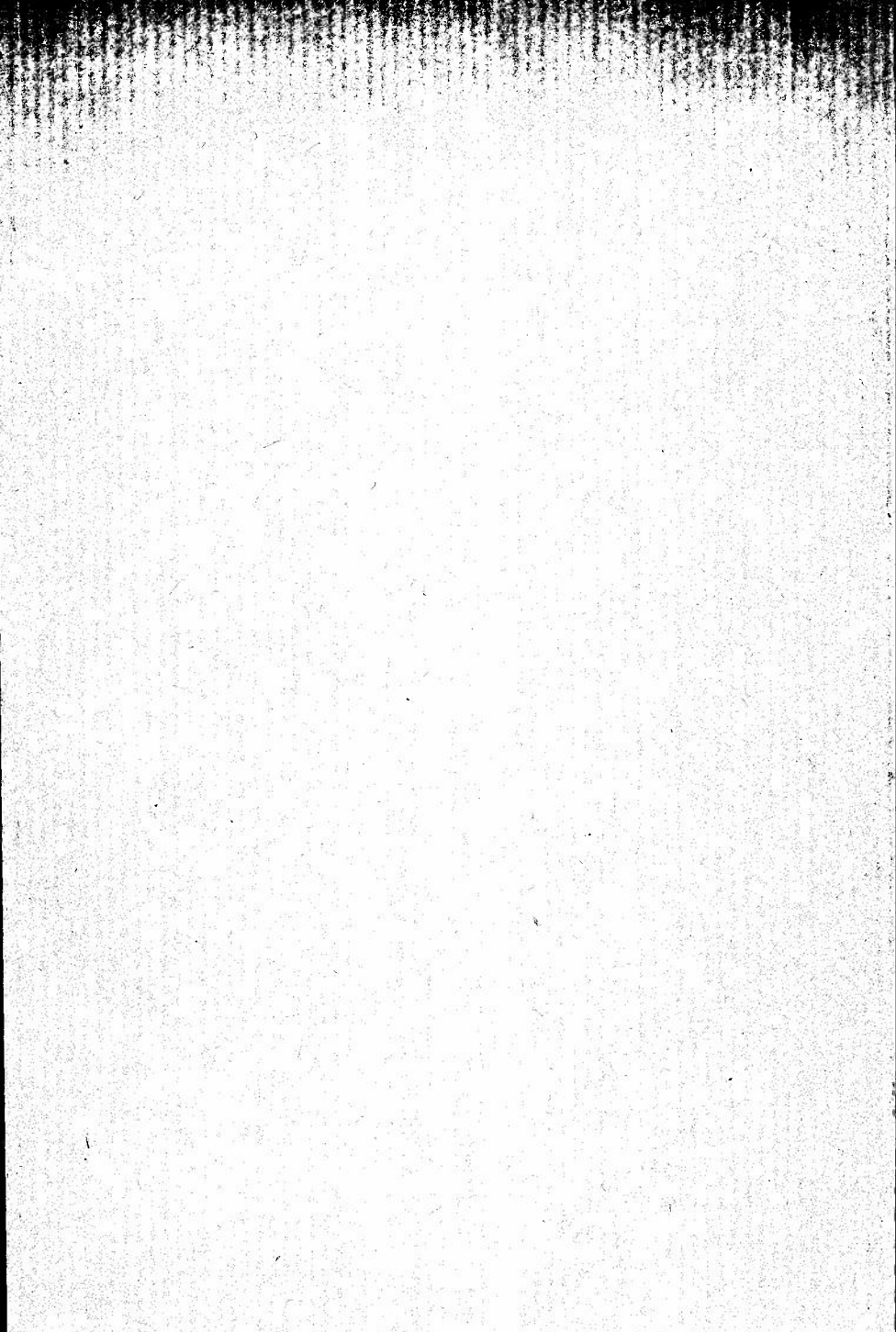
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTIS AARBOG

1962

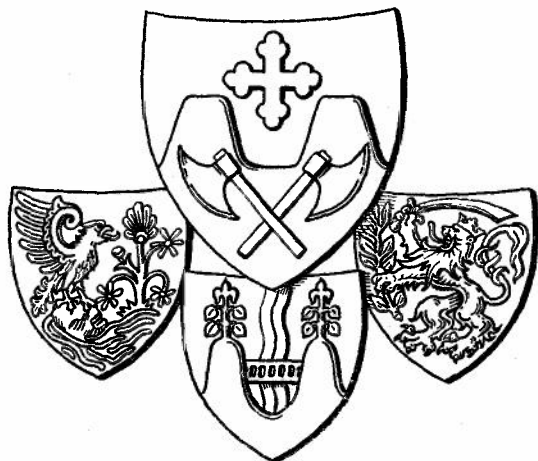

VEJLE AMTS AARBOG

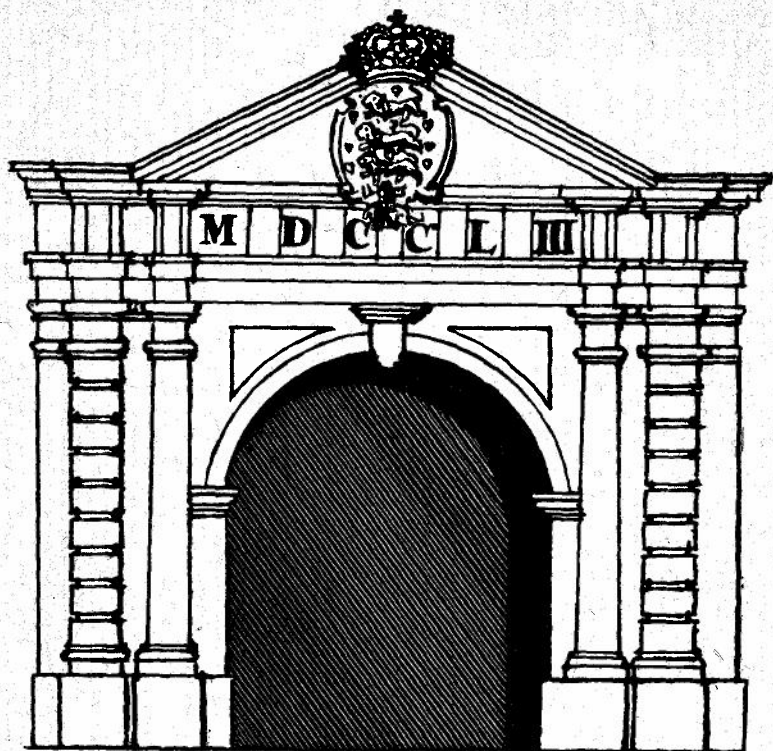
1962

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Ydere Fassade.

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1962

I KOMMISSION HOS

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S

KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle (Formand).

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

INDHOLD

1962

	Side
<i>Egon Eriksen</i> : Prinsens Bro i Fredericia	7
<i>Eduard A. Nissen</i> : Den katolske menighed i Fredericia 1674—1962	34
<i>I. Hedemann Baagøe</i> : Laugsvæsenet i Fredericia	87
<i>V. Winther</i> : Fra den lille skole til centralskolen....	121
<i>J. J.</i> : En 400-års mindefest i Aller for Tyrstrup herredsting	143
<i>Frants Thygesen</i> : Træk af Sønderjyllands retshistorie	144
<i>John Kvist</i> : Hestesmuglere	160
<i>Jakob Jacobsen</i> : Vejen til Rom — ad Hærvejen	165
<i>Arnold Hansen</i> : Nekrolog	177
Anmeldelse	178
Årsmødet 1962	179
Regnskab	181

S m u d s o m s l a g :

Fredericia set fra Kongebroskoven.
Træsnit ca. 1860.

PRINSENS BRO I FREDERICIA

Ved museumsinsp., cand. mag. *Egon Eriksen*,
Tøjhusmuseet, København.

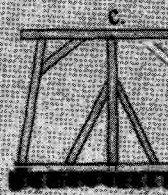
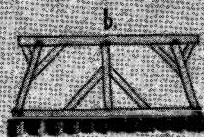
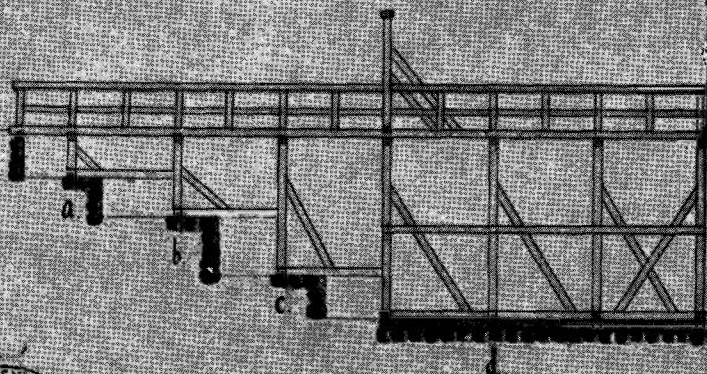
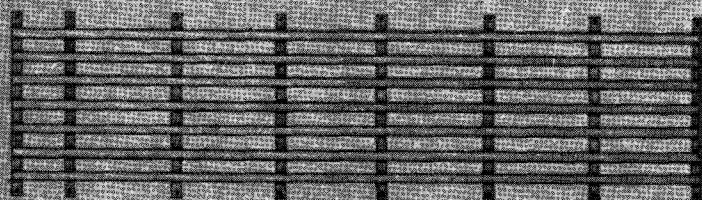
I de bevarede fæstningsregnskaber og gamle breve om Fredericia Fæstnings vedligeholdelse omtales Prinsens Bro i det 18. århundrede næsten altid ved det lidt besværlige, lange navn Prinsens Ports Bro, hvis den da ikke kaldes »Den lange Bro« eller »Den store Bro uden for Prinsens Port«, altså den bro, der fra porten førte over hovedgraven til den foran liggende ravelin. Fra denne førte der nemlig en anden og kortere bro videre ud over den smalle grav foran ravelinen, ravelinsgraven. Først i det 19. århundrede vinder det korte, bekvemme navn Prinsens Bro indpas i embedsskrivelserne.

Broen var lige så gammel som fæstningen. Den findes nemlig på den ældste eksisterende plan over Frederiksodde tegnet i 1657 af Karl Gustavs general-kvartermester Erik Dahlberg. Dens port kaldes her Mittlager Tohr (Middlejrporten). Ligeledes ses broen på en anden tegning af Erik Dahlberg fra 1657—58, der kendes fra et kobberstik af Fredericia i Pufendorfs bog om Karl Gustavs bedrifter. Her kaldes Prinsens Port ganske enkelt for Porta Media (Midterporten), således som den ligger mellem voldanlæggets to andre porte, Kongens Port mod øst og Søjbjergporten, senere kaldet Sortiporten, mod sydvest.

Da svenskerne under krigen 1658—60 fuldstændigt

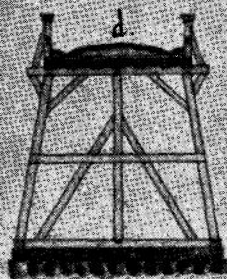
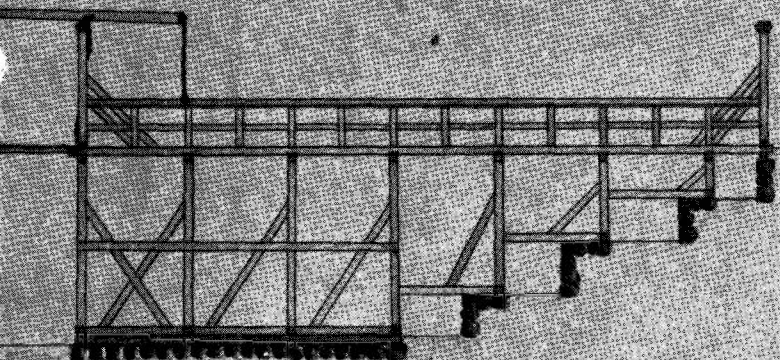
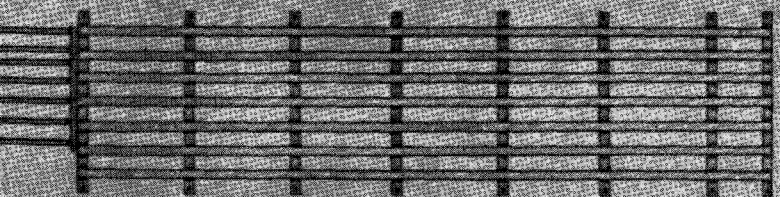

A. Prinsens Portes Broe. Et A: III Nye Daggel. og A:
et om faac Aar en gandske Nye Broe der igien maac

med En Hofrud Reparation forsinnet, samme er nu saa Drøft færdig
gges.

raserede Fredericia, sløjfede voldene og afbrændte husene, måtte hele fæstningen genopføres efter freden. Voldene blev atter rejst i deres usædvanligt store højde og med dem portene og deres broer. De af svenskerne og siden af vore forbundsfæller brandenborgerne og polakkerne så hårdt mishandlede skove måtte atter yde egetømmer til Fredericias opbygning, til byens bindingsværkshuse og voldenes træporte og til broerne, der helt var lavet af tømmer, et forholdsvis billigt og i krigstid såre praktisk materiale, der både var hurtigt at afbryde og bagefter forholdsvis let at bruge ved genopbygningen.

Men i fredstid var Fredricias broer byens smertensbørn, så vanskelige som de var at holde vedlige. I krigstid var fæstningen af stor betydning både til sikring af forbindelsen mellem Fyn og Jylland og som en truende flankestilling mod en sydfra indtrængende fjende, der ville bemægtige sig den jyske halvø. Men i de lange fredsperioder, især efter Skånske Krig og Store nordiske Krig, havde den ikke nogen umiddelbar opgave, således som f. eks. Kronborg og København, og blev derfor ofte sørgeligt forsømt. Svin og kreaturer færdedes på voldene, hvis skrån timer ødelagdes derved, og portene og broerne var ofte i en sådan forfatning, at de var umulige at passere store dele af året. Kun Prinsens Bro holdtes i tålelig stand, fordi næsten al kørende og gående trafik bedst førtes denne vej, hvor i øvrigt samtidig også konsumtionsafgifterne, datidens omsætningsskat, opkrævedes.

Under en af Europas mange verdenskrige, Den spanske Arvefølgekrig og den sam tidige Store nordiske Krig, nærmede det øjeblik sig, da Danmark-Norge eventuelt ville blive draget ind i krigen. I 1707 undersøgte ingeniørofficeren Hans Heinrich Scheel derfor

Fredericias fæstningsværker og udarbejdede en detaljeret plan over fæstningen med en hårdt tiltrængt hovedreparation for øje.¹⁾

Den $\frac{5}{3}$ 1708 blev oberstløjtnant Christian Liebman Leegel kommandant i Fredericia og sad i denne stilling til sin død som generalmajor i 1729. Hans bevarede breve fra dette lange spand af år vidner om hans energiske indsats for at opretholde fæstningens beredskab, men også om de mange skuffelser, han herunder mødte.

For at skaffe staten indtægter og hæren krigserfaring i de lange fredsperioder udlejede Danmark dengang efter tidens skik adskillige regimente til krigsførende magter. Som ung 30årig løjtnant af rytteriet var Leegel således i 1689 med sit regiment blevet udlejet til England og deltog i dettes kampe i Irland og i Flandern. 1694 var den krigserfarne Leegel atter hjemme i Danmark, udnævntes til ritmester og i 1708 til oberstløjtnant, da han sendtes til Fredericia som kommandant.²⁾

Efter at have lært fæstningens tilstand at kende indsendte oberstløjtnant Leegel en redegørelse herfor med forslag til dens snarest mulige istandgørelse. Blandt andet var Prinsens Port så medtaget, at alene dens reparation beregnedes til 1189 rdlr. i overslaget for 1708. Men regeringens svar blev blot, »at det syntes unødigt så mange penge til een port at anvende«.

Først på året 1709 indsendte Leegel et nyt forslag til forskellige reparationer på fæstningen i det følgende år og fremhævede heri, at »Prinsens Port højst nødvendig erfordrer reparation, især (da) alle stolper og bjælker så aldeles findes fordærvede, at deres nedfald daglig befrygtes, og derover tilførselen fra landsiden bliver bespærret.« Porten var nemlig bygget af

bindingsværk og dækket med et loft af bjælker og planker med jord over, så der kunne køres uhindret hen over porten på langs ad volden.

Men også dette år måtte Fredericia føle sparekniven. Kun lidt mere, end hvad portens reparation ville koste, 1389 rdlr., bevilgedes, men vel at mærke som et samlet beløb til de allernødvendigste reparationer i hele fæstningen, nemlig på Proviantgården, Tøjhuset, Bagergården, de 4 Corps de Guarder (vagtbygningerne ved portene), Kongens Port, Prinsens Port, Strandporten, beklædningen på vindebroen i Prinsens Bro, samt til palisader og tømmer til lavetter.³⁾

Oprustning.

Der skulle dog komme andre tider. Danmark erklærede Sverige krig, og med mottoet »Nu eller aldrig« malet på sine vogne førtes vor hær i november 1709 over til Skåne og søgte endnu en gang at erobre vort tabte land tilbage. Men den 10. marts 1710 blev hæren afgørende slået af Magnus Stenbock ved Helsingborg. Med erfaringerne fra Torstenssons og Karl Gustavs erobring af Jylland i endnu frisk erindring regnede man derefter i Danmark med et nyt svensk forsøg på at tvinge vort land ved et angreb sydfra. Fredericia ville da kunne få afgørende betydning.

Ramt, men ikke lammet af slaget fra Helsingborg satte Frederik IV nu hele sin personlige energi ind og lagde ved sin ro og seje udholdenhed og ved sin vilje til ikke at skåne sig selv, en sådan karakterstyrke for dagen, at den holdt folket oppe i de kommende strenge år og den dag i dag må aftvinge os respekt.

Forsvarsanstrengelserne skærpedes nu. Allerede den 29. marts 1710, altså kun 19 dage efter Helsingborg, udnævnte kongen en af sine dygtigste officerer, gene-

ralmajor Palle Krag, til overkommandant i den nu så vigtige fæstning Fredericia og befalede, at han skulle »assisteres med alt, hvad til Hans Majestæts tjenestes befordring udkræves, især med en 6 à 7000 rdlr. til hans videre disposition«, et for den tid meget stort beløb, som generalen faktisk fik carte blanche til at bruge til styrkelse af fæstningen.⁴⁾

Generalmajor Palle Krag, herre til Katholm, Østergaard, Pallisbjerg og Lindtorp, havde udmærket sig mere end almindeligt. Som ung løjtnant havde han deltaget i Skånske Krig, var blevet såret ved Helsingborgs erobring ^{2/7} 1676, var blevet fremhævet for sin tapperhed i slaget ved Lund ^{4/12} 1676, forfremmedes derefter til kaptajn og såredes igen ved stormen på Malmø ^{25/6} 1677. Senere deltog han 1686—87 som oberst i kampene i Ungarn mod Kristenhedens fjender, tyrkerne, der få år før havde stået foran Wiens mure.⁵⁾

Fredericia fik i denne mand en kraft, der forvandlede den stille fæstningsby til en myretue af i tusindvis af arbejdende soldater og bønder. Samtidig med sin udnævnelse til overkommandant opnåede general Krag nemlig en kgl. resolution om, at alt hvad der endnu var tilbage af tropper i Jylland, efter at hovedstyrken var trukket ned til Holsten, ialt ca. 3000 mand, skulle lægges ind i Fredericia, ikke blot som besætning, men også for at bringe fæstningsværkerne i forsvarelig stand. Til dette arbejde skulle der oversendes til Fredericia 3000 spader, 2000 hakker, 2000 trillebøره og dertil 200 tylvter, d. v. s. 2400 løbeplanker m. m.⁶⁾

Ikke tilfreds med denne styrke fik Krag yderligere den 31. marts bevilget, at en mand fra hver gård i de nærmest liggende 16 sogne skulle møde til arbejde på fæstningen, foreløbig i 14 dage og ganske vist mod en betaling af 6 skilling daglig til underhold.⁷⁾

Generalen mødte dog her en uventet og kompakt modstand, idet Koldinghus Amts rytterbønder, der på hans befaling var mødt op den 7. april, allerede den 9. april gennem amtets regimentsskriver klagede til kongen over denne nye byrde, der her var lagt på dem midt i den travleste såtid og tilmed i strid med den gældende rytterforordning.

Også de andre bønder var utilfredse med denne tvungne indkaldelse midt i såtiden, så enden på det blev, at rytterbønderne ved kgl. resolution helt fritoges for fæstningsarbejdet, og at de andre bønder sendtes hjem til påskehelgen og forårssåningen.⁸⁾ Heldigvis udviklede de militære begivenheder sig så langsomt, at man alligevel nåede at få fæstningen færdig.

Den 30. maj meldte generalmajor Krag til kongen, at jordarbejderne volden rundt var færdige, men at der endnu stod tilbage at nedgrave 13000 palisader i gravene og indstikke 20.000 stormpæle foran brystværnene, og at man i øvrigt fuldstændigt savnede tømmeret til deres fremstilling. Kongen resolverede derpå den 12. juli, at det fornødne træ måtte hugges i Vejle Skov.⁹⁾

Fæstningens skyts led også af store brist. Der manglede lavetter til de fleste af fæstningens 60 kanoner, ligeså krudt, kugler og ladetøj, samt svære 18 punds kanoner til batterierne mod søen. Alt bevilgedes uden spor indvending.¹⁰⁾ Hele det omfattende fortifikationsarbejde synes at være blevet gennemført, i øvrigt under ledelse af den førnævnte ingeniørofficer oberstløjtnant Scheel, der sikkert har glædet sig over at se sine planer fra 1707 endelig blive ført ud i livet. Også kommandanten, oberstløjtnant Leegel, har utvivlsomt været tilfreds med den så længe ønskede istandsættelse af hans kære fæstning, selv om han for en tid måtte

finde sig i at stå i skygge af sin magtfulde og indflydelsesrige foresatte. Det varede i øvrigt ikke ret længe. For ganske vist vedblev Palle Krag nominelt at være Fredericias overkommandant indtil 1713, da faren for et fjendtligt indfald svandt med tilfangetagelsen af Gustav Stenbock og hans hær i Tønning. Men i virkeligheden var Krag længe før sendt bort til andre og vigtigere opgaver.

Fattigdom og forfald.

De hektiske dage med de travle arbejdsstyrker og de rigelige pengebevillinger var snart forbi, og en fredelig atmosfære sænkede sig atter over Fredericias brede gader og lave huse bag de høje volde. En af fattigdom og nøjsomhed præget tid begyndte.

Særlige reparationsarbejder på Prinsens Bro ses ikke at have været nødvendige og er i alt fald ikke direkte nævnt under general Krags hovedrestauration af fæstningen. Men selvfølgelig er broen blevet holdt i brugbar stand. I løbet af krigen blev broens tilstand imidlertid betænkelig.

Da kommandanten, oberstløjtnant Leegel, den 26. april 1717 indsendte sin årlige allerunderdanigste ansøgning til kongen om bevilling af penge til de nødvendige reparationer, vedlagde han en følgeskrivelse til general Jobst Scholten, der var præces i landetatens generalkommissariat, datidens krigsministerium. I brevet bad han generalen om at gøre sin indflydelse gældende på allerhøjeste sted til fordel for en omgående tilladelse til at lade Prinsens Bro reparere. Til underbygning af sine argumenter vedlagde han desuden en synsforretning over broens tilstand samt et overslag over midlerne til dens istandgørelse, foretaget og underskrevet af håndværkere i Fredericia. Medens

kommandantens breve var skrevet på tysk og endda adresseret på fransk (man mindes Holberg!), så benyttede de jævne håndværkere deres modersmål i følgende vendinger:

»Anno 1717, den 12, 13 og 14 april haver vi underskrevne Peder Hansen, Niels Lauridtzten og Rasmus Madsen, tømmermænd, samt Lauridz Nielsen murer, borgere og indvånere i Fridericia, efter hr. oberstlieutenant og kommandant Leegels anstalt, været forsamlet for at syne og besigtige efterskrevne Hans Mayts. tilhørende huse, port og bro her i fæstningen og samme befunden af tilstand som følger:

1. Proviantgården . . . .

2. Den lange Bro uden (for) Prinsens Port, hvorover den største passage til og fra fæstningen falder, (og) som består af 12 fag eller 92 alen i længden samt 10 alen i bredden, har vi befunden så brøstfældig og næsten overalt forrådneth, at ingen videre reparation derpå synes at kan hjælpe, men vi eragte, at samme bro med tilhørende af ny vil opbygges, og (at) syn på dens nøjeste bekostning tages. Imidlertid for — næst Gud — at precavere den fare, som ved passagen denne sommer over og broens ganske ruin ellers er at befrygte, vil ad interim dertil nødvendig forbruges . . . .« (her følger en opregning af ialt:) 30 stkr. egetømmer, der skulle være 5—14 alen lange og alle 1 fod tykke i firkant, desuden 20 egeplanker til brodækket, 10 alen lange, 1 fod brede og 3 tommer tykke, samt 28 jernportbolte à 4 lispund (32 kg), 6 jernankre à 2 lispund (16 kg) og 100 større spigre. Denne foreløbige reparation beregnedes til at kunne gøres for kun 330 rdlr.¹¹⁾

Da kommandanten imidlertid intet svar synes at have fået på sit andragende og ikke ville risikere

nogen ulykke ved broen, lod han den og Proviantgården reparere uden bevilling og indsendte regningen herfor lydende på 494 rdlr. med en allerunderdanigst ansøgning om beløbets efterbevilling. Denne selvrådighed blev imidlertid taget ham meget unådigt op i generalkommissariatet, der den 16. april 1718 opnåede en kgl. befaling til at nedsætte en kommission til at undersøge, ikke blot om arbejdet havde været så højt fornødent, men også om det var forsvarligt udført.¹²⁾ Undersøgelsen må have givet et tilfredsstillende resultat for kommandanten; for han ses ikke selv at have måttet afholde udgiften eller have fået andre ubehageligheder deraf.

I øvrigt tabte oberstløjtnant Leegel ikke modet, men fortsatte de følgende år ufortrødent med at bearbejde generalkommissariatet med forslag til broens fornyelse, dog uden at møde forståelse. Da han således i bygningsforslaget for året 1720 ønskede at få den gamle Prinsens Ports Bro fuldstændig nedrevet og erstattet med en helt ny bro til 2854 rdlr., fik han det svar, at Fredericia vel også dette år kunne klare sig med den gamle bro, så pengene kunne spares. Bedre blev det heller ikke det følgende år, da fæstningens samlede vedligeholdelsesbudget blev skåret ned til kun 300 rdlr.¹³⁾ Krigen var da også kun lige sluttet og rigets økonomiske reserver næsten udtømt.

Broens tilstand blev imidlertid mere og mere faretruende. Til sidst tabte kommandant Leegel tålmodigheden og foreslog, når der ikke var penge til en bro, da at opfylde voldgraven og bygge en dæmning i stedet. Samtidig tilføjede han dog, at han havde drøftet sagen med konduktør Themsen, der straks havde indvendt, at denne løsning stred mod princippet i hele fortifikationen.¹⁴⁾ En dæmning over hovedgraven

foran en fæstnings svageste punkt, porten, ville jo være vanskelig at afbryde rettidigt før et stormangreb eller overfald.

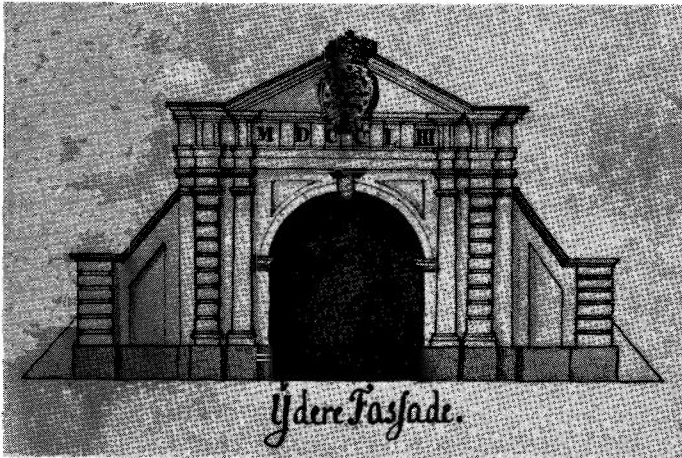
Frederik IV's Prinsens Bro fra 1723.

Forslaget om dæmningen åbnede endelig general-kommissariatets øjne for sagens alvor. Den 11. april 1722 indgav det forestilling til kongen om, at det allernødvendigste at foretage sig i Fredericia Fæstning ville være at bygge en ny bro over hovedgraven foran Prinsens Port, idet kommissariatet selvfølgelig var mod en dæmning. Derimod foreslog det enten at følge et tidligere forslag fra dets afdøde præces general Scholten om at opføre broen på murede piller, hvad der ville give broen en langt længere levetid, eller at genopbygge den på den gamle måde helt af træ, hvad der jo ville være den i øjeblikket billigste løsning. Et tilbud fra den af staten dengang ofte benyttede entreprenør Pelli om at opføre broen på murede piller for 6656 rdlr. ville nemlig blive mindst fire gange så kostbart som en sædvanlig træbro.

Godt et par uger efter faldt den kgl. resolution.¹⁵⁾ Broen skulle bygges på sædvanlig måde af tømmer og ikke af murværk, og generalkommissariatet skulle forinden lade udarbejde og forelægge et nøjagtigt overslag over udgifterne til kgl. approbation. Endvidere forkastedes forslaget om dæmningen som skadeligt for fæstningen. Men det havde dog gjort sin nytte.

I løbet af maj udarbejdede overkonduktør Themsen et detailleret overslag, hvis udgifter inklusive lønningerne beløb sig til 1369 rdlr. Den 29. juni faldt den kgl. approbation herpå med den tilføjelse, at broen skulle bygges af træ fra de nærmest liggende kongelige skove.¹⁶⁾ Da det fornødne tømmer imidlertid først

Prinsens Ports yderfacade, tegnet 1754 af S. C. Gedde (note 22).

kunne fældes i den kommende vinter, gik der endnu en sommer og en vinter, hvor man med den største forsigtighed måtte klare sig med den skrøbelige gamle bro.

Den 21. september drog et sagkyndigt selskab nemlig, krigskommissær Simonsen, overførster Bachman, overkonduktør Themsen og to tømrermestre over til Stenderup Skov, hvor de udpegede og stemplede 31 egetræer til den nye Prinsens Bro. I den kommende vinter skulle derpå bønder fra omegnen fælde træerne og på stedet skære dem op i bjælker på 12 alens længde og 12 tommers tykkelse i firkant. Tømmeret skulle derefter bringes ned til kysten og fragtes med den nye færge fra Middelfart til Fredericia. Al læsning og losning skulle udføres af soldater.¹⁷⁾

Det var karakteristisk for tidens regeringsystem, at selv disse detaljerede bestemmelser for arbejdet blev udformet af det høje generalkommissariat og tilmed forelagt den enevældige konge til beslutning og

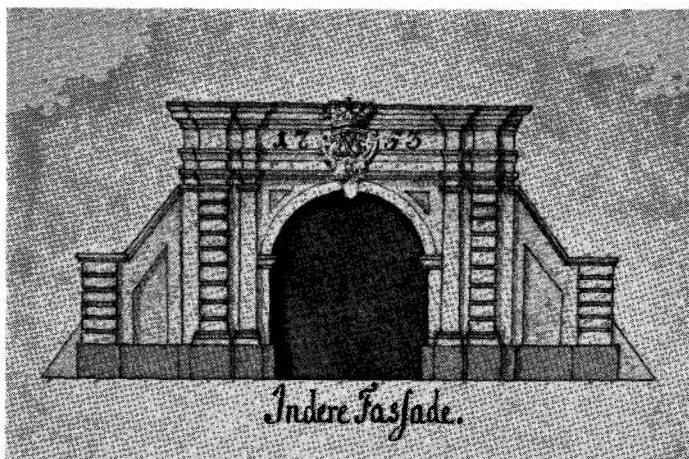
underskrift. Intet var for stort og intet for småt for den landsfaderlige fyrste at beskæftige sig med, selv om hans rige strakte sig fra Elben til Nordkap. Men de fleste af vore oldenborgske konger var flittige og samvittighedsfulde mænd, der varetog deres regeringsarbejde med alvor og pligttroskab.

Hovedreparation i 1742.

I næsten 20 år holdt denne egetræsbro, de sidste år dog i den sædvanlige miserable forfatning. Den 27. nov. 1739 indsendte Fredericias kommandant, general-løjtnant v. Staffeldt, det årlige overslag over nødvendige bygge- og reparationsudgifter for det kommende år.¹⁸⁾ Om »Broen over Fæstningsgraven ved Prinsens Port« skriver han på tysk, at den snarest må underkastes en grundig reparation for at forekomme ulykker, da pilotagens tømmer er råddent, køreplankerne opslidte, rækværket løst og jernbeslagene gennemrustede.

Dog først i 1742 blev broen underkastet en ret gennemgribende hovedreparation med indsætning af nyt egetræ. Ejendommeligt nok havde man ikke søgt bevilling til malerarbejdet. Dette skete først, da broen var færdig, og indsendtes da den 20. nov. 1742 som en »allerunderdanigst forestilling og bygningsprojekt« for året 1743 med den motivering, at det var »så meget mere nødvendig til broens konservation, at tømmeret derpå 3 gange med rød oliefarve blev anstrøget og med hvid afstofferet, i lige måde al pilotage under broen med tjære og brunrødt at anstryge«.

Ganske interessant er det ud fra vor tids sædvanlige budgetoverskridelser at se, at både tømmer- og malerarbejdet blev billigere end budgetteret, og det var ikke noget særtilfælde.¹⁹⁾

Prinsens Ports inderfacade, tegnet 1754 af S. C. Gedde (note 22).

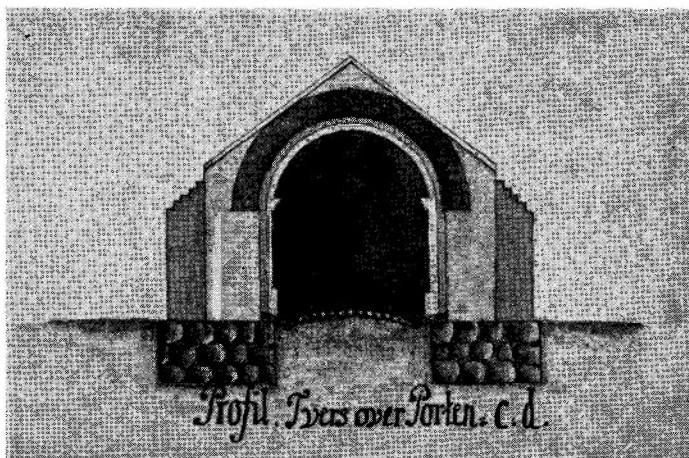
Portene.

Om Prinsens Port og Kongens Port skal der her indskydes nogle bemærkninger uden i øvrigt at komme ind på de to portes historie. Som allerede nævnt var portene bygget af bindingsværk med et vandret plankebeklædt tømmerloft over, der var dækket med jord, så man kunne køre hen over porten. Den nedsivende fugtighed ødelagde efterhånden træet, så reparationer og fornyelser ofte blev nødvendige.

I 1747 foreslog kommandanten, at begge portene helt ombyggedes, fordi deres tømmer var så forrådnede, at jorden fra volden faldt ind i portpassagen.²⁰⁾ I 1748 genopførtes Kongens Port derfor på den sædvanlige måde af træ og prydedes med en frontispice af egetræ med det kronede ggl. navnetræk i billedskærerarbejde, dækket med farver og forgyltning.

Prinsens Port blev derimod nu for første gang gjort særlig statelig. I årene 1752—53 blev den opført i

Profil af Prinsens Port, tegnet 1754 af S. C. Gedde (note 22).

grundmur med hvælvet loft og med pilasterprydede yder- og inderfacader.²¹⁾ Yderfacaden bød den fremmede et særlig festligt velkommen ved at være prydet med en sandstensfronton med Jyllands kronede våben, mens inderfacaden blot fik det kgl. navnetræk med krone anbragt direkte over portbuen.²²⁾

Frederik V's Prinsens Bro fra 1756.

Da man nu var godt i gang med at give Jyllands hovedfæstning en præsentabel hovedindgang, var det kun rimeligt, at også Prinsens Bro fremtrådte i en tilsvarende stand. Men det gjorde den så vist ikke. Kommandanten, generalmajor Vieregg, og oberst Gedde indsendte den 12. dec. 1753 det for næste år udarbejdede allerunderdanigste bygningsprojekt med bl. a. forslag til en helt ny Prinsens Bro. Den 10 år før hovedreparerede bro var allerede så forrådneth, at man ikke mere turde trække dens vindebro op. I det hele

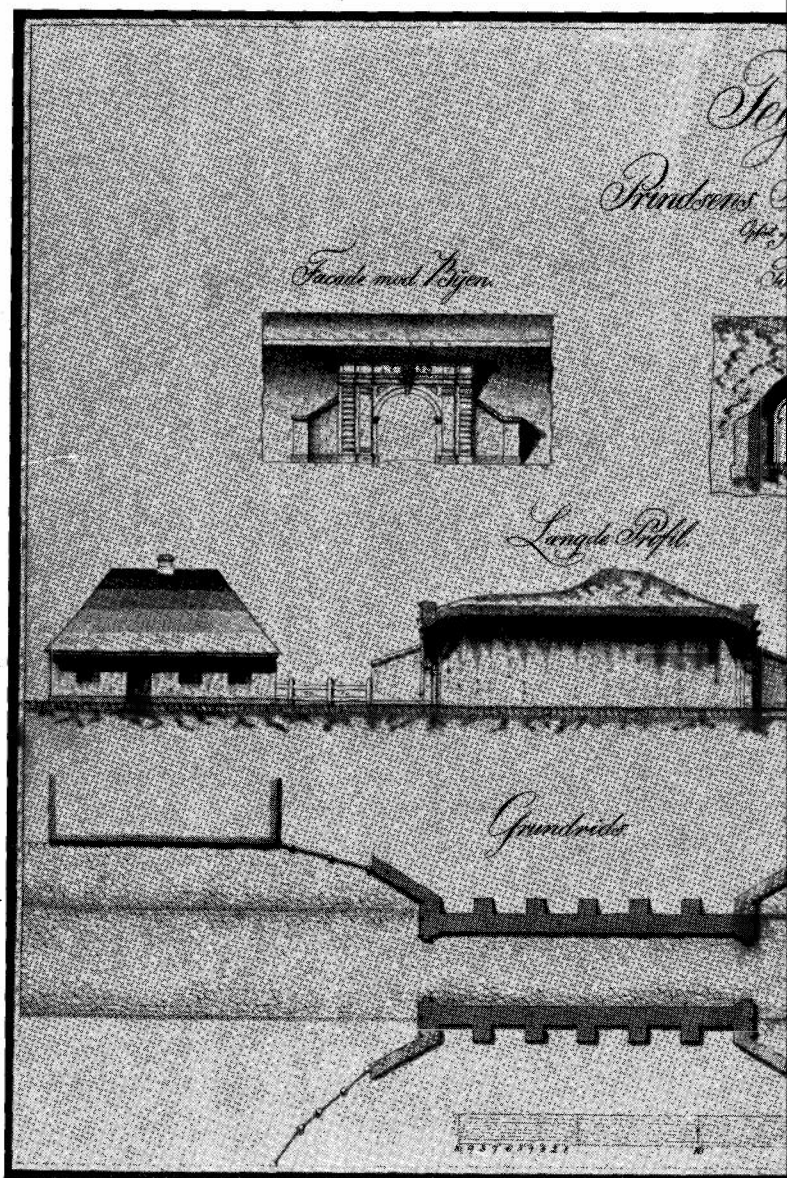
taget var broen så forrådnat, skrev de herrer, at ingen reparation kunne hjælpe på den.²³⁾

Denne gang fik broen ikke lov at ligge og vente så længe i sin halvraadne tilstand som sidst. Det bestemtes, at egetømmeret til en ny bro skulle fældes i vinteren 1754—55 til levering i foråret 1755, og arbejdet begyndte da, men afsluttedes først i 1756, på grund af forsinket levering af en del af tømmeret. Broens bygmester var entreprenøren Cornelius Hansen.²⁴⁾

Vi er så heldigt stillet ikke blot i ovennævnte bygningsprojekt at have en oversigt over samtlige bygningsmaterialer til broen med angivelse af deres forskellige dimensioner, men også at have en tegning til broen udarbejdet efter kongens befaling allerede i 1754 af førnævnte oberst, senere generalmajor og generalkvartermester Samuel Christoph Gedde. Tegningen findes i et hæfte, der omfattede militære bygninger i Fredericia, og som fremstilledes i tre håndtegnede og håndkolorerede eksemplarer, hvoraf i al fald to stadig er bevaret.²⁵⁾ (Se tegningen side 8—9.)

Prinsens Bro gik over voldgraven på det sted, hvor dens vanskel lå. På hver side af broen begyndte derfor gravene, hvis vand kom fra tilløbende kilder og stemmedes op ved spærringer af sten og tømmer, de såkaldte »bjørne«. Under broen var der så ringe vandmængde, ja, som oftest endda så tørt, at man let havde kunnet gå over graven inde under broen, hvis der ikke netop derfor var blevet spærret med et pæleværk. Da broen af 1743 var færdig, omtaltes således netop udgiften til »under samme ports bro imellem begge sidegravene med et stakitværk at forsyne«. ²⁶⁾

På det højeste sted i voldgraven, ud for Prinsens Port, byggedes broen altså. Den opførtes, som det ses af tegningen, som to 6½ fags halvbroer, der forband-

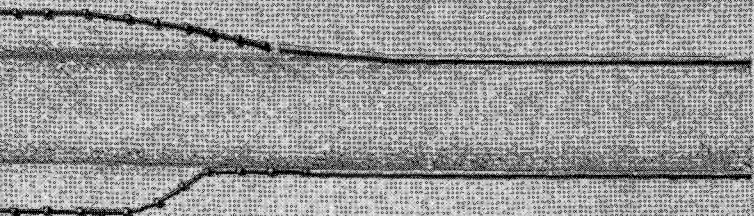

Prinsens Port uden den oprindelige

ring
i Fredericia
1829
Profil

Facade mod Marken

ndstensfronton, tegnet 1829 (note 43).

tes med en vindebro. På fundamenter af kampesten lagdes fodtømmeret, hvorpå broens vanter, de lodrette stolper og skråstivere, hvilede. Disse bar de i broens længderetning løbende strækbjælker, der på tværs dækkedes med planker. Alt dette tømmer var af eg, og alle fodstykker, stolper, stivere og strækbjælker var 12 tommer tykke i firkant, altså virkelig anseligt både af mål og vægt. Vindebroens tømmer var også af eg undtagen optræksarmene, der var af pommersk fyr, og broklappens overklædning, der var af norske fyrrebrædder. Til sidst forsynedes hele broen med rækværk, og dens to faste halvdele fik plankedækket belagt med et 4 tommer tykt lag blåler, derpå sand og i dette brostenene fra den gamle bro.²⁷⁾ Den færdige bro var ca. 70 alen lang, 9 alen bred og 12 alen høj på midten.²⁸⁾

Endelig blev alt broens undertømmer som sædvanligt strøget med en blanding af brunrød farve og tjære, mens den frie del af træværket tre gange blev malet med rødt og kanterne stafferet med hvidt, den sidste gang dog først året efter, altså i 1757. Arbejdet udførtes dels af lønnede håndværkere, dels af fæstningens 30—40 slaver, d.v.s. straffefanger, der var blevet dømt til fæstningsarbejde.²⁹⁾

Da det var særlig vigtigt at bevare broens underste tømmer, skulle dette hvert år tjæres. Men allerede i 1760 fraveg man denne forsigtighedsregel »for tømmerets conservation med tjære og brunrødt at anstryge . . . , formedelst at alle slaverne ved magasinhusarbejdet fornødigedes.«³⁰⁾

Som det ses af tegningen, bestod vindebroen i virkeligheden af to dele, en bred og en smal bro. Den brede skulle holdes optrukket hele natten, mens den smalle bro var nede af hensyn til ronden, der inspicerede

vagterne. Til yderligere spærring af broen mod uønsket passage var hver af de faste halvbroer forsynet med en såkaldt homeyport eller palisadeport, der kan ses på tegningen som opragende bjælker med skråstivere.

Om Geddes oplysninger på tegningen om Prinsens Bro som nybygget i 1717 og hovedrepareret i 1741 skal det blot bemærkes, at det, som allerede påvist, først skete henholdsvis i 1723 og 1742.

Broens levetid.

Den nye Prinsens Bro fra 1756 må have været bygget af usædvanligt gode materialer og må givetvis også være blevet omhyggeligt vedligeholdt med maling og tjære. I mere end en menneskealder, i 38 år, eksisterede Frederik V's bro for derefter at forsvinde for stedse.

Efter 20—25 års forløb var reparationerne ganske vist begyndt at melde sig. Enkelte stykker træ havde måttet udskiftes og stivere sættes op. Men i 1786, da broen havde stået i 30 år, underkastede Fredericias »garnisonstømmermester«, Niels Terkelsen, broen et hovedeftersyn og afgav derefter en skriftlig erklæring om, at »vel er den store bro over graven for Prinsens Port her ved Fredericia Fæstning for ikke lang tid siden repareret med stivere, men ... at alt broens undertømmer ... ganske forrådner og forfalder ... så broen i sig selv nu befindes alene at hænge i afstivningen, da randstykkerne er rent forrådnede og formuldet«. Han foreslog derfor, at en kommission skulle syne den og derefter indgive forslag til en ny bro.

Vagtmesteren, løjtnant O. C. Mylius, der havde tilsynet med Fredericias militære bygninger, lod derfor kort efter broen besigtige i sin egen nærværelse af »6 forstandige håndværksmestre«, der bekræftede, at

broen alene hang i afstivningen, og at en ny bro nødvendigvis måtte opføres. Men indtil materialerne til denne kunne skaffes, kunne broen vel nok holde et par år, hvis den blev lettet for vægten af sine tunge porte og hjulpet med nogen reparation. De 6 håndværkere var smedene N. Madsen og Simon Jensen, tømmerne Niels Terkelsen og Peter Kilmon samt murer-mestrene Gottlieb Bøttiger og Andreas Smidt.³¹⁾

Vinteren gik imidlertid, uden at der skete noget i sagen. Folk stjal de løsnede jernankre og andre beslag på broen og dens palisadeporte, og under de stærke storme sidst på vinteren led broen så meget, at den begyndte at hælde til den vestlige side. Skyndsomst måtte man derfor den 13. marts 1787 afstive broen med 8 bjælker i denne side.³²⁾ Kommandanten sendte indberetning om broens faretruende tilstand til generalitets- og kommissariatskollegiet, der omgående befalede ingeniørkorpset at træffe de fornødne foranstaltninger til broens sikring.³³⁾

Resultatet blev en hovedreparation og delvis fornyelse af Prinsens Bro i forårs- og sommermånederne 1787.³⁴⁾ Selve vindebroen erstattedes med en ny, palisadeportene, eller barrièreportene som de kaldtes, fornyedes også, nyt rækværk langs broens sider opsattes, og broen understøttedes som helhed med en ny afstivning, dog kun af fyrretømmer, ikke af eg, hvilket viser, at reparationen kun ansås for at være af foreløbig karakter. Ligeledes fandt en fornyelse heller ikke sted af broens bærende elementer, de vandrette fodstykker på kampestensfundamenterne og de lodrette bjælker under broen, hvilket ville have været en fuldstændig nedrivning af broen, noget der dog få år efter blev uundgåeligt.

Broen kondemneres.

Den 26. august 1791 indberettede den nye vagtmester ved fæstningens bygningsvæsen, kaptajn J. Hindenburg, direkte til ingeniørkorpset i København, at han den 22. om aftenen var blevet underrettet af vagten ved Prinsens Port om, at et stykke af broens tømmer var styrtet ned. Han skyndte sig straks ud til broen sammen med tømremester Terkelsen, men det var da for mørkt, og først næste dag fandt man, at en af strækbjælkerne havde løsnet sig, og at broen var sunket faretruende i den ene side.

Det var netop midt i høstens tid, og det ene tunge kornlæs efter det andet var dagen igennem kørt over broen ind ad Prinsens Port. Niels Terkelsen gik straks med sine folk i gang med at understøtte broen med bjælker, og kaptajnen anmodede kommandanten, oberstløjtnant L. Neckelman, om at sætte en særlig vagtpost ved broen til at regulere trafikken over den, så kun een høstvogn ad gangen passerede over.³⁵⁾

Samme dag blev broen efter Terkelsens udtrykkelige ønske og på kommandantens anmodning synet af en af magistraten nedsat kommission af fire »uvillige (d. v. s. uvildige) og upartiske mænd«, nemlig murermester Wilhelm Larsen, smed Jørgen Steffensen og tømrerne Anders Schiønning og Peter Kilmon, hvilken sidste jo også var med ved synsforretningen fem år før.

Synsforretningen den 23. august 1791 blev en fuldstændig kondemnering af Prinsens Bro. Alle fodstykker, stolper m. m. fra broens opbygning i 1756 var komplet rådne og så hule indvendig under træets tjærede skal, at hverken ankre, bolte eller søm kunne sidde fast. De ved de sidste reparationer opstillede stivere af fyrrebjælker var blevet ganske krumslagene af den svære vægt, som broen havde måttet bære, hvor-

for hele broen havde forskubbet sig til den vestre side. En øjeblikkelig, men provisorisk afstivning måtte selvfølgelig foretages, men en hovedreparation var til ingen nytte. Det var synsmændenes sidste ord.³⁶⁾

Dæmningen 1794.

I april 1792 sendtes ingeniørkaptajn Lemvig til Fredericia for at finde en tilfredsstillende, holdbar løsning på problemet om vedligeholdelsen af Prinsens Bro, eventuelt ved at erstatte den med en dæmning, hvilken tanke altså ikke længere var fremmed. Han foreslog enten at forkorte broen for at kunne udnytte dens endnu friske overtømmer og lade det rådne undertømmer erstatte med opmurede bropiller af ialt 32.000 Flensborgsten samt erstatte de manglende brofag med jord, eller for det andet at fjerne hele broen og bygge en jorddæmning i stedet. Denne skulle da i bunden have en af kampesten bygget rende på tværs af dæmningen for det rindende kildevand.³⁷⁾ Dette forslag, der jo tidligere var blevet fremsat, men forkastet som en svækkelse af fæstningen, var ikke blot billigere i anlæg, men i særdeleshed i fremtidig vedligeholdelse. Det antoges, og på et tidspunkt, da Danmark tjente formuer som neutral stat i en krig, der snart skulle nærme sig vort lands grænser.

Den 3. maj 1794 begyndte man at bryde Prinsens Bro ned.³⁸⁾ Forinden var der lagt en interimistisk passage over graven, hvilket var både hurtigere og billigere end at lede færdselen om ad vejen til og over dæmningen ved Kongens Port, da denne vej fuldstændig lå under vand i den fugtige årstid. Den løb nemlig gennem et morads og var nærmest en markvej ud til byens marker.³⁹⁾

Den 26. august meldte kaptajn Hindenburg til

ingeniørkorpset, at jorddæmningen var så vidt færdig, at der kunne køres på den, og at byen bad om at få lov dertil. Endelig den 7. oktober indberettede Hindenburg — stadig på tysk —: »Der Erddam ist für dies Jahr völliig fertig.«⁴⁰⁾

Den maleriske gamle Prinsens Port med sin høje overbygning, sine barrièreporte og rækværk malet i røde farver og med hvide kanter var forsvunden. Fredericia havde mistet et ganske vist dyrt, men særpræget træk i sit fysiognomi.

55 år skulle gå, før Fredericia igen fik fæstningsbroer, om end kun for en kort tid. Det var under Treårskrigen. I foråret 1849 blev dæmningerne foran Prinsens Port og Kongens Port gennemskåret af en 12 fod dyb grav, og foran Prinsens Port dækkedes denne grav af en fast, men let afbrydelig træbro, mens der foran den anden port byggedes en optrækkelig klapbro.⁴¹⁾ Det var dog kun provisoriske fæstningsbroer af billigt materiale, og i 1853 var deres tilstand således, at de enten måtte hovedrepareres eller passagen over dem spærres. En foreløbig reparation reddede dem et par år, men i 1858 nedbrødes de, og dæmningerne genoprettedes ved påfyldning af jord. Samtidig udvidedes kørebanelen over Prinsens Ports dæmning til 10 alen med et 3 alen bredt fortov på hver side og adskilt fra gravene ved et rækværk. Også broen over ravelinsgraven afløstes af en dæmning. De gamle fundamentter ligger sikkert stadig i dæmningerne.

I 1864 nøjedes man med at spærre dæmningerne med dobbelte rækker af palisader med barrièreporte i, og anbragte i øvrigt skyts, der kunne bestrøge dæmningerne.⁴²⁾

Efter krigen glemte man helt de gamle broer, hvis man da ikke hørte om dem af en gammel mand eller

kone, når man mødtes nede ved vaskestedet i graven til venstre for Prinsens Port, hvor man skyllede tøj i vandet, der strømede ud af en trærende gennem dæmningen.

Henvisninger.

- 1) Scheels kort ov. Fredericia 1707, bilag til kgl. res. nr. 328 af 17/7 1710 til landetatens generalkommissariat, R. A.
- 2) Hirsch: Danske og norske officerer 1648—1814, mskr., R. A.
- 3) Kgl. res. af 8/6 1709 og dens forestilling af 30/4 1709 i prot. ov. kgl. ordrer og res., R. A.
- 4) Kgl. res. nr. 112 af 29/3 1710, R. A.
- 5) Hirsch: Danske og norske officerer 1648—1814, mskr., R. A.
- 6) Kgl. res. nr. 114 af 29/3 og nr. 116 af 31/3 1710 samt bilag (Krags brev af 24/6 1710) til kgl. res. nr. 328 af 12/7 1710, R. A.
- 7) Kgl. res. nr. 119 af 31/3 1710, R. A.
- 8) Kgl. res. nr. 224 af 22/4 1710 i prot. ov. kgl. ordrer og res. samt bilag (Krags brev af 25/4 1710) til kgl. res. nr. 173 af 29/4 1710, R. A.
- 9) Kgl. res. nr. 328 af 12/7 1710 med bilag, R. A.
- 10) Kgl. res. nr. 323 af 30/6 1710, R. A.
- 11) Leegels brev af 27/4 1717 med bilag til Scholten, Milit. embedsmænds arkiver, R. A.
- 12) Kgl. res. nr. 93 af 16/4 1718 i registratur og prot. ov. kgl. ordrer og res., R. A.
- 13) Kgl. res. nr. 52 af 5/4 1720 og nr. 88 af 26/5 1721 i prot. ov. kgl. ordrer og res., R. A.
- 14) Forestilling af 11/4 1722 til kgl. res. af 27/4 1722 i prot. ov. kgl. ordrer og res., R. A.
- 15) Se 14.
- 16) Prot. ov. kgl. ordrer og res., R. A.
- 17) Kgl. res. af 26/10 1722. Se 16.
- 18) Ing.korpsets arkiv bd. 38, rapp. og bygningsprojekter f. Fredericia 1736—64, H. A.
- 19) Se 18.
- 20) Nov. 1747. Se 18.
- 21) 11/12 1748 og 1752—53. Se 18.
- 22) S. C. Geddes tegning 1754, nr. VI-3-1 i Ing.korpsets hist. Tegnearkiv, Forsvarets Bygningstjeneste, Kbh.
- 23) Se 18.
- 24) Rapporter af 12/11 1755 og 1756. Se 18.
- 25) Se 22.
- 26) Rapport af 29/12 1743. Se 18.
- 27) Bygningsprojekt af 12/12 1753. Se 18.
- 28) Generalitetsordre af 31/3 1787, bilag, Ing.korpsets arkiv, bd. 39, H. A.
- 29) Se 24 og 27.
- 30) Bygningsprojekt dec. 1760. Se 18.

- 31) Mylius' brev af $20/10$ 1786 m. bilag, Ing.korpsets arkiv, bd. 41, indk. breve 1781—90, H. A.
- 32) Mylius' brev af $23/3$ 1787 m. bilag. Se 31, smstds.
- 33) Se 28.
- 34) Mylius' breve af $13/8$ og $27/8$ 1787 og marts 1788. Se 31, smstds.
- 35) Ing.korpsets arkiv, bd. 42, indk. breve 1791—1800, H. A.
- 36) Kommandantens brev af $23/8$ 1791 m. påtegninger. Se 35.
- 37) Lemvigs brev af $17/4$ 1792. Se 35.
- 38) Hindenburgs brev af $13/6$ 1794. Se 35.
- 39) Indk. brev af $18/10$ 1793. Se 35.
- 40) Se 35.
- 41) Ing.korpsets arkiv, H. A., pakke 59 a, general Lundings papirer, forslag af $22/1$ 1849, samt pakke mrk. Ing.direktionen f. Danmark, bygningsbeskr. f. Nørrejylland 1845—57, H. A.
- 42) Ing.korpsets arkiv, indk. breve fra Fredericia Fortification af $29/4$ og $15/6$ 1853, $7/12$ 1857 bilag II, $2/6$ 1858 bilag III, $7/5$ 1859, $30/9$ og $22/12$ 1863 og $14/2$ 1864.
- 43) Efter tegning nr. VI—3—13 i Ing.-korpsets hist. Tegnearkiv, Forsvarets Bygningstjeneste, Kbh.

DEN KATOLSKE MENIGHED I FREDERICIA

1674—1962

Ved *Eduard A. Nissen.*

I Aar er det 275 Aar siden, den første katolske Kirke efter Reformationen blev opført i Danmark.

At den kom til at ligge i Fredericia, var en logisk Følge af Byens Anlæg og Privilegier.

En Beskrivelse af Menighedens og Kirkens Tilværelse gennem de forløbne Aar bliver da ogsaa et Stykke Fredericia-Historie og turde have almen Interesse.

Ansgar kom til Norden Aar 826 og byggede Kirke i Hedeby og Ribe ca. 850. Fra den ringe Begyndelse voksede Romerkirken sig stor og mægtig i Norden gennem de følgende 700 Aar og var paa Christian II's Tid Kongens og Adelens jævnbyrdige i Henseende til Magt og Jordegods.

Kongen saa det, men ønskede ikke at bryde med Paven. I Stedet for lod han Adelen føle sit Mishag. Hans Efterfølger, Frederik I underskrev en Haandfæstning, hvori han lovede aldrig »at tilstede nogen Kætter, Luthers Discipel eller andre, at prædike eller lære, lønlig eller aabenbar, imod den himmelske Gud, den hellige Kirkes Tro, helligste Fader Paven eller Romerkirken, men hvor de findes udi vort Rige, ville Vi og skulle lade straffe dem ved deres Liv og Gods«.

Men Kong Frederik havde lovet mere, end han vilde

holde. Hans Søn, Hertug Christian, havde været i Worms, da Luther 1521 nægtede at tilbagekalde, hvad han havde talt og skrevet, og Hertugen var bleven overbevist Lutheraner. Maaske var der ogsaa en Del Politik i hans Standpunkt. Han vidste jo, at naar det gjaldt om at bemægtige sig Kirkens Gods, var han sikker paa Adelens Støtte. 1526 vedtoges det, at de danske Biskopper ikke mere skulde have Pavens Anerkendelse, hvilket naturligvis førte til Brud med Rom, og i den nærmest følgende Tid fik baade Katoliker og Lutheranere Lov at dyrke Gud paa hver sin Maade.

Men saa døde Frederik I, og da Christian III efter Grevefejden følte sig stærk nok, fulgte Recessen af 30. Oktober 1536, som udelukkede Romerkirken fra Danmark og overdrog alle dens jordiske Besiddelser til Kronen, en besk Pille for Adelen og den ny lutheriske Præstestand, men et eklatant Bevis paa Kongens politiske Evner.¹⁾

Nu oprandt en mørk Tid for Katolikerne i Danmark. Forbud, Forfølgelse og barbariske Straffe truede enhver, som vedkendte sig Romerkirken. Haandfæstningen af 1524 havde faaet modsat Fortegn.

Men som det saa ofte gaar, saaledes ogsaa i Katolikernes Nød. Det var endda den umenneskelige 30 Aars Krig, som blev Midlet til at give den katolske Tro ny Muligheder i Danmark. I København havde de forskellige mellemeuropæiske Stater deres Gesandtskaber, og disses Personale havde Krav paa en katolsk Sjælesørger. Yderligere var Størstedelen af Soldaterne Lejetropper, som man simpelthen var nødt til at lade have deres Tro og deres Præster, naar de skulle risikere Liv og Velfærd i et fremmed Land. Derfor var der foruden i København ogsaa katolske

Missioner i Hertugdømmernes Byer, Frederiksstad, Glückstadt og Altona. Til disse Stationer udsendtes i Reglen Jesuitpatere, som var skattet paa Grund af deres Kundskaber, Dannelse og Missionsiver. At de ogsaa havde Ry som skarpsindige Debatører, var vel en yderligere Fordel paa deres udsatte Poster. Saaledes blev det da ogsaa Jesuitpatere, der, som de første katolske Sjælesørgere, kom til Frederik III's ny-anlagte By og Fæstning, Frederiksodde.²⁾

Menigheden.

Blandt de Privilegier, som Kong Frederik III gav sin 1650 paabegyndte By ved Lillebælt, var ogsaa Religionsfriheden. Set paa Baggrund af Tidens drastiske Forholdsregler mod anderledes tænkende, virker det næsten chokerende, at Jøder og Katoliker, Papister som de kaldtes, skulde have et Fristed, hvor de kunde leve deres Liv og nyde samme Retsbeskyttelse som Landets øvrige Borgere af statsanerkendt Tro. Men, som nævnt i Indledningen, havde man allerede tidligt maatte løsne paa de stramme Baand, og Kongens Ønske om at se sin Bys Befolkning vokse hurtigt muligt, forklarer det drastiske Skridt.

1664, samme Aar, som Byens Navn ændredes til Fredericia, og dens Privilegier i udvidet Form blev fastslaaet, skrev nogle katolske Officerer til Jesuitpateren i Frederiksstadt og bønfuldt ham om at aflægge et Besøg i Fæstningen. Trods den besværlige Rejse efterkom Pateren Indbydelsen og blev hjerteligt modtaget. Fæstningens Kommandant Dietrich Busk, som var overbevist Calvinist, viste de katolske Officerer den Velvilje at stille sit eget Hjem til Raadighed for Gudstjenesterne, da der ikke fandtes anden Bygning, som kunde rumme de mange katolske Soldater.

Der kom næsten 100 Mand til Skrifte og Kommunion.

Dette faldt den lutherske Sognepræst for Brystet, og en tidlig Morgen viste han sig ved Gudstjenesten og truede baade Kommandanten og Pateren. Han var ved at gaa over til Haandgribeligheder, men blev standset af Officererne, der truede ham med en Dragt Prygl og med at fratage ham det Honorar, som de 4 katolske Eskadroner betalte ham. Det hjalp saa godt, at da Pateren 2 Aar senere kom igen, tilbød Præsten beredvilligt sin Hjælp og sin Kirkesal, men da havde Katolikerne allerede faaet et rummeligere og bedre egnet Lokale.

Pater Bernhard Huge blev her i næsten 3 Uger og holdt dagligt Gudstjeneste, men maatte saa, i Anledning af en større Festdag, vende tilbage til sin Station. 1667 kom han igen, og det store Antal kirkesøgende forlængede hans Besøg, men da Militæret 1672 igen anmodede ham om at komme, maatte han paa Grund af Vejenes Tilstand lade det vente til Foraaret.

Dette viste, hvor nødvendigt det var at oprette en Station i Fredericia for de mange Soldater i Jylland, og i Aaret 1674 grundlagde Jesuiterne Missionen. Herom staar der i den første Aarsberetning: »Paa Dagen efter Maria Fødsel, nemlig 9. Sept. 1674, behagede det den gode Gud, som har Kongernes Hjerter i sin Haand, at indgive den naadigste Konge af Danmark, Christian V, at han her i Fredericia, som ligger ved det smalle Hav, der skiller Fyn fra Jylland, indrømmede den katolske Religion Frihed, for at denne nye By kan blive større ved Fremmedes Tilstrømning.«

Paa den hellige Lucia Fest (13. Decbr.) 1674 begyndte Missionen med Gudstjeneste og Uddeling af Sakramentet i Oberstløjtnant von der Weghes Hus.

Som første Sjælesørger virkede Pater Martin Chier-

fomont, og han fik megen Modgang og Fordom at kæmpe mod. Han indberetter bl. a. til sin Overordnede, at »Ukendskabet til den katolske Tro er saa stor, at Menigmand endog tror, at vi benægter Kristi Opstandelse«. Det unge Trossamfund manglede ogsaa i høj Grad økonomisk Rygstød.

10. Juni 1677 forøgede Grev Christoffer Ranzov et ældre Legat til Fordel for Paterne og Katolikerne i Lybæk, Glückstadt, Frederiksstad og Fredericia, saa det blev paa 2800 Rdl., hvis Renter skulde bruges til de nye Menigheders Bedste. 10 Aar senere henlagde Greven 1200 Rdl. (Donatio Holsatica) til Uddannelse af 2 holstenske eller danske Ynglinge ved Hildesheims Jesuiterkollegium.

Men foreløbig passede Pater Chierfomont sit Embede trofast og opofrende og vandt hos Menigmand Tillid og Beundring for sit Virke blandt syge, saarede og døende.³⁾ Derimod kneb det lidt at forliges med de lutherske Præster. Den ene af dem, vistnok Pastor Cirsovius ved Michaelis Kirke (1667—93) gik amok, da man indrettede et lille Kapel ved Siden af Paterens Bolig (i Gothersgade). Med Pastor Peter Torsk (Dorschæus) ved Trinitatis (1658—85) stod Pateren paa god Fod, og formentlig har dette foranlediget Borgmester Jacob Pedersen til at kalde Dorschæus »en schellumbsk Pap (Pave) og Marquetenter«, da de 2 kom i Slagsmaal om, hvem der skulde sidde øverst til Bords.⁴⁾

1675 foretog Pater Chierfomont en Rejse til Fyn og døbte i Nyborg en Jøde. Kommandanten her var Katolik og var, ligesom Fyns Guvernør, Generalløjtnant Hans v. Ahlefeldt, en god Støtte for Missionen.

Det samme gjaldt den tidligere nævnte Oberstløjtnant Jobst von der Weghe, som stillede sit Hus i Fre-

dericia til Raadighed for Gudstjenesten og ydede Pateren Forplejning. Han opholdt sig mest paa sit Landsted ved Aalborg og havde ogsaa et Hus i denne By. 1675 besøgte Pateren Oberstløjtnanten, og da Bispen i Aalborg havde faaet Nys om hans Ankomst og advarede von der Weghe mod at lade Pateren holde Gudstjeneste i Aalborghuset, maatte de faa Katoliker i Byen gaa en Times Gang ud til Landstedet for at komme til Kommunion.

April 1676 udstedtes et Forbud mod Konvertering, og i det hele taget blev Paternes Virksomhed stærkt beskaaret. Alle Tilhængere af den Augsburgske Bekendelse fik Forbud mod at begive sig til et Sted med anden Religion. Overtrædelse af Forbudet straffedes 1. Gang med 20 Rdl. Bøde, 2. Gang det dobbelte og 3. Gang efter kgl. Dom. Yderligere blev al katolsk Gudstjeneste og Oprettelse af Skoler forbudt udenfor de privilegerede Byer.

Under den skaanske Krig (1675—79) mindskedes de katolske Soldaters Antal i Fredericia. Pater Chierfomont blev en Tid forflyttet, og kort Tid efter sin Genkomst blev han, i Begyndelsen af April 1678, sendt til Norge. Hans Efterfølger, Pater Hermann Müller, døde allerede 1680, og en Dominikanerpater blev midlertidig Militærkapellan. Da han snart efter forlod Byen, var de katolske Soldater igen uden Sjælesørger. Der var 2 à 3 Dages Rejse til Frederiksstad, og mangen Gang var Pateren bortrejst, naar de endelig ankom dertil.

Man skrev da til Pateren, Gerhard Weininch, og bad ham indtrængende om at komme til Fredericia. Det var en Rejse paa 20 Mil ad daarlige Veje, men Pateren blev rigt belønnet for Besværet, for, som han selv skriver: »Der var næppe en Soldat i Fredericia

og Kolding, som ikke med Iver forberedte sig til den hellige Kommunion.«

1682, samme Aar som Religionsfriheden formelt blev fastslaaet i Fredericia Privilegier, oprettede Ferdinand af Fürstenberg, Fürstbiskop af Münster og Paderborn, den 1. April et Legat paa 33940 Rdl. til Grundlæggelse af en nordisk Propaganda i Hamborg, Lübbæk, Glückstadt, Frederiksstad og Fredericia, omfattende hele Nordtyskland, Danmark og Norge. 10 Missionærer af Jesu Selskab skulde lønnes af dette Fond og nidkært virke i deres Kald »for at forøge og udbrede Dyrkelsen af den ubesmittede Guds Moder, Jomfru Maria«.

I Oktober samme Aar kom Pater Stanislaus Fölcckers til Fredericia og næste Aar Pater Franz Aquilanus. De besværlige Rejser fra Frederiksstad kunde høre op.

I Jesuiternes Beretning fra 1684 hedder det: »Vi har fra sikker Kilde erfaret, at hvis denne Mission blot een Gang opgives af de katolske Præster, vil den aldrig blive tilladt igen.« Antallet af Katoliker i Fyn, Jylland og det nærmeste Holsten opgives til næsten 2000. I dette ene Aar foretog Jesuiterne 8 Rejser til ovennævnte Landsdele og tilbagelagde ca. 200 Mil. 2000 deltog i den hellige Kommunion, og næste Aar var Tallene endnu større. Til en Begyndelse maatte Jesuiterne gaa lidt forsigtigt frem, men med Christian V's Privilegier 1686*) fik Menigheden friere Raaderum og større Tryghed. De to Patere i Fredericia fik »paa Grund af det Besvær, de havde haft med Hærens katolske Soldater og Andre, Lov til at udøve præstelige Funktioner og give alle Sakramenter, ikke

---

*) Se disse Side 84.

blot i Fredericia, men ogsaa paa Landet, ja i alle Rigets Provinser.«

Som en yderligere Belønning fik de Lov at bygge Kirke og Skole paa den Grund, de 1686 erhvervede ved Siden af Præsteboligen. Grunden fritoges for »Indkvartering, Skat og borgerlig Tyng«. Paterne selv blev forskaanet for Skat, stilledes umiddelbart under Kongen, Højesteret og Kancelliet og maatte, som tidligere nævnt, besøge Trosfællerne andre Steder, ja de fik endda Lov at rejse gennem Købstæderne uden at skulle betale Milepenge og maatte toldfrit indføre Ting, som var nødvendige til Gudstjenesten.

Huset og Grunden, som Paterne erhvervede, tilhørte Generalmajor Joachim Schack, der sad som kgl. Statholder i Skanderborg. Da Menigheden havde modtaget en større Pengegave, 5000 Rdl., fra den ferdinandske Stiftelse, foretog Paterne den besværlige Rejse til Skanderborg for at betale Ejeren den forlangte Sum, men nu nægtede han at sælge til Paterne. Disse fik da en tysk Officer, som stammede fra Hall i Münster, Ludwig v. Utterwich, til at købe Ejendommen, som han overlod Menigheden. Huset var kun 19 Aar gammelt og et af de smukkeste i Byen. Det var 50 Alen langt og 16 Alen bredt, og den tilhørende Have var 112 Alen lang og næsten lige saa bred (Maalene er Hamborgalen, som er ca. $\frac{9}{10}$ dansk Alen). Naturligvis vakte den smukke Ejendom Misundelse hos de Fjender, som Jesuiterne stadig havde i Byen, og man forsøgte at beslaglægge Haven som Byggegrund. Man undsaa sig heller ikke for at beskyldte Paterne for at have stjaalet Træet til Havens Indhegning. Forfølgelsen hørte ikke op, før Jægermester Brockdorff greb ind. Gennem Generalmajor Hans v. Ahlefeldt overleveredes Kongen et Bønsskrift fra Paterne, hvori disse

fremstillede deres Modgang og Trængsler, og dette har formentlig virket, for i Sommeren 1687 opførtes et Kapel til Sjællandsgade paa det Sted, hvor senere Kirken opførtes, det første i Danmark efter Reformationen. Præsternes Hus laa i Gothersgade (nu »Knudsborg«). Kapellet fik Navn efter den danske Konge, Knud den Hellige, som var Missionens Skytshelgen. 1688 var det færdigt, og paa Festdagen for den hellige Bruno, 6. Oktober, blev det første Messeoffer celebreret. Kapellet var 50 Fod langt og 26 Fod bredt.

1688 blev en af Patrene kaldt til en syg Rytter i Nærheden af Odense og gav ham Sacramentet, hvorefter han holdt Julefest for Soldaterne i Odense. Dette førte til Vanskeligheder, men Pateren slap dog uhindret hjem. Senere paa Vinteren var han atter i Odense, og da gik det galt. Biskop og Amtmand lod Pateren arrestere, og Biskoppen krævede ham straffet efter den 6 Aar gamle Lov, som fastsatte Dødsstraf for Jesuiter, som forrettede Sjælesorg i danske Provinser. Imidlertid tilbageviste Pateren energisk de mod ham rettede Beskyldninger for Lovbrud, Kongen greb ind, og 8. Januar 1689 blev Pateren løsladt, men fik Befaling til at blive i Fredericia. De missionsivrige Patere havde ondt ved at rette sig efter dette Paabud ret længe og forsøgte sig med Rejser til forskellige Steder i Jylland. De Ribe- og Aalborg Bisper modarbejdede denne Virksomhed, men Aarhus Bispen tillod, at der afholdtes katolsk Gudstjeneste i hans Residensby.⁵⁾ I Hjembyen var Patrenes Virksomhed absolut ikke velset. Stiftamtmanden havde paabudt Magistraten at vaage nøje over Katolikerne og tage Forholdsregler, hvis der skulde indtræffe noget »højvigtigt«, og baade Byens og Stiftets Styrelser advarede

ængsteligt Majestæten mod den »papistiske Gudstjeneste, som med alle Ceremonier udøvedes offentlig i Fredericia, til stor Fare for Lutherdommen«. At Katolikkerne nægtede tysk Sognepræst Offerpenge, gjorde ikke Stemningen mildere, og rent galt blev det, da Patrene lagde an paa de Unge og forsøgte at faa Børn af blandede Ægteskaber ind i deres Menighed. Dette var aabenbart Lovbrud, og da Magister Borch ved Trinitatis fik Nys om, at Patrene ville annektere Jost Brolæggers Søn, skønt Moderen var Protestant, fik han straks Øvrigheden i Gang med at udfri Barnet af Papisternes Hænder, og hans Kollega ved Sct. Michaelis, Emanuel Cirsovius, sørgede for, at Nicolaj de Frans paa Raadstuen fik Paabud om ikke at lade sine Børn gaa i Skole hos Patrene.

Trods disse Nederlag tabte Patrene ikke Modet, og Pater Conradus Weisz sendte Kongen et Bønsskrift, hvori han, under Henviisning til Privilegierne, bad om Skattefrihed for sin Person og Gaard. Han lod ogsaa falde et Par Bemærkninger om adskillige 1000 Daler, som Patrene havde tilført Fredericia fra fremmede Lande. Bønsskriftet bar Frugt, men da Kongen i 1692, trods mange velmente Advarsler, fritog Patrene for personlig Skat og Grundskat af deres Hus, sørgede Byens vise Fædre omgaaende for, at de fik 12 Mands Indkvartering, mens Sognepræsterne fik 6 hver. Pater Andreas Falckenberg bad Kongen om Hjælp, og denne tog sig da igen af de katolske Sjælesørgere. 1710 forbød han Magistraten at paalægge dem mere Indkvartering end Byens andre Præster, og 2 Aar efter gik Frederik den 4' endnu videre og fritog dem helt for Skat og Indkvartering, fordi de uden Vederlag betjente den katolske Del af Garnisonen.⁶⁾

I det nybyggede Kapel i Sjællandsgade fandt mange

veltjente Officerer deres sidste Hvilested. Disse Bisættelser kunde ogsaa give Anledning til Rivning med Protestanterne, men da Kongen vendte det døde Øre til Klagerne, hørte de efterhaanden op, og Bisættelserne fandt Sted med fuld, militær Honnør.

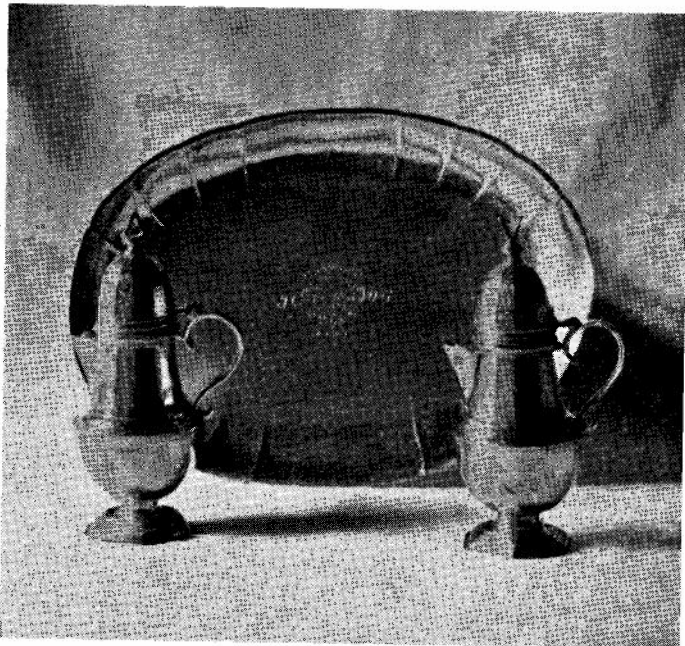
8. April 1704 døde Pater Cornelius Barring, som havde været stationeret her siden 1694. Han blev bisat foran Alteret. Ludwig v. Utterwich, Major i von Ahlefeldts Rytterregiment døde 1705 og blev med kgl. Tilladelse bisat med Musikledsagelse. Den Ligtale, Pateren holdt, vandt almindeligt Bifald ogsaa udenfor Menigheden, og man udtalte, at de lutherske Præster maatte være glade, om de kunde prædike lige saa godt. Ogsaa 1708 blev en Oberst bisat i Kapellet under de højeste militære Æresbevisninger — og med kgl. Tilladelse. Iflg. Beretningen (Informatio) 1724 talte Menigheden ca. 60 af Borgerstanden. Dertil kom flamske Kedelførere, italienske Murere, bøhmiske Glarmestre, bayriske Handelsfolk, westfalske Hørvævere, og andre fra Norge og Sverige, som i Aarets Løb kom til Fredericia, samt en Mængde Soldater, som havde Standkvarter i Fyn, Jylland og Holsten.

De mere ansete Medlemmer var oftest af Officersstanden: General v. Lüttichaus Frue med 2 Døtre og 1 Søn, Kaptajnsfruerne v. Ambtor og v. Weinemann fra Brabant, Majorerne v. Wellensen, v. Ruper, Poel og Finech, Kaptajnerne v. Utterwich og Frue, Deyen med Frue og 2 Børn og Schmidt, og endelig Kaptajn v. Nieburgs Frue og Datter.

Til de mest trofaste Katoliker i Fredericia gennem mange Aar maa regnes Familien Gejstler (Geisler). Den gamle Oberstløjtnant Geistler, den katholske Menigheds Senior, døde 1734 og blev med kgl. Tilladelse bisat i Kapellet. Samme Aar giftede hans Søn, Gustav

Vilhelm Geistler sig med General Castoniers Enke, født v. Lüttichau. De nygifte tog fast Bopæl i Fredericia og blev et lysende Eksempel for hele Menigheden. 1724 opholdt v. Geistler sig i København. 1731 er han Viceguvernør for Fredericia, og 10 Aar senere blev han Kommandant, en bemærkelsesværdig Udnævnelse, ogsaa for den katolske Menighed. Med Geistlers Hjælp var det lykkedes at faa ansat en katolsk Lærer, idet man fik Pater Wedigs Legat hertil. 1735 døbte Pateren Geistlers førstefødte. 1742 blev Geistler Generalmajor, men døde 9. Novbr. 1743.

I Jesuiternes Aarsberetning havde han faaet føl-

Sølvbakke og Kander: A og V (Vand og Vin).
Geistlers og Lüttichaus Vaaben. 1744.

gende Omtale: »I denne ene Mand har vi alt, Religionen en Beskytter, Menigheden et Forbillede paa Ret-skaffenhed, Kirken en Sanger, Præsterne en Messe-tjener, Missionen en vedholdende Velgører.«

Jesuiternes lille Kapel havde aldrig huset en saa-dan Pomp og Pragt, som ved Geistlers Bisættelse, der efter kgl. Anordning foregik under Kanonsalut fra Fæstningens store Kanoner. 12 Løjtnanter bar Kisten. Enken døde 8. Januar 1750.

Fru v. Lüttichau var et andet ivrigt Medlem af Menigheden. Hendes Mand, Hans Helmuth v. Lüt-tichau (1670—1732) var Chef for 4. Dragonregiment i Sjælland og fra 1730 Ryttergeneral for Jylland. Paa de store Festdage ofrede Fruen rundhaandet til Ka-pellet, skænkede 6 kostbare Blomstervaser og hidrog sammen med Geistler til Prædikestolen, som Kapellet fik 1741. Hun havde sin faste Plads nær Prædike-stolen i Kapellets Evangelieside, bød ofte Jesuiterne til at spise hos sig, og da en af Patrene var syg i flere Uger, sørgede hun hver Dag for hans Forplejning.

1731 havde Jesuiterne anlagt deres Have som en befæstet Borg. Dette lokkede adskillige Besøgende til og vandt deres Bifald. Lüttichaus besøgte gentagende »Borgen« og dens »Guvernører« — Patrene. Gennem de senere Aar plejede Patrene venskabelig Omgang med Garnisonens Officerer og da ogsaa med General Castonier. Denne paatog sig at skaffe et Andragende fra Patrene, om Tilladelse til at benytte Postvognen paa deres Rejser til og fra Tropperne, frem til de rette Myndigheder. Andragendet blev bevilget, dog skulde Patrene selv betale, men Lettelsen i Rejsebesværet fik de.⁷⁾

1744 var den katolske Menighed ude for voldsomme Angreb, saa voldsomme, at Menighedens Eksistens en

Overgang var truet. Maaske havde Patrene selv en Del af Skylden. De havde været for overmodige. De kgl. Gunstbevisninger havde gjort dem for trygge, og saa slog Lynet ned.

Ved Pinsetid 1744 gik en ung Pige, Maren Boyesdatter, over til den katolske Kirke og forsvandt sporløst. Hun var Steddatter af Klokker Rønne ved Sct. Michaelis Kirke, og der blev mægtigt Røre om Sagen, som hurtigst muligt sendtes gennem alle Instanser for at havne hos Kongen, Christian VI. Han paalagde de 2 Patere, Theodorus Haackmann og Ignatius Rymdyck, at skaffe Pigen tilbage. Det blev opklaret, at Pigen var i Huset hos en Katolik Chavot i Hamborg, men Patrene erklærede sig ude af Stand til at skaffe hende tilbage, da de jo ikke kunde »derfra med Gevalt udføre hende«. Saa fik Gesandten i Hamborg Ordre til at opspore Pigebarnet, mens Patrene forholdt sig passive.

Da der intet kom ud af Eftersøgningerne, befalede Kongen i Juli 1745, at de to Patere skulde udrede 1000 Rdl. eller fremskaffe Maren Boyesdatter inden 3 Maaneder. I modsat Fald stilledes Eksekution i Ud-sigt og Trusel om haardere Straf.

Trods Peter Bianco og Johan Krauths Forbøn lod Kongen sig ikke formilde, og da det viste sig, at den unge Pige var afhentet af Abbedissen fra et Kloster i Mainz og saaledes ikke kunde skaffes tilbage, foretoges der Novbr. 1745 Pantning i Præstegaard, Bohave, Bibliotek og Kapel. Pengekassen med 140 Rdl. beslaglagdes, og man truede med Kirkens Lukning og Straf af samtlige Katoliker.

Auktionen over Patrenes Indbo indbragte kun 132 Rdl. 4 Mark 7 Sk. Der var stor Uro i Byen. Alle onde Lidenskaber flammede op, Skamskrifter blev

klistret paa Kirkedørene, Bøddelen brændte dem paa Torvet o. s. v. De protestantiske Præster var Fyr og Flamme, nu var der Haab om, at man kunde give de forhadte »Papister« Dødsstødet. Der indledtes i 1746 en Kæmpeproces mod de 2 Patre. Der blev nedsat en Kommission til at lede Undersøgelsen. Dens Medlemmer var Oberstløjtnant Ahrensdorff, Provst Chr. Winther og Borgmester Riis i Kolding. Sognepræsten ved Set. Michaelis Kirke her i Byen, Pastor H. Pontoppidan, blev beskikket som Aktor. Forhørene varede godt 2½ Aar. Akterne svulmede op til omtrent 2300 Foliosider, og endelig den 8. Marts 1749 faldt Dommen: En Bøde paa 1000 Rdl. til Patrene og Sagens Omkostninger. Kapellet skulde lukkes og Jesuiterne forlade Byen. Nu vilde Skæbnen, at der netop i disse Aar var stor Nød blandt Byens Indvaanere, og en Mængde forlod Byen for at forsøge at skaffe sig til Livets Ophold andetsteds. Dette er formentlig ogsaa rygtedes i Hovedstaden, og Kongen har vel frygtet, at Ødelæggelsen af den katolske Menighed yderligere vilde skade Byen. I hvert Fald trak det ud med Straffens Fuldbyardelse, og endelig, den 18. Februar 1752, lod Frederik V sin Naades Sol lyse over de arme Katoliker og annullerede Dommen. Men Privilegierne blev ikke fornyet, og Patrene maatte holde sig indenfor de afstukne Rammer og være meget forsigtige i deres Missionsvirksomhed.⁸⁾ Dog havde Menigheden stadig Venner og Velyndere. 1750 var saaledes Ernst Friedrich v. Finech bleven Chef for Rytterregimentet i Fredericia og skænkede Menigheden 200 Rdl. i 1757. Samme Aar skænkede en gammel Dame Præsterne 150 Pund Smør(!), og hun var endda Lutheraner. Patrene var heller ikke isoleret af Borgerskabet eller afskaaret fra selskabeligt Samkvem med anderledes

troende. J. N. Wilse, som paa den Tid (1765—66) opholdt sig i Fredericia og boede hos Raadmand Richter, hvis Sønner han var Huslærer for, fortæller, at han jævnlig kom sammen med Patrene og hyggede sig i i deres Selskab. Det var Franciscus Wewer fra Halberstadt og Johs. Hooch fra Mainz. Den ene var »melankolsk«, den anden »jovialske«, og ingen kunde beskyldte dem for Forsøg paa at vinde Proselytter. De levede fredsommeligt, den ene med sine Bøger, den anden gerne i Selskab, og de »saa ikke surt til et godt Glas Vin«. Naar Wilse besøgte dem, disputerede de med drabelig Dialektik om Dyderne, Klostervæsen og Luther, og selvfølgelig blev man aldrig enige, »men sluttede i al Gemytlighed ved et lidet Glas Vin«.⁹) Dr. Peter Olivarius Bugge, som 1799—1804 var Sognepræst ved Trinitatis, synes at have følt varmt Ven-skab for den unge Pater Engelbert Schüssel, at dømme efter det smukke latinske Digt, han offentliggjorde ved Paterens Død i 1804. Som det ses, var der adskillige Symptomer paa voksende Fordragelighed.

Der kom dog ogsaa andre Lyspunkter for den katolske Menighed. Kirken eller Kapellet var kun en tarvelig Bindingsværksbygning, og i et lille Nabohus mod Vest, som købtes 1765, var indrettet Skole. Begge laa til Sjællandsgade, mens Præstegaarden laa til Gothersgade. Denne var en lang, lav Bindingsværksbygning paa en med Brosten belagt Skraaning. Bagved strakte den sirlige Have sig hen mod Kirken, og fra Gadesiden var der frit Udsyn over Enge og Marker helt op til Østervold. Gothersgades Østside var dengang ubebygget til ovenfor Sjællandsgade. 1766 døde den fromme Jomfru Susanna Lucia Bianco i Mainz. Hun tilhørte den først i 1700 Tallet indvandrede italienske Bianco-Slægt fra Como, hvis Førstemænd, Brødrene Dominico og Pietro, var førende i Menig-

heden. Ved Markedshandel erhvervede de sig en betydelig Formue. Susanna Lucia, Pietro's Datter, var født i Fredericia. Ved sin Død efterlod hun til Menigheden en saa stor Kapital, at man nu turde bygge en ny Kirke. Ansøgning om Tilladelse til Ombygningen indsendtes 1767 og blev bevilget, men paa det Vilkaar, »at den i det Ydre ikke fik anden Anseelse end et ordinaire Borgerhuus med Port til Indgang og uden nogen Zirater«. Der maatte ikke anbringes Vinduer mod Gaden, ikke ringes med Klokker, og der maatte ikke prædiktes paa Dansk.

Kirken blev opført af gule Flensborgsten. Den var 27 Alen lang og 13½ Alen bred og 7½ Alen høj. Murene blev kun prydet med glatte Lisener fra Sokkel til Gesims, og Indgangen var i vestre Gavl fra en lille Smøge ved Skolen. Til Østgavlen sluttede sig et Halvtag, der tjente til Sakristi.

Til Gengæld kunde man ofre noget paa den indre Udsmykning. Og under Gulvet gemmer det skønne Rokokorum stadig Støvet af enkelte Præster og fremtrædende Menighedsmedlemmer fra Kapellets Dage. Den indmurede Mindetavle over Indgangen bærer følgende Inskription: *Virginis Susannæ Luciae Bianco Pietas et Munificentia a Fundamentis erexit. Anno Dni 1767. Renovatum & auctum 1872.* (Rejst fra Fundamenterne ved Jomfru Susanna Bianco's Fromhed og Gavnildhed i det Herrens Aar 1767. Fornyet og udvidet 1872.)

Under almindelige Forhold var Kirken nu stor nok, men ved Højtiderne kunde det knibe. Den smukke Kirke, den pompøse Gudstjeneste og den katolske Kirkes skønne Opbud af Lys, Røgelse og Toner, samlede Andægtige fra den jyske Hede, fra de udenlandske Omstrejfare og fra Byens egne Borgere.

1797 fik Menigheden Ret til at benytte Haven bag

Kirken som Begravelsesplads. Hidtil havde Godtfolk været henvist til Michaelis Kirkegaard. Som sædvanlig fulgte der en Betingelse med Tilladelsen: »at skulde den katolske Kirkes *saa mærkelige Forøgelse* medføre Fare for altfor stærkt Brug, skulde Kirkegaarden flyttes udenfor Voldene.« Den 7. August 1799 indviedes den ny Kirkegaard, ved Sophie Kløbes Begravelse. Menighedens Nabo, Landinspektør Bie, Vendersgade, protesterede mod at faa Kirkegaard saa tæt op mod sit Hus og sin Have, men Regeringen afviste Klagen.

Omkring 1800 afløstes Jesuiterne i Fredericia af Verdenspræster. (Katolsk Haandbog 1943.)

De katolske Patere fra 1760 var følgende: Franciscus Wewer, Johs. Hooek, Hölscher, Werner Damen, Johs. Weich, Jac. Nülle, Franciscus Herding, J. Twieling, Høpping, Wilbrenning, Weibing, Schüssel, Johs. Brachtesende, Albachten og Kapuciner Massen.

I den smukke Præstegaardshave kunde Patrene sysle med deres Blomster og Frugttræer, men at ogsaa de kunde ægre sig over langfingrede Medborgere, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af Pater Albachtens Bekendtgørelse i Avisen i Efteraaret 1806, hvor han meddeler, »at da nogen har været saa venlig om Natten at tage de bedste og modneste Queder af mit Træ i min Hauge, saa beder jeg samme vil have den Godhed at komme til mig, for at faa de slette med, saa har han dem allesammen!«

1790 tog Johan Chr. v. Geistler, Søn af Generalmajoren, Ophold i Fredericia. Han lejede sig ind hos de katolske Patere og blev til sin Død 1810 en god Støtte for Menigheden. Af andre mere fremtrædende Katoliker fra Tiden omkring 1800 kan nævnes Klædefabrikør Johs. Gerhard Schwarts, bl. a. ogsaa Direch-

tør i »den Cæsarianske Klub«. Han døde 1804, 50 Aar gammel. Den tidligere Hofbygmester Chr. Josef Zuber kom hertil ca. 1797 efter at have sluttet Reparationen af Aarhus Domkirke og købte »Byens Gaard« paa det nordøstlige Hjørne af Jyllands- og Prinsessegade. Hans Hustru døde 1800 og han selv 16. Sept. 1802. Begge er begravet bag Kirken.

Da Pater Albachten døde 1808, var Menigheden en Tid uden Præst. Degnen maatte døbe og føre Kirkebogen. Under Efterfølgeren, en tysk, tidligere Kapucinermunk Massen 1809—20, kom det til Uenighed mellem Præst og Menighed. Formuen gik i Løbet, og 1812 maatte Præstegaarden i Gothersgade sælges til Toldinspektør C. W. Hornemann for 12000 Rdl. Efter Hornemanns Død 1836 kunde Menigheden dog købe sin Præstegaard tilbage. 1813 fik Menigheden en uventet og kærkommen Hjælp, da Susanna Lucia Biancos Broder, Chr. Peter Bianco døde i København og efterlod 5000 Rdl. til Menigheden i Fredericia.¹⁰⁾ 1820 rejste Pastor Massen til Frederiksstad, hvor han døde af en Forgiftning. Pastor Haas, 1820—43, havde i Begyndelsen af sin Præstetid her en Del Strid om Kirkens Pengeforhold med Forstanderskabet, som han flere Gange maatte belære om sit Mandat som Kirkens Forvalter, ogsaa i denne Henseende. Han var i øvrigt en jovial og selskabelig Mand, og Prins Frederik (Fr. VII), som i 1830erne opholdt sig i Fredericia, bærede ham med sit Venskab.

1830 var den lille Kirkegaard bag Kirken fuldt belagt, og man var atter henvist til at benytte Sct. Michaelis. Kirkegaarden blev udlagt til Præstens Have. 1846 fik Pastor Meyer Paabud om at frede Gravmonumenterne og, i hvert Fald paa Helligdage, give de Paarørende Adgang til den. Pastor Haas var Østriger

og forlod Missionen samme Aar, som Ansgar Kirken i København overgik til offentlig Gudstjeneste.

Hans Efterfølger, Pastor Meyer, 1843—60, søgte at redde mest muligt af Kirkens Kapital. Under ham opførtes Præstegaarden i Sjællandsgade. 1849 blev Kirken brugt til Indkvartering og senere som Lighus (6. Juli 1849). Orgelet blev beskadiget, men der blev kun ydet 112 Rdl. i Erstatning for Skaderne.

Gennem Tobaksfabrikør H. G. Bønnelyckes Skildring af Livet i Fredericia i 1830 og 40erne faar man et godt Indblik i Kirkebygningens Tilstand og den katolske Gudstjenestes Indtryk paa Borgerskabet, og her bringes et lille Uddrag. Han har lige beskrevet de Reformertes Gudstjeneste og fortsætter:

»Var der imidlertid for lidt af det Ceremonielle her (hos de Reformerte), var der til Gengæld desto mere deraf hos Katolikerne, hvilket ved mange Lejligheder øvede sin Tiltrækning paa Publikum. Det kan ikke nægtes, at *den lille katolske Kirke var hyggeligst at komme i*; egentlig var den den mest stilfulde af samtlige Byens Kirker. Der fandtes dengang ingen Overlæsselse med Malerier eller andre Zirater, kun Skade, at man ogsaa her havde fundet det nødvendigt at lade Kalkekosten gaa over det hele, saa de smukke Søjler og Ornamente ved Alterpartiet ikke kunde træde ret virkningsfuldt frem. Men alligevel var der, som sagt, Stil, og det tyske Sprog, som ogsaa her brugtes, forekom mig i Forbindelse med Latinen ogsaa at være i Stilen.

At de mange Ceremonier og hele det usædvanlige ved Gudstjenesten pirrede Folks Nysgerrighed er en Selvfølge, men der var dog een Lejlighed, hvor den samlede en mere interesseret Tilhørerkreds, og det var Sylvester- eller Nytaarsaften, thi den var paa den

Tid den eneste af Byens Kirker, hvor der holdtes Gudstjeneste paa Aarets sidste Aften.

Paa den bagved Kirken beliggende lille Plet, der tidligere havde været benyttet som Kirkegaard, fandtes endnu enkelte Grave. I en af disse hvilede en spansk Officer, Marquis da Costa, som havde skudt sig paa Stranden ved Snoghøj i 1808, da han ikke vilde overgive sig til Franskmændene.«¹¹⁾

1848 bekostede Brødrene Anton og Frantz Schütten den nye Skole i Sjællandsgade ved Kirkens Vestgavl. En Mindeplade over Døren beretter herom.

1860 fratraadte Pastor Meyer og vendte tilbage til sin Hjemby, Oldenborg.

Med Grundloven af 1849 oprandt en ny Tid for Katolikerne i Danmark. Enhver Borger kunde aabent bekende sin Religion og slutte sig til den Kirke, som tiltalte ham mest. Alle Religionssamfund var jo heretter ligestillede for Loven. Ved Slutningen af 1700 Aarene ophørte Jesuiternes Virke i Fredericia, alle Patrene havde indtil da været Jesuiter, men Ordenen blev ophævet 1773 og genoprettedes ikke før 1814.

Det vil da være af Interesse at se lidt paa, hvad Jesuitpatrenes Virke blandt Soldaterne i Fredericia og Omegn har betydet i Tiden fra 1664 til 1773, saa meget mere som det jo var denne Gerning, der fra første Færd betingede deres Muligheder for et Menighedsarbejde i Byen. Herom skriver Helmut Holzapfel i sin Bog: »Unter nordischen Fahnen«:

»Som et Mindstemaal for religiøst Liv tilstræbte Jesuiterne at faa alle Soldaterne til Sakramenterne mindst een Gang aarligt. Mange, som laa i Felten eller garnisonerede langt fra en Missionsstation, kom, uden egen Skyld, ikke til Skriftemaal og Kommunion i Aarevis; men i Byerne, hvor der var en Præst, eller

hvertil han let kunne komme, gaves der ingen Undskyldning for at holde sig borte fra Sakramenterne. Her nødede Jesuiterne med alle Midler Soldaterne til at opfylde deres religiøse Pligt; og den danske Stats og Officerkorpsets kristelige Indstilling, som i hvert Fald holdt meget strengt paa den religiøse Tone i Hæren, kom dem til Hjælp i deres Bestræbelser.«

Herom har vi en Beretning fra 1758. 2 Soldater i Fredericia Garnisonen havde i næsten 2 Aar forsømt at gaa til Paaskekommunion, hvilket var almindelig kendt, da Navnene paa de katolske Soldater sædvanligvis blev gennemgaaet af den katolske Skolelærer ved Paasketid. Præsten formanede dem, men talte for døve Øren. Saa omtalte han dem, uden Navns Nævneelse fra Prædikestolen og indbød dem til Herrens Bord. Han truede dem med, at han vilde bekendtgøre deres Navne for hele Menigheden, hvis de udeblev. Alt forgæves. Saa vendte Præstens Taalmod sig til hellig Vrede. I Overensstemmelse med dansk Lov nævnede han deres Navne i Prædikenen og truede dem med endnu strengere Forholdsregler, hvis de ikke inden 8 Dage gik til Paaskekommunion. Hans Strenghed brød den Haardnakkethed, som hans Godhed ikke havde kunnet bøje. Samme Dag kom de begge til Præsten og beredte sig angrende til det hellige Skriftemaal og Kommunionen. Deres Officerer roste Præstens Iver i denne Sag.

Men ogsaa blandt Syge og Døende øvede Jesuiterne deres Gerning, som ikke blev lettere under Datidens slette hygiejniske Forhold og utilstrækkelige Lægebehandling, der begunstigede den hyppige og hurtige Udbredelse af Epidemier. Det blev næsten altid til-
ladt Jesuiterne at tage sig af de Syge og berette de Døende, selv om de ellers var omgivne af Forbud og

Begrænsninger, og mange af dem blev Epidemiernes Ofre. Pater Falkenberg i Fredericia døde 5. Juli 1710 kun 47 Aar gl. efter at være smittet under et Sygebesøg.

Paa endnu et Omraade fandt Jesuiterpræsterne Anvendelse for deres Trang til at øve kristelig Barmhertighed — i Fængslerne.

Der kunde i det væsentlige skelnes mellem 3 Grupper af Fanger: Krigsfanger, der jo kun holdtes under Varetægt en begrænset Tid, Dødsdømte, som ofte maatte vente Uger og Maaneder paa Henrettelsen, undertiden i frygtelig mishandlet Tilstand efter raa og umenneskelig Tortur, og endelig de egentlige Straffefanger. Fælles for dem alle var de elendige Indespæringsforhold under Kulde, Urenlighed og Sult. Her var der i Sandhed et Virkefelt for kristelig Barmhertighed, og i mangfoldige Tilfælde sluttede Jesuiterpateren sin Gerning med at følge den ulykkelige Fange paa den sidste Gang til Retterstedet. 1687 fortælles om Paterens Besøg hos en katolsk Rytter, som var dømt til Galgen og blev henrettet i Fredericia. Pateren blev tilkaldt af den lutherske Kommandant og fik Lov at overnatte i Arresten og der læse den hellige Messe om Morgenen Kl. 3 paa Henrettelsesdagen. Han holdt en længere Tale til Fangerne og Opsynet og ledsagede under fromme Bønner Delinkventen til Retterstedet, hvor en stor Menneskemængde havde indfundet sig. Der var ogsaa 3 protestantiske Gejstlige til Stede. Pateren ledsagede Rytteren til Galgens Trin, hvilket var mod de danske Præsters Sædvane. Efter Eksekutionen blev han indbudt til at spise hos den øverste af de tilstedeværende Prædikanter, men maatte afslaa Indbydelsen paa Grund af den lange Hjemrejse samme Dag. Den yngste af de tilstede-

værende Præster angreb den bortrejste Pater og erklærede, at han havde besmittet sin Stand ved at betræde Stigen til Galgen, men den ældste (Emanuel Cirsovius) tog Pateren i Forsvar og erklærede, at denne var en moden Mand af stor Dannelse og Fromhed. Hvis den unge Kritiker blot vidste det, som Pateren havde glemt, vilde dette være tilstrækkeligt til *hans* Præsteembede.

1691 var Pateren ogsaa nærværende ved Henrettelsen af en Rytter fra Osnabrück, som under Terningspil havde stukket sin Kammerat ned.

Ved Henrettelsen af 2 Soldater i Fredericia 1697 var foruden den store Folkestimmel ogsaa flere protestantiske Gejstlige til Stede. 2 andre dødsdømte Soldater, som blev benaadede, kunde Pateren næsten daglig besøge i Fængselet og nogle Gange række dem den hellige Kommunion.

Som det ses, havde Jesuiterne ret gunstige Arbejdsforhold i Fredericia, men andre Steder i Landet mødtes de med Modvilje og Vold.

1684 var der saaledes 6 dødsdømte Soldater i Fredericia. De 5 fik Patrene uhindret Adgang til her i Fredericia, men den sjette, som blev henrettet i Ribe, maatte kun »under 4 Øjne modtage Paterens Trøst«. Biskoppen forbød ham at ledsage Delinkventen paa den sidste Gang. I Odense blev Pateren arresteret, da han kom i lignende Ærinde, og kun ved Officerernes Hjælp undslap han og kom med en Vogn til Fredericia. Det samme skete 1713 og skyldtes for en stor Del de odenseanske Studenter Sammenrotning. Pateren slap dog ogsaa denne Gang, takket være Kommandantens Hjælp, tilbage til Fredericia, som jo, efter kgl. Befaling maatte yde ham Husly og Beskærmelse, og gjorde det, selv om det skete

med Vrangvilje og Chikane, hvor saadan var mulig.

I Tiden efter 1800 havde det været vanskeligt at finde Verdenspræster, som egnede sig til den vanskelige Post i Fredericia.

Som vi har set, kom det til Stridigheder mellem Præst og Menighed. Baade den tidligere Kapuciner-munk Massen og hans Efterfølger Pastor Haas kom paa Kant med Forstanderskabet. Kirkens Kapital forsvandt, og Menigheden maatte sælge af sine Ejendomme. Krigsaarene 1848—50 har vel ogsaa bidraget til at forværre de økonomiske Forhold.

Først med Aaret 1860, da Biskop Melchers havde tilbagekaldt Pastor Meyer og sendt den fromme Pastor Dr. Coppentrath til Fredericia, begyndte det at lysne. Dr. Coppentrath indførte de nyudkomne Bønne-, Opbyggelses- og Skolebøger og arbejdede paa en Fornyelse af det religiøse Liv med sine indtrængende Prædikener. Han forsøgte ogsaa, dog uden synderligt Held, at afskaffe det tyske Sprog i Sang og Prædiken. Hans ivrige Virke havde dog vakt Opmærksomhed udadtil.

Præsten ved Sct. Michaelis Kirke, Dr. Zeuthen, averterede 6 Foredrag om »Romanismen og Jesuitismen«, men blev saa skarpt imødegaaet af Pastor Coppentrath, at han aflyste de 4 sidste. Men hermed var Striden ikke endt. Dr. Zeuthen udsendte et Skrift »Om Romerkirken«. Det blev imidlertid fulgt lige saa haandfast til Dørs af Pastor Coppentrath som Foredragene i en Pjece, benævnt »Dr. Zeuthen og Romerkirken«. Fredericias Belejring var endnu ikke endt, da Dr. Coppentrath blev kaldt tilbage til Tyskland. Han døde faa Aar efter som Sognepræst i Lübeck.

Den 4. Oktober 1864 læste Pastor Johannes v. Euch sin første Messe i Sct. Knuds Kirke. Byens Indbyggere

var endnu ikke vendt tilbage fra Fyn. Menighedens Ejendomme var i en sørgelig Forfatning. Præstegaard og Have ødelagt. Da Menigheden endelig blev samlet, udgjorde den 70 Sjæle og desuden ca. 150 spredt over Jylland og Fyn. Den 4. Oktober var den østrigske Kejsers Navnedag, og den østrigske Garnison i Byen marcherede til Sct. Knuds Kirke i Gala og med vajende Faner.

Da de Fremmede endelig var ude af Byen, blev der rigeligt Arbejde for Pastor v. Euch. Han vilde først og fremmest have en dansk Menighed i Fredericia, Katolikerne havde jo altid været Udlændinge, men efter Grundloven var der gode Muligheder for at indhente det forsømte og forsøge at gøre nogle af Forfædrenes Fejl gode. Ligesom sin Forgænger var han ivrig efter at indføre det danske Sprog i Kirken, og Ansgars 1000 Aars Jubilæum kom ham ret tilpas. Han holdt en Serie Festprædikener, som vakte stor Opmærksomhed i Byen og medførte ikke saa faa Konvertioner.

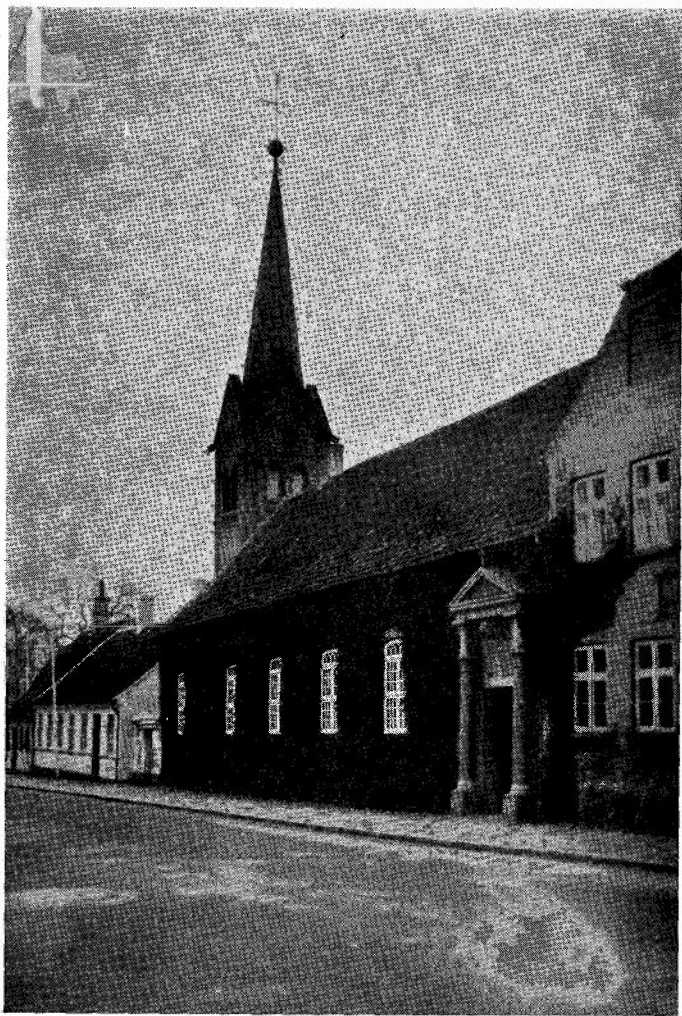
Fra 1867 holdt han ogsaa hvert Aar Kristi Legemsfest Procession i Kirkens Have, og i Begyndelsen af 1870erne indførte han Bededags Processionerne. Endvidere stiftede Pastor v. Euch den 4. September 1865 Vincentsforeningen. Men ogsaa Sct. Knuds Kirke fik Præg af hans Initiativ. Den skulde, som den eneste Kirke i Byen, have et Taarn, og hans Idé blev modtaget med stor Begejstring og støttet med saa stor Offervilje, at Planen meget hurtigt lod sig realisere.¹²⁾

Den 9. August 1865 nedlagdes Grundstenen til Kirkens Taarn. Højtideligheden indledtes med Højmesse. Derefter gik man til Byggepladsen ved Kirkens østlige Gavl, hvor en i Dagens Anledning forfattet Festsang blev sunget med Ledsagelse af Hornmusik. Pa-

stor v. Euch holdt Festtalen og fremhævede, at Aaret var 1000 Aaret for Ansgar Komme. Der lagdes forskellige Dokumenter i Grunden, og Nedmuringen foretoges af Pastor v. Euch, Vikar Gormann og Kirkeforstanderne, Købmændene Braun og Spetzler. Indbudte Æresgæster var Borgmester Jørgensen, Raadmand Seidelin, Prokurator Broe m. fl. Man sluttede med Festsang og Hornmusik. Omkostningen for Taarn og Klokker var anslaaet til 3000 Rdl., og Arbejdet var overdraget Murermester Harder og Tømremester Dufresne. Den 9. September var der Kransehejsning, og allerede 10. December var Taarnet saa vidt færdigt, at de 2 nye Klokker kunde indvies. Herom refererer »Fredericia Avis«:

»Igaar vare Vi Vidne til en smuk og sjelden Fest, idet i den herværende katolske Sct. Knuds Kirke Klokkerne til dens nye Taarn bleve indviede med megen Højtidelighed. Selve Indvielseshandlingen forrettedes Kl. 9½ af Hr. Pastor Grüder, som paa sin herværende Kollegas Indbydelse var kommen herover fra Kjøbenhavn. En talrig Mængde havde indfundet sig i den smagfuldt prydede Kirke. Da Pastoren i et fatteligt Foredrag først forklarede Betydningen af Ceremonierne ved Klokkeindvielsen, kunde denne højtidelige Handling ikke andet end gjøre et overordentligt opløftende Indtryk, som endydermere forhøiedes ved fiirstemmige Psalmer, der udførtes af unge Mænd i Forening med Børn. Den derpaa afholdte Levitmesse gav hele Høitideligheden et ualmindeligt festligt Præg. Allerede til Aftengudstjenesten Kl. 7 blev der første Gang ringet med de indviede Klokker, og vi synes, at Tonen er klangfuld, Stemningen reen og harmonisk. Kirken var tæt opfyldt med Tilhørere. Pastor Grüder udviklede i en længere Tale den dybe Betydning og

Brd. Schüttens Skole, Kirken, Præstegaard, Lejehus, ca. 1950.

Hensigt med Kirkeklokkerne for det religiøse Livs Udvikling.

Efter Prædikenen holdtes Te Deum, under hvilket der paany kimeses med Klokkerne.

Disse ere støbte hos Gamst og Lund i Kjøbenhavn og veje 600 Pund. Ved Indvielsen fik den største Navnet »Maria«, den mindre »Ansgar«. Inskriptionen paa den største lyder:

Ecce, sub hoc titula Tua dicor, sancta Maria.

Ora pro popula, dum sona, Virgo pia.

Det er:

Se, under denne Titel kaldes jeg din, Hellige Marie.

Bed for Folket, mens jeg lyder, fromme Jomfru.

Paa den lille Klokke staar: »Hvo som søger Gud, han kommer, naar jeg kalder.«

Taarnet er saa godt som fuldendt og gjør ved sine rene Former og gode Proportioner et godt Indtryk. Det er aldeles grundmuret, 3 Etager høit og udført i fortrinsviis byzantinske Former; de 4 Sidemure løbe op i Spidsgavle, der bære 4, i byzantisk Smag udarbejdede Roser. Disse, saavel som de 4 store Dragehoveder, der ere anbragte som Vandspyere ved de 4 Gavles Fordybning, ere udgaaede fra Klevings Værksted (københavnsk Stenhuggerfirma. Klokker Dujardin var dets Kommissionær i Fredericia). Spiret, som er tækket med Zink, udløber i en forgyldt Kugle. Derover knejser et massivt, af Smedemester Møller smedet Jernkors, som bærer en forgyldt Hane.« Den 30. December averteres, at »Der ringes og kimes i Sct. Knuds Kirke hver Aften før en Søn- og Helligdag fra Kl. 6«. ¹³⁾

1865—67 fik Pastor v. Euch opført Sct. Knuds

Drengeskole paa Grunden i Gothersgade 26, som kun var optaget af et gammelt Skur.

Da det herefter viste sig nødvendigt at omordne Skolevæsenet, skrev Pastor v. Euch til *Sct. Josef*-søstrene i Kjøbenhavn og bad om at faa 2 Lærerinder til at undervise de større Piger og Børnene i Pogeskolen. Den 21. Juni 1866 ankom Priorinde Anne Sophie Vassal, en af de 4 første Søstre i Kjøbenhavn, til Fredericia med de 2 Søstre, hvis Navne ikke er bevaret. Der er den Mulighed, at den ene af dem var Søster Therese de Jesus Løvenskjold, da hun var den første og eneste danske Søster, og Pastor v. Euch havde bedt om Søstre, som kunde undervise i Dansk. Søstrene fik Bolig i Vikar Gormanns Lejlighed paa 1. Sal i Skolen i Sjællandsgade. Gormann flyttede ind i Præstegaardens ene Halvdel.¹⁴⁾

Ordenen »*Sct. Josef Søstre af Chambéry*« har sin første, spæde Oprindelse i en lille By, Puy en Velaï, i det sydvestlige Frankrig. De store Religionskrige i det 17. Aarhundrede havde gennem 30 Aar hærget i Europa, Kirker og Klostre var ødelagt og Religion og Moral næsten traadt i Støvet.

I ovennævnte lille By havde en lille Flok Kvinder sluttet sig sammen for gensidig at støtte og opmuntre hinanden i Kampen mod Gudløsheden og Uomoraliteten og for i al Stilhed at hjælpe syge og fattige.

Jesuitpateren Médaille lagde Mærke til den lille Floks uegennyttige Virksomhed og opfordrede dem til at slutte sig fastere sammen i et organiseret Samfund. Dette tog sin Tid, men lykkedes til sidst, og med Bistand af Biskoppen, Monsignore Henri de Maupas, fandt Sammenslutningen Sted paa den hellige Thereses Festdag, 15. Oktober 1650, da *Sct. Joseph*-

Søstre, efter Biskoppens Ønske, paatog sig at lede en Anstalt for forældreløse Børn.

De fik nu fast ordnede Leveregler, deres Navne bekræftet og en Ordensdragt, som vi kender den i Dag. 10. Marts 1651 blev Ordenen højtideligt stadfæstet som et kirkeligt Ordenssamfund, og i Løbet af 15 Aar havde Ordenen bredt sig rundt i Frankrigs Byer, bl. a. Clermont, Grenoble, Viviers, Lyon o. fl.

I de kommende, knapt halvandet Hundrede Aar voksede Ordenen jævnt og fredeligt, men saa kom den franske Revolution og satte en Stopper for Søstrenes Virke.

Med Robespierres Henrettelse i Aaret 1794 løjede Stormen af, og Sct. Joseph-Søstrenes Orden genopstod af »De sorte Søstres« Kreds. 14. August 1807 stod den tidligere Priorinde, Saint Jean, atter som Leder. 14. Juli 1808 fik alle Søstre Ordensdragten, og 1812 blev Søster Saint Jean Generalpriorinde i Moderhuset i Lyon.

I Savoyens Hovedstad, Chambéry, havde Ærkebiskoppen fulgt Søstrenes Arbejde, og 1812 anmodede han Moderhuset i Lyon om at faa sendt nogle Søstre til Byen. 2 Søstre var alt, man kunde undvære, og Mère Saint Jean blev ogsaa her Priorinde. 1816 blev Ordenssamfundet i Chambéry selvstændigt under Mère Saint Jean Marcoux.

Ved hendes Død 1843, hun blev knap 85 Aar gammel, havde Ordenen overskredet Frankrigs Grænser til Savoyen og Piemont, ja endog til Amerika, hvor den havde 15 Virksomheder.

Fra Søsterordenen i Chambéry ankom da Pinsemorgen 1856 Søstre Anne Therese, Maria Stephanie, Maria Placide og Anna Sophie. Deres Komme var daarligt forberedt, og de blev modtaget med afvisende

Kulde af den københavnske Menighed, som dels havde frygtet den Opsigt, deres Ordensdragt vilde vække, dels havde regnet med, at Moderhuset bekostede deres Udsendelse og Ophold. De maatte døje baade Kulde, Sult og elendige Boligforhold, og gennem de første 3½ Aars Uvished og Ængstelse var de flere Gange lige ved at give op. Men deres Taalmodighed og Flid fik sin Belønning, da formaaende Mennesker fik Øjnene aabne for deres velsignelsesrige Arbejde blandt syge og fattige, og 1860 stod de som Ejere af Ejendommen Toldbodvej 14, der i de følgende Aartier blev Centret for deres Virksomhed i Danmarks katolske Skoler og Hospitaller.¹⁵⁾

I Fredericia blev Søstrene i Begyndelsen betragtet med Undren og Nysgerrighed. Man havde jo aldrig før set saadanne mærkelige Væsener, men det varede ikke længe, før deres uegennyttige Gerning vendte Nysgerrigheden til Agtelse og Beundring, som yderligere tog til, da de 1879 oprettede et lille Hospital med 16 Senge i det gamle Hus i Gothersgade. (Søster Peronne.)

Hvad angaar Pastor v. Euch saa slog han sig ikke til Ro med de opnaaede Resultater. Hans Kirke trængte til Reparation og Udvidelse. Gipsdækket i Loftet faldt ned. Orgelet var ubrugeligt siden 1870. Gulvet fugtigt og slimet. Hele Kirken hvidmalet, undtagen Bænkene, som var knaldende blaa. I Foraaret 1872 havde den utrættelige Præst skaffet de nødvendige Midler, og i August samme Aar var Arbejdet udført.

Kirken var forlænget 6 Alen mod Vest, saa den naaede Skolen, og den lønlige Indgang i Smøgen mellem Kirke og Skole var erstattet med en smuk Portal mod Sjællandsgade. Orgelet var fornyet og Gulvet drænet og omlagt. Farverne harmoniske.

Interiør set mod Øst.

Den 4. August blev Kirken højtidelig genindviet af den apostoliske Præfekt, Hermann Grüder.

1884 blev Pastor v. Euch udnævnt til apostolisk Præfekt. Allerede 6. December 1883 var han kaldet fra Frederica til Embedet som Domkapitular i Osnabrück, men kom aldrig til at virke i det, da Monsignore Hermann Grüder døde, og Værdigheden tildeltes v. Euch. Han havde udført et stort og dygtigt Arbejde for sin Menighed i de forløbne 19 Aar, bistaet af følgende Kapellaner: Clemens Gormann (1864—67), Henrik Lammers (1867—68, 1870—71), Frederik Brüggemann (1868—70), Aksel Whitte (1880—81) og Eduard Ortved (1881—83), og nu kom som hans Efterfølger Pastor Heiden (1884—1906). Denne fik gennem Aarene et lignende, godt Samarbejde med Byens Ledelse og Borgmester Carl Scharling, som v. Euch havde haft med Forgængeren, Borgmester Jørgensen.¹⁶⁾

I Pastor Heidens første Virkeaar fik Sct. Josef

Søstrene deres Ønske om et nyt, større og tidssvarende Hospital opfyldt. Grunden Vest for den gamle Skole i Sjællandsgade erhvervedes, og den 23. August 1885 nedlagdes Grundstenen ved en Festlighed om Formiddagen Kl. 11, hvortil Borgmester, Sundheds- og Bygningskommission, Lægerne o. fl. var indbudt. Efter en Gudstjeneste i Kirken begav man sig til den med Blomster og Flag smykkede Byggeplads, og efter at der var sunget en Koral med Ledsagelse af Regimentsmusiken, holdt Pastor Heiden en Tale, hvori han fremhævede, at i den kommende Bygning skulde Kærlighed og Medmenneskelighed udstrækkes til Alle uden Hensyn til Stand eller Konfession. Efter at have pointeret, at Hospitalet helt stod for Sct. Josef-Søstrenes Regning uden Menighedens Medvirken, oplæste Pastoren Grundstensdokumentets Indskrift baade paa Latin og Dansk, sang Kirkebønnen, som hører til Handlingen, og lagde Dokumentet ned i et Hulrum, som tilmuredes med en stor Sten, hvorefter Borgmester Scharling, Generalpriorinden for Søstrene og flere af de tilstedeværende slog et Par Slag paa Stenen med en Hammer. Derefter sluttede Højtideligheden med en Koral.

Den 1. November 1886 var Hospitalet færdigt og blev indviet af den katolske Præfekt for Danmark, Monsignore Johannes v. Euch. »Fredericia Avis« skriver i den Anledning:

»Om Eftermiddagen var Amtmanden, Borgmesteren, Byraadet, Lægerne og Pressen indbudt til at tage Hospitalet i Øiesyn. I Søstrenes Samlingsstue serveredes en Forfriskning, og af flere Talere bragtes Lykønskning til Søstrene. Derefter besaa man Bygningen, som ligger noget tilbagetrukket fra Gadens Huslinie og har en smuk Gavlfacade i røde Mursten. Den er 35½ Alen lang og 18½ Alen bred, har 3 Etager for-

uden Kælder og Kvist og har Skifertag. Udgiften har været 80.000 Kr.

Der er Plads til 28 Patienter i de 2 øverste Etager. I Stuen er Forsamlingsstue og Soveværelser for Søstrene og i Kælderen Køkken, Vaske- og Brænderum m. m. Hospitalet opvarmes fra en Kalorifere i Kælderen. Her er ogsaa Batterierne til de elektriske Ringeapparater. Der er Elevator fra Køkkenet til de overliggende Etager. Ialt er der 6 større og 8 mindre Sygestuer, og der kan uden Vanskelighed skaffes Plads til 40 Patienter. Hospitalet bestyres af Søstrenes Priorinde, Marie Peronne.

Følgende Haandværkere har haft Arbejdet overdraget: Murermester Rasmussen, Tømrer Dufresne, Snedkrene I. P. Nielsen, F. Pagh og A. Hermann, Maler Deleuran, Smed Borch og Glarmester H. C. Bentzon.

Det elektriske Ringeapparat har Urmager Spetzler lavet og Vand, Varme- og Ventilationsanlæg Kaptejn Rech i København.^{«17)}

Takket være Pastor Heidens gode Samarbejde med Borgmester Carl Scharling (1884—1912) fik Menigheden sit Fattigvæsen afløst 1888. Efterhaanden som Menigheden voksede, steg jo ogsaa de Fattiges Antal, og Forsørgelsen af dem blev uoverkommelig. Fra nævnte Aar overtoges Hvervet af Kommunen.

1896 overdrog Assistenskirkegaardens Bestyrelse et Areal paa 1387 m² til den katolske Menighed. Arealet blev indhegnet, saaledes at Menigheden nu havde sin egen Graylund, og 20. Marts 1902 afsløredes et stort, smukt Krucifix paa den mod Prangervejen vendende Side. En Gave fra Tandtekniker C. Malackowiz og Bademester E. Møller.

1898 aabnede Sct. Josef-Søstrene et Alderdomshjem i en lejet Fløj af Sjællandsgade 46, Vest for Hospi-

talet. Hjemmet optog Byens Gamle uden Hensyn til religiøs Indstilling. Allerede Aaret efter købte Søstrene hele Ejendommen med Hjørnet til Vendersgade af Rebslager Anders Mikkelsens Arvinger.

Aarene 1905—06 skete der store Ting indenfor Menigheden i Fredericia. Den gamle Skole i Gothersgade, som Pastor v. Euch 40 Aar før havde faaet opført, var bleven for lille og ikke mere tidssvarende. Hele det lange Kompleks mod Gothersgade, kendt som »de katolske Ejendomme«, forsvandt sammen med Skolebygningen, og i deres Sted rejste sig de nævnte Aar »Sct. Knudsborg«, en af Byens største Ejendomme, med en Mængde Butikker og Lejligheder. Bag »Knudsborg« og med Indgang fra dettes sydligste Ende opførtes en ny, moderne Skole. Tegningerne til det store Projekt var leveret af Arkitekt Jespersen, og da Bygningen stod færdig, rummede den Byens første Biografteater og dens største Konditori.

Den 19. Maj 1906 døde Pastor Ferdinand Heiden og blev begravet her. Som hans Efterfølger kom Pastor P. Schreiber (1906—24). Kort efter Pastor Schreibers Tiltrædelse blev Kirken restaureret indvendig og fik bl. a. et nyt Orgelpulpir. Den blev genindviet 8. September 1907. Den 4. Juli 1916 blev Kirkegaarden udvidet med 534 m².

Lige efter den første Verdenskrigs Afslutning i 1918 var Prisopgangen paa fast Ejendom saa stor, at Menighedens Forstanderskab fandt det tilraadeligt at afhænde Sct. Knudsborg, idet Forskellen i Byggeomkostninger og Dagspris var saa stor, at man mente, Renteindtægten vilde betrygge Menighedens økonomiske Fremtid. Med Biskoppens Sanktion solgtes Ejendommen da til en udenbys Bager, som imidlertid i Løbet af kort Tid fik Ejendommen jobbet op med

adskillige Snese Tusinde Kr., til trods for, at Menigheden havde tjent over 100 %. Havde man dengang været i Stand til at forudse det kolossale Fald i Pengenes Værdi, vi har oplevet i den siden da forløbne Tid, var der jo nok bleven disponeret noget anderledes.

I 1923 fik Kirken en meget grundig Oppudsning. Der blev repareret og malet i det gamle Kirkerum. Elektrisk Lys og Centralvarme blev indlagt. Kirken fik en ny Korsvej, og sidst men ikke mindst et dejligt Orgel af østrigsk Oprindelse. Det blev indbygget i den gamle Skoles Stueetage.

En af den Tids berømteste Kirkemusikere, Komponisten Vincens Goller, tog, i Taknemlighed for Danmarks Hjælp til Wienerbørnene, selv aktiv Del i Orgelets Opstilling og Justering. Det har 18 Registre, og ved Indvielsen 1. Paaskedag 1923 spillede Vincens Goller.

1924 forflyttedes Pastor Schreiber til Horsens. Samme Aar tiltraadte Pastor Johs. Frederiksen fra Silkeborg. 1929 havde han 40 Aars Præstjubilæum. I den Anledning fik Kirken nye Klokker. Den store fik Pastor Frederiksen foræret af en Soldaterkammerat, den lille var Menighedens Jubilæumsgave. De gamle Klokker fra v. Euchs Tid var udtjente og var forøvrigt støbt af saa daarligt Metal, at det ikke kunde betale sig at smelte dem om.

1929 havde Sct. Josef-Søstrene overdraget de gamle Bygninger paa Hjørnet af Vendersgade-Sjællandsgade til Fredericia Museum, og den 23. August 1930 nedlagdes Grundstenen til det store, moderne Hospital, som efter Arkitekt H. Zachariassens Tegning skulde opføres paa Stedet.

Bygningen skulde opføres med et bærende Beton-

skelet med støbte og isolerede Etageadskillelser i 3 Etager med fladt Tag. Udmuringen fandt Sted efter Støbningen. Den 3. Januar 1931 var Murene færdige, og man tog fat paa Bygningens Indre. 3. November kunde Søstrene flytte ind i deres Værelser paa 3. Sal, men først den 30. Marts 1932 kunde der modtages Patienter, og Indvielseshøjtideligheden fandt Sted den 11. Maj samme Aar. Hospitalets Indgang er i Hjørnet mellem det gamle og det nye Hospital. Fra Forhallen fører Trappe og Elevator op til Etagerne. I Kælderen findes Køkken og Varmecentral adskilt ved Søstrenes store Dagligstue og Spisestue.

I Stueetagen er Børneafdeling, Fødestue og Operationsstue.

Paa 1. Sal den store Operationsstue, Forbindingsstue, Narkose- og Steriliseringsrum, Lægeværelse og Laboratorium.

Paa 2. Sal findes 7 Rum til senere Indretning for Specialister. Alle Sygeværelserne er syd- eller østvendte. Døre, Vinduer og Karme er udført i glat Staal, ligesom Greb, Haandlister og Armatur, Køkken- og Opvaskeborde.

Søstrenes Huskapel findes i øverste Etage, og over det hvælver sig en Betonkuppel kronet af et $1\frac{1}{2}$ m højt Kors af rustfrit Staal, skænket af Voss Fabriker.

Hospitalet har 110 Senge. — I Sommeren 1932 blev Kirkens Spir og Vindfløj repareret.

Den 26. December 1932 døde Pastor Frederiksen og fik sit Hvilested ved Siden af Pastor Heiden paa den katolske Kirkegaard. Han havde poetiske Evner og gav sig ogsaa af med Malerkunst. Det sidste Aar blev han bistaaet af en Kapellan, Johs. Josephus Maria Cornelis van Rijkevorsel, senere Sognepræst i Assens. Som hans Afløser udpegedes Monsignore Jakob Baden

Olrik ved Sct. Michaels Kirke i Kolding. Hans Ophold her blev kun kort, idet han allerede 1935 forflyttedes til Sct. Josefs Kirke i Horsens.

I den korte Tid han var her i Byen, erhvervede han sig Menighedens Agtelse og Hengivenhed. Han redigerede og skrev selv sit Blad »Brev fra Sct. Knuds Kirke«, som endnu huskes af ældre Menighedsmedlemmer. Den 10. Juni 1934 holdt han Kristi Legemsfest her i Byen. 700 Mennesker deltog i Processionen; det var den største, Menigheden havde oplevet. Festen begyndte med Højmesse og sluttede med Te Deum i Kirken.

Efter Monsignore Olriks Bortrejse kom Pastor Bernhard Jensen hertil fra København. Han kom netop, som Menigheden maatte i Gang med at modernisere sin Skole bag Knudsborg. Tiden og Udviklingen var gaaet forbi den. Der blev indlagt Centralvarme, Bad og et Køkken. Dette sidste i Tilknytning til den store Sal. Samtidig traf Skolen en Ordning med een af Byens Læger, der skulde fungere som Skolelæge.

1940 kom Pastor Jensen paa en Cykletur ud for en Ulykke og blev kvæstet saa haardt, at han døde den 10. September s. A.

Jacob Christian Frederik Hjorth fra Rosenkranskirken i Frederiksberg blev 8. November 1940 udnævnt til Sognepræst og virkede her til 1944.

I Februar 1944 tiltraadte Casimir Dionysius Jaworski fra Haderslev, og disse 2 Præster kom saaledes til at opleve den 2. Verdenskrig og Danmarks Besættelse med alle de Besværligheder, det medførte, ogsaa for Menigheden i Fredericia. Sct. Josefs Hospital blev beslaglagt af Tyskerne og brugt først som Lazareth, senere som Tuberkulosehospital. Pastor Jaworski fik i Tilgift Efterkrigsarenes Flygtningeinvasion med.

I September 1947 blev han kaldt til København, og det faldt i hans Efterfølgers Lod at se Sct. Josefs Hospital frigivet for Militær og Flygtninge. Dette fandt Sted den 5. April 1948.

Pastor Fridolin Grobetz blev ansat her den 1. September 1947, og allerede paa dette Tidspunkt var Fredericia By- og Amtssygehus ved at være utilstrækkeligt. Man havde Planer om at udvide det med en medicinsk Afdeling, og efter Sct. Josefs Hospitals Frigivelse blev det foreslaaet at overtage dette til Formaalet.

Søstrene havde Vanskeligheder med Økonomien. Den Ordning, der var truffet med de af Byens Læger, som indlagde Patienter her, belastede Hospitalet med et Beløb, som dengang udgjorde en Overlægeløn, og Alderdomshjemmet gav ogsaa Underskud. Efter mange Overvejelser og Forhandlinger blev Resultatet, at Fredericia Kommune i Februar 1949 overtog baade det gamle og det nye Hospital. De fleste af Søstrene drog bort, og i Dag er kun et Faatal beskæftiget som Lærerinder ved Sct. Knuds Skole. Det er Søstrene Maria Magdalene, som Forstanderinde, og Louise Virginie, Louise Agnes, Anna Irene, Anna Lioba og, siden 15. Januar 1962, Søster Ellen Marie. Deres smukke Ordensdragt hører med i Bybilledet, ogsaa i Nutidens Fredericia. De mange venlige Smil, som hilser dem paa deres Færden i den gamle Fæstningsby, tyder paa, at Borgerskabet har lært at vurdere Mennesket bag det sorte Slør.

9. Juli 1951 døde Pastor Grobetz, og den 2. September samme Aar blev Pastor Petrus Wilhelmus Diekmann indsat i Embedet som Sognepræst for Menigheden i Fredericia. Pastor Diekmann er født i Haarlem den 19. April 1908. Han blev præsteviet i Holland

7. Marts 1937 og kunde saaledes fejre sit 25 Aars Præstjubilæum i Aar.

Menigheden har i 1957—58 ladet opføre en hyggelig og moderne Præstegaard i Haven bag den gamle. Ved denne Lejlighed blev det Mindesmærke for Spanien, Ritmester Antonio Costa, som var rejst i Haven, flyttet.

Antonio Costa, som skød sig 1808, blev oprindelig begravet i den lille Smøge mellem Skolen og Kirken. Da Kirken i 1872 blev forlænget, flyttedes Kisten ind i Præstens Have, den tidligere Kirkegaard. Paa Viktualiehandler Schousboes og Forstander Vilh. Larsens Initiativ rejste spanske Officerer 1908 et ret pompøst Monument over Graven. Resterne af det er nu stillet op ved Kirkens Mur. Sic transit gloria mundi. —

Menigheden, som i Dag tæller 300 Medlemmer, kan den 6. Oktober næste Aar fejre 275 Aars Dagen for sin Kirkes Indvielse, og vel at mærke en Kirke, som i Dag maa lade Lysene straale gennem »Vinduer til Gaden«, som maa have en synlig Portal og ikke en »Smøge« til Indgang, som maa holde »dansk Gudstjeneste« og kan »lade sine Klokker tone« fra Taarn og Spir. Dette sidste har ingen af Byens andre Kirker opnaaet gennem de svundne Sekler. Fæstningsbyen har holdt dem nede under sine skærmende Bastioner.

Præsterne i Fredericia Menigheden 1674—1962.

- Martin Chierfomont ..... 1674—78
 (Kirkebogen) Døde Nov. 1678 i
 Marstrand.
- Hermann Müller ..... 1678—80
 (Kirkebogen) Død 1680.
- P. Gerhard Weininck ..... 1680—82
 Paa Besøg fra Frederiksstad.

- Stanislaus Fölckers ..... 1682—94
(Kirkebogen 1686)
- Franciscus Aquilanus 1683
(Kirkebogen 1686)
- Laurentius Baer .....
(Kirkebogen)
- Arnoldus Loismann .....
(Kirkebogen)
- Conradus Weisz ..... 1691—† 1712
(Kirkebogen 1696) Maleri fra
1711 i Præstegrd.
Død i København af Pest.
- Cornelius Barring ..... 1694—† 8. April 1704
(Kirkebogen 1700) Begravet i
Kirken.
- Jacobus de Bont (Pater Bonna)... 1700—† 1706
(Kirkebogen 1702)
- Ignatius Wedich 1705
(Kirkebogen 1706 og 1710)
Døde 24. Juli 1719 i Lübeck.
- Andreas Falckenberg 1710
(Kirkebogen † 5. Juli 1760)
Døde af Smitte ved Sygebesøg.
- Andreas Schallenberg 1711
(Kirkebogen 1712—14)
- Johannes Helling 1712
(Kirkebogen 1712)
- Nicolaus Simonis 1713
(Kirkebogen 1713—14)
- Hermanus Heerde 1715
(Kirkebogen 1715—18)
Landsforvist 1718.
- Franciscus Breugel 1716
(Kirkebogen 1718—19)
- Johannes Weddemann 1719
(Kirkebogen 1720)

- Martinus Puriselli 1720
 (Kirkebogen 1720)
 1721—26 i København.
- Josephus Geisberg 1722
 (Kirkebogen 1724—25)
 Kom hertil efter Puriselli.
- Henricus Bruns 1726
 (Kirkebogen 1726)
 Kom hertil efter Weddemann.
- Adolphus Wienandt 1729
 (Kirkebogen 1729)
 Kom hertil efter Bruns.
- Adamus Stoltens 1730
 (Kirkebogen 1730)
 Kom hertil efter Geisberg.
- Franciscus Mansteden ..... 1732—35
 (Kirkebogen 1732)
- Werner Schelwer 1735
 (Kirkebogen 1735—37)
- Johannes Eltzer ..... 1735—† 1740
 (Kirkebogen 1735)
- Augustinus Bremendahl ..... 1740—† 1743
 (Kirkebogen 1740—43)
- Ignatius Rymdyck 1740
 (Kirkebogen 1743—49)
- Theodorus Haackmann ..... 1743—† 19. Okt. 1750
 (Kirkebogen 1743—49)
- Franciscus Röhrich ..... 1752—† 2. Sept. 1757
 (Kirkebogen 1753—55)
- Meinolphus Stelten 1752
 (Kirkebogen 1753—55)
- Mathias Groos 1756
 (Kirkebogen 1757—60)
- Joachim Franz Wewer ..... 1758—59
 Død i Glückstadt.
- Johannes Hooch .....
 (Kirkebogen 1760—66)

- Johannes Hölscher .....
 (Kirkebogen 1767)
 Werner Damen .....
 (Kirkebogen 1773)
 Johannes Weich .....
 (Kirkebogen 1795)
 Den sidste Jesuitpater.
 Jac. Nülle .....

Tallene i Parentes er taget fra Kirkebøgerne. De angiver altsaa kun, at Pateren har været i Fredericia paagældende Aar, men ikke hvor længe.¹⁸⁾

Franciscus Heering	}	19)
J. Twieling		
Høppink		
Wildbrenning		
Weiking		
Schüssel		
† 1804 i København.		
Johannes Brachtesende		
Var i København 1801—15.		
Jesuitpater.		
Albachten	1807—1809	
Massen	1808—1820	
Kapucinerpater. Kom senere til Frederiksstad, hvor han døde af en Forgiftning.		
Haas	1820—1843	
Var i Strid med Forstanderskabet, iøvrigt jovial og selskabelig. Fr. VII bærede ham med sit Ven-skab under Opholdet i Fredericia i 1830erne.		

Meyer 1843—60. Søgte at redde mest muligt af Kirkens Formue. Fik opført Præstegaarden i Sjællandsgade. Vendte 1860 tilbage til Hjembyen Oldenburg.

Dr. Coppenrath 1860—64. Meget from og trosivrig. Forsøgte at indføre dansk Gudstjeneste.

- Johs. v. Euch*, f. 21. Januar 1834. Sognepræst her 1864—84. Udnævntes 1883 til Domkapitular i Osnabrück. 1884 Apostolisk Præfekt i Danmark. 1892 Apostolisk Vikar, Biskop af Anastasiopolis. Død 17. Marts 1922.
- Ferdinand Heiden*, f. 17. November 1851. Præst her 1884—1906. Død 19. Maj 1906 og begravet i Fredericia. Under Heiden blev Sct. Josefs Hospital, Sct. Knudsborg og en ny Skole opført.
- P. Schreiber*. Kapellan 5. Januar 1891—10. August 1894 og Sognepræst fra 1906—1924, da han forflyttedes til Horsens. Kirken blev restaureret 1907 og 1923. Sidstnævnte Aar fik den nyt Orgel.
- Gamøl* var Kapellan og Lærer ved Skolen fra August 1897—September 1899, da han blev udnævnt til Biskoppens Sekretær.
- Johs. Frederiksen*. Kapellan fra August—Oktober og Sognepræst fra 1924—32. Han havde poetisk Begavelse og gav sig ogsaa af med Malerkunst. Han døde 26. December 1932 og er begravet i Fredericia.
- Johs. Josephus Maria Cornelis van Rijckevorsell* var Kapellan 1931—32. Forflyttet til Assens.
- Jacob Baden Orlík*. Fra 1932—35. Forflyttet til Sct. Josefs Kirke i Horsens.
- Bernhard Jensen*. 1935—40. Død 10. September 1940 efter Cykleulykke.
- Jacob Christian Frederik Hjorth* 1940—44.
- Casimir Dionysius Jaworski*. 1944—47. Forfl. til Kbh. Syn. Monsignore Fløndrup.
- Fridolin Grobetz*. 1947—51. Sct. Josefs Hospital afhændet. Død 9. Juli 1951. Begravet i Fredericia.
- Petrus Wilhelmus Diekmann*. 2. September 1951.²⁰⁾

Kirkens Indre.

Sct. Knuds Kirke har naturligvis gennem de 275 Aar, den har bestaaet, gennemgaaet mange Restaureringer og Ændringer, saaledes at den baade i Ydre og Indre er meget forskellig fra det førstopførte Kapel (Sacellum) af 1687. Naar man i Dag træder ind i Kirken gennem Indgangen fra Sjællandsgade, har man

for sig et smukt og højtideligt Interiør. Ydervæggene er holdt i en mørk Tone, som fremhæver de lyse og lette Rokoko Stukarbejder, der udfylder Vægfelterne mellem de blyndfattede, farvede Vinduer. Korsvejens Billeder, som er indsat midt i Felterne leder Blikket op mod det skønne Rokoko Alter. Dette indfattes af 6 hvide Søjler, som bærer et højere Midtparti med Stukdekorationer.

Midtfeltet over Tabernaklet har i Dag en plastisk Korsfæstelsesgruppe, men var tidligere udfyldt af et Maleri. Paa Tabernaklet staar et meget fint udført Krucifiks, Kristusfiguren i Sølv.

Vægfladen bag Alteret har ogsaa smukke Stukkaturer i Rokoko, men de 2 smalle Friser, som ses mellem Alterets Søjlegrupper, er mere Louis Seize. I Hjørnet til venstre for Alteret ses et lille Alter med en Sct. Josephfigur, mens Hjørnet til højre har et tilsvarende med Madonna. Midt for Hovedalteret hænger den evigt brændende Lampe.

Hvem der har udført Stukarbejdet vides ikke. Man ved kun, at der 1735 boede en svejtsisk Stukkatør, Francesco Tolla, i Byen. Navnet paa Kirkens Arkitekt er ligeledes ukendt. Der gættes paa Franz Joseph Zuber eller Christian Joseph Zuber, Fader og Søn. Sønnen er begravet bag Kirken 1802.

1872 blev Gulvet i Kirken drænet og fornyet. Samtidig blev alle de gamle Ligsten fjernet fra Midtergangen. Kun en meget stor, helt blankslidt Sten er tilbage. Der er overhovedet intet læseligt paa den, men ved Fodenden ses en Medaljon med et for en Gravsten meget ejendommeligt Motiv: En yppig, nøgen Kvindeskikkelse, nærmest mindende om en Susanna eller Batseba.

Bag Alteret ligger en Flise med Indskrift: R. P. Cor-

nelius Barring. Sacerdos Societatis Jesu. Natus Anno 1657 die 27 Septembris. Mortuus Anno 1704 die 8 Aprilis. Requiescat in Pace. J. H. S. (R. P. Cornelius Barring. Præst i Jesu Selskab. Født Aar 1657 den 27 Sept. Død Aar 1704 den 8 April. Hvil i Fred).

Endvidere 3 Fliser med samme Indskrift: Arent Diricsen 1705.

I Kirkens sydvestlige Hjørne staar Døbefonten. Sokkelen er opbygget af Træ. Paa et firkantet Fodstykke hviler en halvrund Skaal, som indvendig har en Beholder af Tin med Laag af samme Materiale. Træværket er malet og marmoreret. Ved Siden af Fonten hænger et Vievandskar af graat Marmor, formet som en Muslingeskal. Det er fornyet i 1959, da det oprindelige, som bar Indskriften: »Copenhagen 1760«, var helt forvitret.

Prædikestolen, som er fornyet 1920, ligesom Kommunionsbænken foran Altersranken, staar i Kirkens venstre Side. Den har før været anbragt modsat.

Lige til højre for Indgangen er Orgelet anbragt bag en Skranke og bygget ind i den gamle Skoles Stueetage. Det er et østrigsk Instrument med 16 Register og opstillet 1920. Et smukt udskaaret Gitterværk dækker Facaden.

Ved Orgelforhøjningens Sydside staar Skriftestolen, og midt paa Skranken hænger et lille Bronze-Vievandskar. Stolestaderne er de oprindelige. De var dog tidligere lukkede. Paa Gavlene mod Midtergangen er skaaret en Muslingeskal. Staar man i Kirkens Midte foran Orgelet og ser op mod Alteret, virker det flade, hvide Loft med den store Hulkehl maaske en Smule trykkende, da Kirkerummet ikke er ret højt, men de 2 smukke Messing Lysekroner mildner dog paa det, og hvad de ikke formaar, klarer det elegante,

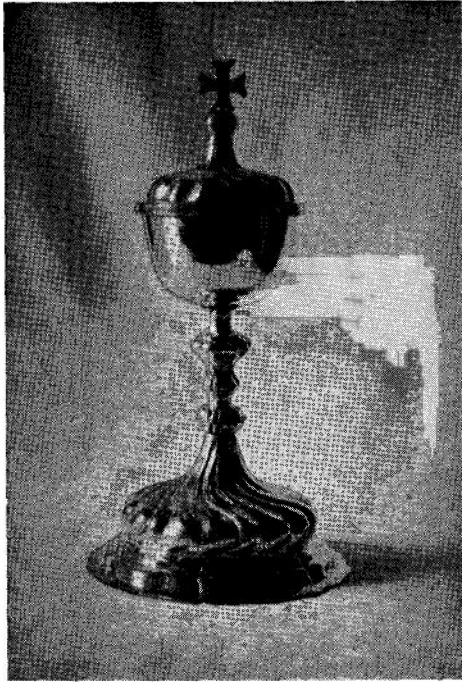

Sct. Knuds Kirke: Monstrans. Aachen 1750.

lyse Alterparti, i Særdeleshed da, naar de paa Søj-
lernes Bagside anbragte Lysrør er tændte.

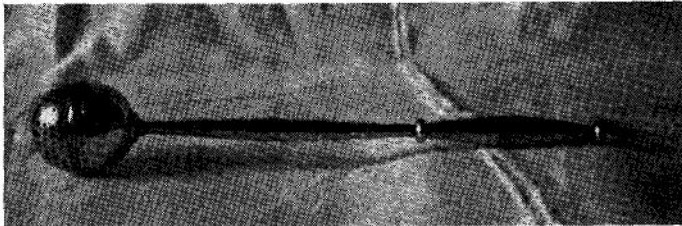
Man ved ikke, hvem der er Mester for Lysekro-
nerne, og heller ikke de 6 Rokoko Messing-Altersta-
gers Skaber er kendt.

Kirken ejer mange skønne Sølvkalke og Bægre. Det
fornemste Klenodie er Monstransen, en Straalemon-
strans i Sølv, Rokokoarbejde fra Aachen 1750. Nederst
paa Fodstykket ses den hellige Ignatius. Paa Skaftet
Pelikanen, som mætter sine Unger med sit Blod. Paa
Fløjene og i Toppen 3 Figurer: Tro, Haab og Kærlig-
hed. Aspergilen er graveret J. H. (Johs. Hooch 1760—

Sølv Ciborium.

66 eller Johs. Hølscher 1717). En Sølv Messekalk og et Ciborium har samme Stempel som Monstransen. En lille Sølvbakke bærer det Geistlerske og Lüttichau-

Aspergile 1766.

ske Vaaben og Aarstal 1744. Til venstre for Vaabnene J. G. og V. G. (Johs. Chr. v. Geistler). Til Bakken hører 2 smaa Sølvkander med Bogstaverne A og V (Vand og Vin) Tysk Arbejde.

En anden Sølvkande har Guldsmed Struntzes Mestermærke († 1844) i Fredericia, og et Sølvbæger til Aspergilen er indraveret V-D. Gemeinde A. 7ten April 1803, Weile. Mesterværket er J. B. (Jens Bierring, Vejle, † 1801).

En hesteskoformet Empire-Sølvæske til den store Hostie har intet Stempel. Paa Laaget er indgraveret en Palmegren og en Vinranke paa hver sin Side af en lille Høj med et Kors.²¹⁾

Fra nyere Tid forefindes et korsformet Relikvi-gemme med en Splint af Kristi Kors, dateret 1852, en Messekalk fra Pastor Heidens 25 Aars Præstejubilæum 20. Febr. 1900 og en Kalk, som blev skænket Pastor Grobetz af Venner ved hans Præstevielse 1936. Pastor Heidens Kalk er stemplet Johan Aloys Bruun, men der er intet Mærke paa Pastor Grobetz' Kalk. Til Slut skal nævnes et Vievandskar af tysk Oprindelse.

I Sakristiet bag Alteret staar et gammelt, oliemalet Paramentskab med en Samling skønt baldyrede Messehagler. Skabet er fra 1700 Tallet.

Desuden staar her en smukt udført Kristus Figur med Symbolet »Jesu Hjerte«, der ved de maanedlige »Jesu Hjerte« Gudstjenester erstatter Sct. Josef Figuren paa det nordlige Sidealter.

Den smukke, gamle Kirke trænger nu atter til en gennemgribende Restaurering. Navnlig er Tag og Loft haardt medtaget, men ogsaa det indre skal males og istandsættes, og man vil i Samarbejde med Nationalmuseet søge at finde frem til de oprindelige lyse Pastelfarver. En ny Døbefont staar ogsaa paa Ønske-

sedlen, men Menigheden er hverken stor eller rig, og man kan jo ikke blot sende Regningen til Paven, men maa haabe paa velmenende Borgeres Støtte til Gennemføring af Arbejdet. Det vilde være Synd, om det skønne Rokoko-Interiør skulde forfalde.

Privilegier af 1686.

Kong Christian V's Privilegier for de katolske Pater fandtes endnu 1886 i den katolske Kirkes Arkiv i Fredericia i Afskrift paa gammelt Tysk og lyder i Oversættelse:

»Anno 1686, Contentum Privilegii . . . . I Betragtning af, hvad der underdanigst er Os meddelt om, hvorledes Stanislaus Følkers og Franciscus Aquilanus, begge katolske Præster af Jesu Selskab i Vor Stapelstad Fredericia, have ydet, ikke alene Vor Hær mod Vore Fjender, men ogsaa Vore katholske Undersaatter saa vel af Militær- som Civilstanden paa Fyen, i Jylland og Holsteen, mangfoldige Tjenester, saa have Vi villet benaade ovennævnte katholske Præster og deres Superiores med særegne Privilegier, som til alle Tider skulle opretholdes og beskyttes af Vore Arvinger og Successores. I Kraft heraf tillade og ville Vi:

1. At disse Præster og deres Successores maa have og roligt besidde det af Vor Marcus Adam de Uterwick forrige December til deres Tjeneste kjøbte og rigtigt betalte Hus i Fredericia, som tilhørte Vor Generalmajoris og Amtmand i Skanderborg H. Joachim Schacks, med alle dette Hus tilhørende Pertinentia, nemlig en Jordlod og hele den ved Huset beliggende Plads, henved 99 sjællandske Alen bred og 88 lignende Alen lang, som denne Plads hidtil har været opstillet og indhegnet.

2. At dette Huus, Jordlodden og hele Pladsen, i hvilken ogsaa er indbefattet tre ubebyggede Lodder, til alle Tider skulle være fritagne for enhver Skatteydelse, Indkvartering, borgerlige Byrder og Skatter. Og Intet som helst af Jordlodden eller den ubebyggede Plads tør nogensinde fratages dem; men Jordlodden skal anvendes til deres Kapel, Pladsen, der ligger ved Huset, dels til deres Kirkegaard og Skole, dels til deres Have, og til alle Tider forblive deres Ejendom.
3. At disse Præster og deres Successores samt deres Kirketjenere til alle Tider skulle være befriede fra al Skatteydelse, Indkvartering, borgerlige Byrder og Skatter og ikke være andre underkastede, end Os og Vor høje Domstol og Vort Cancelli.
4. At de og deres Successores kunne meddele alle Vore katholske Undersaatter paa Fyen, i Jylland og Holsteen alle deres Sacramenter og overalt uhindret staa dem bi i Dødsfare; og kunne de derfor paa alle hurtige Rejser med Hest og Vogn uhindret drage igjennem Vore Kjøbstæder, uden at erlægge Miilepenge.
5. Eftersom de heller ikke fordre nogen Remuneration (Belønning) af Vore Undersaatter for ydede Tjenester, og alligevel ofte maa foretage mange kostbare Rejser for deres Skyld, saa ville Vi aller-naadigst, at alle Sager, som tilhøre dem og som haves nødige til deres Gudstjeneste, Bolig og Underhold, baade til Lands og til Vands maa indbringes i Riget uden Told.
Og paa samme Maade, som Vi her allernaadigst

forunde de ovennævnte katholske Præster disse særegne Privilegier, saaledes befale Vi ogsaa under stor Straf alle Vore Embedsmænd og Under-saatter, at de intet foretage sig imod dem.«

Litteraturhenvisning.

- 1) Historikergruppens (Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen, Axel Steensberg) Danmarks Historie 1950.
- 2) Helmuth Holzapfel: Unter nordischen Fahnen. 1954.
- 3) Samme.
- 4) Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760. 1911.
- 5) Helmuth Holzapfel. Unter nordischen Fahnen.
- 6) Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760.
- 7) Helmuth Holzapfel: Unter nordischen Fahnen.
- 8) Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760.
- 9) J. N. Wilse: Fuldstændig Beskrivelse af Stabelstaden Fredericia 1767.
- 10) Hugo Matthiessen: Fæstning og Fristed. 1950.
- 11) H. G. Bønnelycke: Erindringer fra Fredericia i 1830erne og 1840erne. V. A. A. 1958.
- 12) Joh. Metzler: Biskop Johannes von Euch. 1910.
- 13) Fredericia Avis 10. August og 11. December 1865.
- 14) Priorinden for Sct. Joseph Søstrene i København. 1962.
- 15) H. U. R.: Sct. Joseph Søstrenes Historie 1939.
- 16) Joh. Metzler: Biskop Johannes von Euch.
- 17) Fredericia Avis 24. August og 2. November 1886.
- 18) Oplysninger og Aarstal efter Kirkebogen af Dr. Alfred Otto. S. J.
- 19) Disse 7 Patere efter Hugo Matthiessen.
- 20) Patrene fra 1800—1849 efter Nordisk Ugeblad 1886.
- 21) K. Sinding i »Credo« 1943. Sølvstemplerne bestemt af Lektor Chr. A. Bøje. Desuden er benyttet Data fra Katolsk Haandbog for Danmark 1943 og fra Katolsk Aarvog 1911—12—17 og 29.

LAUGSVÆSENET I FREDERICIA

SPREDTE TRÆK

Ved civilingeniør *I. Hedemann Baagøe*.

På de fleste lokalmuseer findes der en del laugs-genstande, såsom velkomster, skafferstokke, laugs-lader, segl og stamper til disse, laugs-skilte og faner, og alle disse ting vækker ofte de besøgendes interesse. Men desuden findes der en del gamle laugs-protokoller, som ikke er almindelig tilgængelige for det store publikum, til gengæld er de ikke mindst interessante, idet de fortæller om sammenholdet indenfor de forskellige håndværk. Udadtil skal de værne om fagets interesser, og indadtil skal de støtte hinanden både faglig og under sygdom og ved dødsfald. Det var af stor vigtighed, at de viste en kollega den sidste ære, ved at bære kisten til graven.

I adskillige byer går laugs-genstandene og protokollerne langt tilbage i tiden, idet laugsvæsenet havde sin begyndelse i 1400-tallet som en fortsættelse af de gamle gilder. Fredericia er jo en forholdsvis ung by, anlagt som den blev på et kongebud i 1650, men det giver den fordel, at man kan følge laugsvæsenet tilbage omtrent til byens grundlæggelse. Nogle af laugs-genstandene viser, at der allerede i 1667 herskede en sådan orden indenfor de forskellige håndværk, at der dette år kunne dannes 4 laug.

Den ældste laugs-protokol, vi har, er smedenes, det er en fin lille bog indbunden i hvidt skindbind med oprævet mønster. Den begynder således:

»Christi 1667 den 3 Marzi ist diesses Buch in Gottes Nahmen angefangen mit Bewilliung der Meister des Smiede Zünftes.«

Skrædernes laugs-segl bærer årstallet 1667, og bagernes meget smukt udskårne laugs-lade har årstallet 1667 indskåret i låget. I følge de gamle protokoller fik skomagerne deres laugs-artikler godkendt af magistraten den 14. maj 1667.

Da hver af disse 4 laug naturligtvis havde relativt få medlemmer, besluttede de i 1673 at slutte sig sammen i »De fire Amters Liig-laug«, for derigennem bedre at kunne varetage laugenes forpligtelser over for fattige og syge medlemmer samt hjælp i tilfælde af død.

Dog først i 1714 får de »Kong Frederich Dend Fierdes Confirmation« af denne overenskomst, der lyder således:

»Vor Naade tilforn, saasom Skomager, Smede, Skræder og Bagerlaugene der udi vor Stabelstad Fredericia for os allerunderdanigst haver andraget hvorledes fornefnte Fire Lauge 1673 af dend daværende Magistrat sammesteds skal være bleven bevilget Een ober oldermænd af deres Mester hvert andet Aar maatte udvælges, som disse Fire Amters Lade, Liigklæde, og Liigborde allene skulle forståe udi Laaden aarlig Tiidepenge indsamle samt for hvis penge, som med Liigklædet at udleje kunne fortienes gjøre Rigtighed med vidre og det formedelst at ingen af berørte Haandværks Lauge bestaae af saa mange Mestre at de med Liigs bortbringelse og de fattiges og Syges underholdning fuldkommen Laugs Rettighed kunde holde. Med allerunderdanigste ansøgning om vores allernaadigste befalling at de

herefter som tilforn motte herudunder være og blive een-
drægtige tilsammen, saa længe indtil ethvert Laug kunde
eengang blifve af så mange Mæstre at det self uden andres
hielp kunde bære dets Døde til Jorden og Dets fattige og
Syge Assistere og underholde, Efter nogle unge Mestre for
faae Aar siden skal have begynt imod saadan forening og
anstalt sig at opponere og derfra modstaae saa gier vi Eder
hermed tilkiende at vi efter Deres allerunderdanigste
giorte ansøgning og begiæring samt Eders herom gifvne
Erklæring Forskrefne imellem dem giordte meget nyttig
forening indtil vi anderledes tilsigendes vorder aller-
naadigst ville have Confirmerit og stadfæstet, derefter i
Eder allerunderdanigst kand vide at rette og vedkommende
sligt til efterretning at kundgiøre, befalendes Eder Gud
skrevet paa vort Slot Kjøbenhafn dend 12 December
anno 1714.

Under vor kongl. Haand og Signet
Frederich R.

Denne ordning vedbliver at bestå indtil interessenterne i »Fireamternes Dødekasse den 19. Januar 1887 vedtager at ophæve samme, saaledes at den tilstedeværende Kapital stor Kr. 1678,50 fordeles til de respective Laug i Forhold til Medlemstal.«

Det næste laug som bliver dannet er vævernes laug, idet »Hans Kongl. Majestæt den 4 November 1682 allernaadigst giver bemelte Laug Artikler.« Det må imidlertid være blevet opløst igen, for det omtales ikke i en indberetning af 1735 om laugene i Fredericia. Væverne får derefter fornyet deres laugsartikler i 1737. Først fra dette år stammer den på museet be-roende laugsbog, som er autoriseret af byens præsident P. Beentfelt den 24. oktober anno 1737. Fra samme år er også laugets segl. Signetet er af sølv, hvad der er ret sjældent, på bagsiden er indgraveret navnet Johan Jost Oppenhagen, der var oldermænd 1737—38. Nedenunder står initialerne P. J. O., hvilke henviser

til Poul Johansen Oppenhagen, der var oldermand 1739—40.

I ovennævnte indberetning, for hvilken der er gjort nærmere rede i »Vejle Amts Aarbøger« for 1923—24, står der, at foruden de 4 laug, smede, bagere, skomagere og skræddere, »er og for faa Aar siden oprettet et Snedkerlaug, som nu bestaar af 7 Mestres«. Det må altså være blevet dannet omkring år 1733, men alligevel får det nye laugsartikler godkendt af magistraten den 20. januar 1762. Det hænger nok sammen med kravet om den nok så bekendte »Behøvlingsret« og svendenes forhold inden for laugene. Murerne får deres laugsartikler godkendt i 1746. Hermed har vi de 7 håndværkerlaug, som J. N. Wilse omtaler i sin bog »Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia« Aar 1767. Museet har genstande fra alle 7 laug.

Uden for de egentlige håndværkerlaug dannedes 1685 et slagterlaug, det gik dog atter itu og måtte senere fornyes både 1715 og 1721, for så endelig den 16. januar 1782 at få bevilget nye artikler af stiftsamtmand Urne i Ribe. Antagelig fordi slagterne har ønsket rammerne udvidet for optagelsen af nye medlemmer i laugene. I rigsarkivets seglsamling findes et løvsrevet segl med omskriften »Fredericia Slagter Laugs Segl«, i midten er en oprejst løve, noget lignende byens våben. Seglet er ligesom de andre laugs-segl gengivet i Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl. Man forsøgte også i slutningen af 1600-tallet at danne et vognmandslaug.

Nævnes må det også, at der ved siden af »de 4 Amters Liiglaug« i 1722 indrettedes et borgerligt »Liigbærerlaug« på 12 gode mænd, hvilket blev stadfæstet af kongen i 1732 på en sådan måde, at de borgere, der 1742 ville danne et nyt Liiglaug, fik afslag her-

på.¹⁾ I tilslutning hertil skal lige nævnes, at man i 1809 oprettede »Fredericia borgerlige Liigkasse«.

Om der kunne dannes et laug, afhængt også af, hvor mange mestre, der var i det pågældende håndværk i byen, f. eks. fik malerne afslag den 14. oktober 1817 på deres andragende om at måtte danne et laug, fordi de kun var 3 mestre.²⁾

Skorstensfejterne har overalt haft store vanskeligheder med at få oprettet deres laug, dels var de for få i de enkelte byer, og dels var de i gamle dage ikke regnet for så meget, hvorfor de i lang tid måtte sortere under skorstensfejer-lauget i Hamburg. Først den 11. februar 1778 fik de i København deres laugs-artikler godkendt af kongen. Herunder sorterede så hele landets skorstensfejere, indtil der i 1897 skete en slags deling ved stiftelsen af »Skorstensfejermesterforeningen for Danmarks Provinsbyer«. De fik deres egen lade, der er en kopi af den originale i København. Foreningen holder stadig de gamle laugs-skikke i ære. Svendeprøverne holdes skiftevis i forskellige byer, og da den i 1961 afholdtes i Fredericia, blev de unge svende, efter overstået prøve, med stor højtidelighed optaget i laug, idet oldermændene ved åbningen af ladens låg udtalte, at der ved åben lade efter gammel skik skulle herske stilhed og ro.

Selv om laugenes antal her i byen altså var ret begrænset, var der ganske givet flere slags håndværk, idet det var meget almindeligt, at beslægtede håndværk stod i samme laug, dette gælder ikke mindst for smedene.

Fredericia store smedelaugs-segl har ikke mindre

1) Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760 side 258.

2) Jfr. Helge Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus, 34. Aarhus 1940.

end tegn for 8 underafdelinger.³⁾ I midten en hammer og tang samt afskråer under en hestesko som tegn for hovedafdelingen, som var »grovsmedene«. Rundt herom er der 7 små tegn: 2 krydslagte bøsser for »bøssemagere«, en svingstang til en uro og et hjul for »uhrmagere«, en spore for »sporemagere«, en hængelås for »låsesmede«, et krydslagt forsnidersæt for »knivsmede«, en nøgle for »kleinsmede« og som det syvende 3 sværd i en halvmåne for »sværdfegetere«.

Det behøver dog ikke at betyde, at alle disse har været her i byen, men en gennemgang af smedenes protokol viser dog, at en del af dem figurerer som oldermænd fra tid til anden. Protokollen viser endvidere, at der har været guldsmede i lauget, det er i øvrigt det håndværk, som tidligst har dannet sit eget laug. Man kan efter dette bedre forstå, at protokollen ved starten er underskrevet af i alt 14 mestre.

At der har været samhørighed mellem beslægtede håndværk, fremgår også undertiden af de gamle borgerskabs-breve, som i det hele taget er et vigtigt led i en bys personalhistorie. Det er ganske interessant at se, hvordan disse breve blev udfærdiget på de forskellige tidspunkter, hvorfor der i det følgende skal refereres nogle af de ophængte borgerskabs-breve:

»BORGMESTER OG RAAD I STABELSTADEN FREDERICIA GJØRE VITTERLIGT

at Aar 1850 den 25. Juli ordinair Raadstuedag comparede for Magistraten de af Magistraten udvalgte uvillige Skuemestre ved det af Sadelmagersvend Ole Pedersen forfærdigede Mesterstykke, der efter Amts Skrivelse af 14. ds. er bestemt til en engelsk Bumsadel der forevistes, erkiend-

³⁾ Ifølge forklaring af museumsinspektør, dr. phil. Helge Søgaard, Aarhus. Se P. B. Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl.

tes af Skuemesterne for Svendens eget Arbejde og for forsvarelig Mesterprøve. Da Magistraten intet herimod fandt at erindre antages benævnte Ole Pedersen som Mester i Sadelmager Professionen. Ole begærede og tillige som Mester i Tapetmager Professionen, da han under 1 S. M. har aflagt Prøvestykke i denne Profession. Som Følge heraf og idet anmærkes at han forpligter sig at anskaffe efter Frd. 4 Maii 1802 befalet Armatur antages han efter aflagt Borger Eed som en Fredericia Stads Borger, Sadel og Tapetmager Mester.

Til Bekræftelse under Stadens Segl og Magistratens
Underskrift

J. Rabek.«

Her var altså 2 professioner forenet hos en mester.

I et »Lærerbreve« af 12. april 1847 for Carsten Thomsen, der havde stået i snedkerlære i Sønderborg, angives der tydeligt, at snedkere og glarmestre stod i samme laug, det begynder således:

»Wir Aelterleute der löblichen Zünfft der Tischler und Glaser in der See- und Handelsstatt Sonderburg ....«

Det er ganske interessant både her i dette lærebrev og i indledningen i smedenes protokol at træffe ordet »Zünfft«, som kun er det tyske ord for laug. Når vi ellers taler om »Zünften«, forbinder vi det mere med de mange håndværkerskikke, som kom her til Danmark sammen med de mange tyske håndværkere, som kong Christian IV indkaldte til alle sine byggeforetagender. I »Haandværkerskikke i Danmark« betegner C. Nyrop Zünften således:

Zünften er en hos samhørende Haandværkere herskende stærk Følelse af, at der er rituelle Former, der skulde følges, og en rituel Magt, der skal føres sejrrig frem for det mystiske Begreb Haandværker Ærens Skyld. Og saa er Zünften ogsaa hele det ydre Apparat, der herved bliver skabt.

Efter udstået læretid i Sønderborg etablerer Carsten Thomsen sig i Fredericia med snedkerværksted i Købmagergade 33.

Af snedkernes store velkomst, der er behængt med 52 sølvskilte, ser man, at hans søn Heinrich Peter Vilhelm Thomsen bliver mester 1880, og han efterfølges af sin søn Stanley Thomsen, som får sit mester-skjold ophængt på velkomsten 1917.

Velkomsten har følgende inskription:

Sneker Amtet til zier og ære
skal denne vorres Velkomst værre
Bekostet af os daværende Mester.

Anno 1779.

Velkomsten, der er meget smukt udført i tin, har yderligere den interesse, at den er udført af en Fredericia kandestøber og gørtler Peder Grønning. Hans søn, Christian Grønning, videreførte hans forretning, hvilket ses af, at han i 1815 har udført 4 meget smukke malmstager til den jødiske synagoge her i byen.

M u s e e t.

Museumsbygningen lå oprindeligt på hjørnet af Vendersgade og Sjællandsgade, og den er antagelig opført ca. 1700. Efter at have haft skiftende ejere købes den 1802 af en rebslager Andreas Michelsen. Ejendommen bliver i familiens besiddelse, til halvdelen af grunden i 1886 sælges til St. Josephsøstrene, der her opfører St. Joseph Hospital. I 1899 køber de resten af ejendommen. I 1929 ønsker de grunden ryddet for at opføre en udvidelse af hospitalet og overdrager derfor bygningen til museumsforeningen. Bygningen flyttes ud i Jernbanegade og indvies til museum 11. december 1930.

Fig. 1. Detail af montre med laugsting. Fredericia Museum.

For oven t. v.: Snedkernes velkomst med 52 mesterskjolde fra 1779—1955, udført i tin af gørtler Peter Grønning, Fredericia i 1779; t. h.: Skræddernes velkomst i tin fra ca. 1805. Snedkerlaugets skafferstok fra 1834.

For neden fra venstre: Skræddernes laugsbog »Anno 1714 Den 9. April Er denne Vorrís Laugs Boeg Indrettet af Vorrís Laugs Biesieder Well-viise Herr Raadsmænd Claus Dittmar og det Samtlige Skreder Laug her i Fridericia, Hvortil Gud Ville gifve Lykke«.

Skomagernes laugsbog »Skomagernes Laugs Bog udi Fridericia Anno 1725 indrettet af Nicolaj Døhn samme Aars Oldermænd for benefnte Laug«.

Smedenes laugsbog fra 1667.

Murersvendenes skafferstok med navne på båndene fra 1910—1918.

De 3 segl-stamper er: Skomagernes med ørn fra 1770.

Skomagernes med kravestøvle og værktøj fra ca. 1667.

Smedenes med tegn for 8 underafdelinger fra ca. 1667.

Her kommer atter et gammelt borgerskabsbrev ind som et vigtigt personalhistorisk dokument, idet det giver nærmere oplysning om, hvem denne Michelsen var. Det lyder således:

»Borgmester og Raad udi Stabel Staden Fridericia gjøre vitterlig at Aar 1784 Torsdagen den 30de December Er for os her paa Raadstuen fremkommen Andreas Michelsen, fra ung og fød her i Staden, som tjenstlig var begiærende her at maatte vinde Borgerskab, da hand af hans lærde Reebslager Profession og anden huusnæring agtede at ernære sig ....«

Det var altså en rigtig »fæstningsdreng«, der havde vor museumsbygning, hvad der jo er ganske morsomt at erfare gennem det gamle borgerskabsbrev.

Det var en omstændelig historie, når man ville ned-sætte sig som mester i gamle dage. Der skulle laves mesterstykke og aflægges borgered, og alt skulle omhyggeligt prentes i borgerskabsbrevet. Efter den nye næringslov af 1857 gik man næsten til den modsatte side, som det fremgår af et udstillet næringsbrev fra 1913, der står kun:

»Aar 1913 den 11'te Februar komparerede Hans Laurits Hansen født i Damsholte Sogn den 29'nde April 1879, der efter sin derom fremsatte Begæring blev meddelt Borgerskab som Tømmermester.«

Det var stadig håndskrevet, senere blev næringsbrevene trykt, men der kom dog en tilføjelse, der svagt fører tanken hen på de gamle dage.

Der står i et næringsbrev fra 1942 følgende:

»Indehaveren har godtgjort at have Ret til Betegnelsen »Mester«.

Mesterstykke — Levnedsløb.

I en montre står der et par damesko, og i museets journal står der under nr. 207: Et Par Damesko, Mesterstykke af L. Hansen.

Det er alt, men gennem de gamle protokoller er det muligt at følge L. Hansen, lige fra han bliver indskrevet som lærling og til kort tid før hans død. Man kan danne sig et begreb om hans samvittighedsfulde arbejde inden for lauget, og efterfølgende udskrifter viser derfor, hvilket personalhistorisk aktiv disse gamle protokoller er:

SKOMAGER-AMTS PROTOCOLL

stadfæstet af 5 Magistratsmedlemmer den 29. December 1749 i Henhold til »Hans Kongl. Majst. allernaadigste givne Laugs-Artikler omfattende Forordninger om Haandværker Drengene og Svensnene«.

Aar 1844 den 1. Septem. lod vort Laugs Broder P. Egtved sin Lærling Laurids Hansen inskrive og skal staae i Lære i 4 Aar siger fire paa hinanden følgende Aar som skal tage sin Begyndelse fra Paask 1844 til Paask 1848. Iøvrig overholdes den mellem dem oprettede Kontrakt i alle Punkter.

P. Lorentzen, Oldermænd.

P. Egtved, A. Thomsen, Bisiddere.

Aar 1848 den 22. Juni lod vor Laugs Broder Peter Egtved indskrive sin Lærling Laurits Hansen efter at have forfærdiget et Par Dameskoe i Overværelse af Syns Mestere Lorentzen og Herremænd. Svendeprøven blev af de tilstedeværende Medstere erklæret for duelig Svenneprøve.

Oldermænd P. Egtved.

Bisiddere H. Thomsen, S. Herman.

Aar 1853 den 2. Martz fremstod for Lauget Skomager-svend Lauritz Hansen med Begjæring om at stædes til Mesterprøve, hvorimod Lauget intet fandt at erindre imod

at aflægge det befalede Mesterstykke bestaaende af et Par Damekorksko og et Par Kapstøvler.

H. C. Lilleballe, Oldermænd.
J. Honoré, J. P. Honoré, Bisiddere.

Aar 1853 den 9. Marts Eftermiddag kl. 5 afholdtes Laugsamling i Overværelse af Borgmesteren hvor da Skomager-svend Lauritz Hansen 25½ Aar gl. opviste det af ham forfærdiget Mesterstykke bestaaende af et Par Dameskoe med Korkhailer og et Par Kapstøvler. Da de udmeldte Skuemestre H. Bue og P. S. Lilleballe erklæret Prøvestykket for at være Svendens eget Arbeid og da dette af Oldermændene og Laugets øvrige tilstedeværende Medlemmer blev skjønned at være fuldkommen antageligt, hvilket Skjønn tiltraadtes af Borgmesteren paa Magistratens Vegne, saa bliver Laurits Hansen herved indført i Laugets Prokul som en ret Laugsmester der til Lauget m. v. har erlagt M, som efter Placat af 5. Novbr. 1830 skal erlægges.

Saaledes passeret

H. Buenim.

Ifølge regnskabet året 1853 den 29. marts:

J. Ebling og L. Hansens Indlemmelse i Laugs og Døde Cassen . . . . 34 Rt.

Aaret 1854 den 11. October er L. Hansen Skuemester ved Svendeprøve for Jes Jessen efter udstaaet Læretid.

Aaret 1858 den 25. Marts er L. Hansen Skuemester ved Svendeprøve for Lærling Jens Thomsen Nielsen.

Aaret 1859 den 3. October lod vor Laugsbroder L. Hansen sin Lærling Johan Jørgen Petersen indskrive, som tager sin begøvelse til Paaske 1859 og ender til Paaske 1864, som bliver 5 paa hinanden følgende Aar, og iøvrigt overholder den imellem dem oprettede Kontrakt i alle pongter.

J. C. Christensen, Oldermænd.
J. Deleuran og Ebling, Bisiddere.

Aaret 1864 den 6te October lod vor Laugsbroder Laurits Hansen sin Lærling Johan Jørgensen født i Ødis i Haderslev Amt udskrive som Svend, efter at have staaet i

Lære i 5 Aar og til den ende har forfærdiget et Par Dame Ransko i overværelse af Skuemestrene P. Egtved og J. J. Honoré, og som af de tilstedeværende Mæstere blev antaget som forsvarlig Svenneprøve.

L. Deleuran, Oldermænd.

P. S. Lilleballe, N. Fridolph, Bisiddere.

— Dette er den sidste indførelse vedrørende optagelser i laugget, hvilket antagelig skyldes de ændrede forhold ved laugsvæsenets officielle ophævelse ved Næringsloven af 1857.

Protokollen fortsætter som regnskabsbog for laugets dødekaske.

År 1870 den 27. dec. er dødekasens regnskab underskrevet af J. Nielsen, Oldermænd. — L. Hansen og P. Benniksen, Bisiddere.

Samme underskrivere findes under statusopgørelsen: »Den virkelige Capitalael som Cassen ejer efter vores Opgørelse«.

År 1871 den 26. juni og samme år den 2. oktober er L. Hansen ligeledes underskriver som bisider.

Og videre underskriver L. Hansen som bisidder regnskaberne året 1871 den 24. dec. og i året 1872 den 24. juni, den 30. september og 24. december.

Og endelig året 1873 den 15. april underskrives regnskabet af L. Hansen som oldermænd.

Som oldermænd underskriver L. Hansen nu i 2 år regnskaberne, nemlig året 1873 den 24. juni, den 29. september og den 29. december, og året 1874 den 7. april, den 10. juli, den 29. september og 28. december med P. Benniksen og T. Quist som bisiddere.

— Ved den første opgørelse i 1875 opføres kassen ifølge den nye møntberegning i kr. og øre.

Vi træffer så først L. Hansens navn i 1887, hvor der i protokollen står:

I følge en den 19. Januar 1887 af Interessenterne i Fire-amternes Dødekasse (oprettet i 1673) vedtagne Beslutning ophævedes samme saaledes at den tilstedeværende Kapital stor 1678 Kr. 50 Øre fordeles til de respective Laug i Forhold til Medlemstal, og tilfaldt Skomagerlauget 760 Kr. 92 Øre, hvilket Beløb Interessenterne af Skomagerlauget paa en den 6. Oktober 1887 afholdt Generalforsamling eenstemmigt vedtog at fordele til dets 34 Interesenter med 22 Kr. 38 Øre til hver for hvilket Beløb hverisær kvittere med Navns Underskrift:

blandt disse

L. Hansen, 2 Portioner.

Aaret 1896 den 27. Decembr. staar der efter Regnskabet:

»Samme Dag valgtes til Oldermænd J. Deleuran og som Bisidere N. Fridolph og L. Hansen.«

År 1898 den 10. januar, den 11. juli og 29. december samt 10. juli 1899 er L. Hansen medunderskriver af regnskaberne.

Og endelig finder vi L. Hansens navn blandt underskriverne af bogens sidste protokollat som lyder:

»Ved Opgjørelse af Dødekassens Formue udgjorde samme 996 Kr. 60 Øre som efter den vedtagne Beslutning af 22. Juni 1900 fordeles til de tilbageværende 22 Interesenter med 45 Kr. 30 Øre til hver.

For det mig ved Dødekassens Deling tilkommende Beløb meddeles herved Kvittering og samtidig frafalder enhver som helst Krav paa Kassen.

Fredericia d. 11/7 1900.

Filmann ved A. Dupont, Simonsen Enge, D. Ketelsen, P. Rimniaksens Enke, L. Hansen, Th. Quist, C. Egtved, I. Niensens Enke, P. Lorentsen, N. Frictolm, N. Fridolph, Eblings Enke, A. Dupont, Strøhs Enke, H. A. Nielsen.

Skomagermester Laurits Hansen lever dog ikke længe efter, at dødekassen er ophævet. Ifl. Michaelis

kirkebog dør han 16. juni 1903, 75 år gammel, boende Kirkestræde 13.

Man kan også gennem protokollerne følge de enkelte slægter. Der er f. eks. den gode reformerte slægt Dupont, der må hos denne familie have været en vis forkærlighed for skomagerfaget. Vi læser til at begynde med:

»Den 28. August 1794 blev Frans Pedersen Dypont indskrevet til Mester i vores lovlige Skomager Amt, og har opviist sit Mester Stykke.«

Den 22. januar 1811 indskrives som Lærling Johannes Iver Dypont i 7 aar hos sin fader Frans Dypont. Som bisidder underskriver Salomon Dypont. I 1848 underskrives protokollen af ikke mindre end 5 af navnet Dupont.

Blandt skræddere og vævere er slægten Oppenhagen rigt repræsenteret. Det er dog ikke i en laugsprotokol, men derimod i en bog med kopier af lærlingekontrakter, at vi støder på det navn.

I 1729 underskriver Johan Jost Oppenhagen en kontrakt som vitterlighedsvidne. I 1744 indskrives skræddermester Jost Johansen Oppenhagen 2 forældreløse børn som lærlinge, nemlig Morten Jostesen Oppenhagen og Jost Andresen Oppenhagen. Endnu i 1765 indskrives Jost Johansen Oppenhagen en lærling. I 1790 indskrives Jost Andresen Oppenhagen en lærling, det var altså ham, der 46 år tidligere blev indskrevet selv. I 1790 optræder endnu en skræddermester Poul Jostesen Oppenhagen. Foruden disse har vi som tidligere nævnt de 2 væver-oldermænd Johan Jost Oppenhagen i 1737 og Poul Johansen Oppenhagen i 1739.

Rent statistisk kan protokollerne også have inter-

esse. I 1696 var der ifølge liiglaugets protokol: 7 bagere, 7 skomagere, 7 skræddere og 10 smede. I 1840 var tallene: 15 — 34 — 19 — 15. Og i 1887 var de 15 — 34 — 14 — 9. Der har altså været en stor tilgang af skomagere, men en tilbagegang af smede, hvilket sidste kan skyldes, at nogle af underafdelingerne har udskilt sig som egne laug. Vil man nu sammenligne bagernes antal med byens befolkning, som i 1855 var 5579, får man, at der var 1 bager pr. 370 indbyggere. I 1961 var der 1 bager pr. 800 indbyggere. Det er indlysende, at der i gamle dage var brug for mange flere bagere, der var jo ikke noget, der hed brødfabrikker og brødudsalg.

Det er interessant at se, at man inden for hvert laug har sin specielle måde at føre protokollen på. Skomagernes var, som vi har set, meget omhyggelige med at anføre navnene på skuemestre, og alle indførelser i protokollen blev underskrevet af oldermand og 2 bisiddere. Personalhistorisk er dette en stor fordel. Ganske anderledes er det hos skrædderne. Skuemestre omtales ikke, og der findes ingen underskrifter under protokollaterne, til gengæld slutter de med et fromt ønske. Nogle eksempler fra »Schneiders Amts Protocol 1732« viser dette:

»Anno 1778 d. 24. Juni var laugets forsamlet efter her Borgmeister Lunds bevilling for at aflege tide penge som sædvanlig.«

»1792 d. 25. october frem kom Tomas Nielsen og gjorde sit Mester stødke som af os blev gotgiort vortil Gud give ham Løkke.«

»1801 d. 27. December frem kom Andreas Schultz og lod sin dræng indskrifve Naunlig Johan Adam hvortil Gud give ham lykke.«

»1812 d. 27. Juni blev Laden fløttet fra Johan Oppenhagen til Tomas Nielsen og da var Ladens beholl 61 Rd. 10 sk.«

Det er således ikke mange navne, vi får, men de få, der er, kan dog hjælpe os til at tidsbestemme den smukke »Velkomst-pokal«, vi har. På den ene side er indgraveret skræddernes tegn: den åbne saks støttet af 2 løver, på den anden side står der: C. 7 og herunder 6 navne. Den må altså være skænket lauguet under Christian VII, hvilket giver intervallet 1749—1808. Det må formodes at være mestre, der har givet velkomsten, og her er vi så heldige at finde 2 af de indgraverede navne i protokollen, nemlig: den ovenfor nævnte Tomas Nielsen, der blev mester i 1792, og Severin Søren Hansen Brinck, der gjorde sit mesterstykke i 1799. Lauget må altså have fået velkomsten mellem 1799 og 1808. Udførelsen kan også godt se ud til at passe med den tid.

Et kig i Bager Amts Protocol fra 1749 viser, at man inden for laugene gjorde alt for en ligelig fordeling af arbejdsmulighederne. Gik en sine egne vegne, blev han indkaldt for lauguet, hvor han tilsidst måtte bøje sig. Et eksempel viser, hvor strengt man gik frem:

»Aaret 1816 d. 16. Februarius Lod Oldemanden Bager lauguet samle i Anledning at de som bager Hvede Brød ikke for eftertiden maae holde mere end een Korve Kone til at ombære Brød i Byen, paa Grund af at den eene ikke skal betage den anden sin Næringsvej, hvem som maatte forsee sig derimod at holde flere en ovenmelte betaler en Mult til Bager Laugets Lade af 5 Rbd. og saa fremdeles naar det sker oftere da at erlægge dobbelt saa meget for hver gang, dog anmerkes herved, at til fastelavn kan enhver Bager have 4re og ligeledes til Markederne og i den tid at Regimentet Exerserer i den sædvanlige Mønster Maaned. Om disse ommelte Poster er Bager Lauget bleven

eenig og beder ærbødigst at J. T. Magistraten ville behage at give deres Samtykke dertil.«

Der er adskillige, der senere blev indklaget.

I begyndelsen af denne artikel fortaltes om, at skomagere, smede, skræddere og bagere i 1673 dannede et fælles »Liig-laug«, og dette blev først ophævet i 1887. Det er derfor mærkeligt, men naturligvis meget anerkendelsesværdigt, at bagerne i 1782 vedtager at danne deres egen »Liig-casse«, hvorom der står i protokollen:

»Anno 1782 dend 11. Janr. Vare Vi underskrevne Bagere af Bager Lauget her i Fridericia forsamlet og med hinanden indgaaet følgende forening og Contract. Da vi har funden for gott og Rimeligt til en hvers Gavn og Nytte imellem os Liigesom ved andre Lauge at have en Liig-Casse. Saa haver Vii til saadan Casse at faae oprettet, og dens Indtægt saa velsom Udgift at bestriide haver Vii indgaaet følgende Poster —

Herefter følger 6 punkter, hvori fastsættes, hvad hver mester skal betale, og hvor meget der skal ydes til »Begravelses Bekostning« af mester, mesters kone og barn efter alder. Og overenskomsten slutter med:

»Saaledes er denne Forening imellem os i Venlighed og Kiærlighed indgaaet og ikke alleeneste af os skal blive holdet og efterkommet, men Vi forpligter endog Vores Efterkommende Interessentere i Benæfnte Liig-Casse dette at efterkomme og overholde.«

Overenskomsten er underskrevet ikke alene af laugets medlemmer, men også af »Laugets Overbiesider« borgmester H. Lund.

Men der står ikke et ord om det fælles Liig-Laug.

Det har øjensynlig ikke været forbundet med større vanskeligheder, at få sit svendestykke eller mester-

stykke antaget for »dueligt og forsvarligt arbejde« undtagen inden for bager-lauget, men det er måske heller ikke så lige til at slå brød op og bage det på tilfredsstillende måde. Blev et svendestykke kasseret, kunne der gennem magistraten klages over afgørelsen inden 24 timer, og så var det, som efterfølgende protokollet af 14. november 1813 viser, en alvorlig historie:

»... da hans Promemoria igennem Magistraten er forsynet med Paategning, saa er Oldermands ærbødigste Begiering til sine Laugsbrødre de ville behage at give deres Erklæring hvad de have imod Søren Melsings Svennestykke, paa Klagen som er indløbet inden 24 Timer, Og tillige er min ærbødigste Begiering at mine Laugs Brødre behager efter Magistratens Ordre at møde paa Raadstuen næstkommende Torsdag ....«

Næste indførsel i protokollen lyder således:

»Den 20. Novbr. 1813 Lod Oldermanden tilsige Bagerlauget at møde samme Dags Aften for at see Suur til Sigtebrød blev lagt af Søren Melsing i Poul Borvigs Bageri og tillige blev Bagerlauget paalagt at møde næste Morgen Kl. 5 for at see om Søren Melsing forstod at lægge Hvededeig og at opslaa den, dertil indfant sig Christian Buhl, Andreas Birk, Olsen, Mads Lund og Lars Mikelsen, som nøje med skarpe Øjne eftersaa at Søren Melsing i alle dele havde Færdighed ikke alene i at læge deig, og at opslaa den og skuede i Ovn, og de samtlige Mæstere erklærede at dette Svennestykke ikke var at kasere, men de paa bedste maade ville have ham rekomanderet naar han skulle finde for godt at reise paa det lovlige Bager Profession, at dette ovenmeldte med forne Sandhed tilstaaes under vore Hænders underskrift, som har været nærværende.«

Men det samme kunne også overgå en svend, der ville lave mesterstykke. Der er indført i protokollen:

»Aar 1844 den 4. Juni. Laugsforsamling hvor der forevistes et Mesterstykke .... som ei engang ville kunde an-

tages for forsvarlig Svendeprøve .... Som Følge heraf erklærede Lauget Mesterprøven for uforsvarlig og maa Impetranten altsaa efter Anordningerne nu bekoste sig ny og forsvarlig Prøve forinden han her kan antages som Mester og vinde Borgerskab paa Professionen.«

Så tager svenden øjensynlig til København, og protokollen viser, at det har adskillige andre svende også gjort i tidens løb. Her aflægger han tilfredsstillende mesterprøve, hvorefter han vender tilbage, og ved laugsforsamling den 10. april 1845 anmoder han om optagelse i lauget. Han bliver gjort bekendt med, at han efter amsresolution af 17. sept. 1823 for optagelse i lauget skal betale 9 rdl. til laugets kasse og 2 rdl. til magistraten. Protokollatet slutter derefter således:

».... da han contant har betalt det, ligesom ved Raadstue-Attest beviist at have aflagt Mesterprøve fandtes intet til hinder for hans optagelse i Lauget, der saaledes besluttedes hvormed Samlingen hævdedes.«

Det er tidligere nævnt, at der var så mange skomagere af navnet Dupont, vi træffer også bagere af det navn. I 1852 udnævnes bagermester Jaques Jacob Dupont til oldermann, og i 1872 grundlægger Jean Francois den bagerforretning, som idag indehaves af hans sønnesøn Francois Jean Dupont. Den nuværende bagermester er 7. generation efter Corneille Salomon Dupont, som i 1725 nedsatte sig i Fredericia som »dugmager«. Han hørte altså til væverlauget, idet klædevæverne i gamle dage benævnedes »tøjmager« eller »dugmager«, medens man i almindelighed ved vævere kun forstod »lærreds- eller bomuldsvævere«.

De gamle protokoller giver indirekte bevis på rigtigheden af Fredericia historie, der siger, at selv om der var enkelte dygtige håndværkere mellem de ind-

Fig. 2. Parti fra Håndværkersalen, Fredericia Museum.
 Snedkerfvendenes herbergs skilt fra 1851.
 På gulvet t.v.: Bagernes laugslade fra 1667;
 t.h.: »Smede Mesternes Lade 1844«.
 I baggrunden t.v.: Et trappeløb, svendestykke af Niels Kristian
 Hendriksen 1900; t.h.: Afd. skomagermester Carl Kai Niensens
 værksted i Torp 1928—33.

vandrede reformerte, så var dog langt de fleste agerbrugere med tobaksdyrkning som speciale. Ud over navnet Dupont træffer man nemlig ikke mange reformerte navne i protokollerne. Det har protokolførerne måske været glade for, for det var ikke altid nemt at stave til disse franske navne. F. eks. ser man fornævnet »Jaques« stavet »Schack«, og skomager Jean Charles Dupont, der i 1849 laver sit mesterstykke, får sit navn stavet således: »Sjang Charls Dypong«. Når der så engang imellem kun bruges forbogstaver, kan det være lidt vanskeligt at følge slægten.

Det, man får et indblik i ved at læse disse gamle protokoller, er det interne liv, der rører sig inden for laugene. Man ser, hvordan de støtter hinanden i liv og død. Man bestræber sig for, at arbejdet og indtjeningsmulighederne fordeles ligeligt blandt alle laugets medlemmer. Forsøger en at gå uden for reglerne, påtales det og straffes med bøder. Man læser om indskrivning af lærlinge, svende og mestre, og igen udskrivning af svendene når de skal på vandring. Man er i stand til at følge den enkelte i hans arbejde inden for laugget. Det er anført, når der vælges en ny oldermann, hvis funktionstid er 2 år, og hvad dag der derefter sker flytning af laden med dens værdifulde indhold samt af oldermannsskiltet til den nyes bopæl, hvor sammenkomsterne derefter holdes. Men der er andre bøger, der fortæller om laugenes forhold udadtil, og det er »Copie-bøgerne«. I disse indføres kopier af alle udgående skrivelser samt svarene på disse. Gennem skrivelser til laug i andre byer både i ind- og udland og ved laugets andragender til magistrat og »Hans kongelige Majestæt« ser man, hvordan laugget kæmper for dets medlemmers eksistensmuligheder. Der er en ting, som er vigtigt for alle laug i en by,

det er, at der ikke påføres dem konkurrence udefra. Det ser man hos bagerne, hvor de Christiansfeld'er folk allerede dengang gerne ville sælge deres varer på markederne i Fredericia. Et par eksempler fra skomagernes »Copie-Bog«, der er ført fra 1804 til 1853, giver et ganske godt billede heraf. I et andragende af 11. sept. 1804 til magistraten skriver skomagerne:

»Da her i Fridericia allerede er saa mange Amts og fri Mestre⁴⁾ at den største deel af os har besværligt ved at fortjene det nødvendige til livets ophold for os med familie saa haaber og ydmygt beder vi at det ikke maatte blive Skomagerne i Holsteen enten i Marked eller andre Tiider tilladt at indføre og forhandle Skomager Arbejde her i Byen ....«

Men der var noget, der var meget værre, det kneb øjensynligt for skomagerne at skaffe sig det fornødne læder. Der synes at have været handelsfolk, der har set deres fordel i at opkøbe huderne og føre dem andet steds hen. Dette gik naturligvis også ud over garvere og sadelmagere, hvorfor de tre slutter sig sammen for at søge at forhindre dette opkøb. I første omgang vender man sig mod jøderne, og dette er jo ganske interessant. Blandt de mange privilegier, som byen havde fået for at lokke folk til at bosætte sig her, var blandt andet trosfrihed, hvilket ville sige, at der skulle være lige ret for folk, hvilket trossamfund de tilhørte. Det medførte, at der dannedes kolonier både af reformerte, katoliker og jøder, og selv om der også blandt jøderne var dygtige håndværkere, så var det dog særlig inden for pengeforretninger og handelen, at de gjorde sig bemærkede. Det synes derfor lidt naivt, at laugene kunne tro, at de kunne få noget ud af en ak-

4) Jfr. C. Nyrop: Bidrag til vor Haandværkerstands Historie. Side 45.

tion mod jøderne, og det fik de da heller ikke, idet de i en skrivelse af 5. marts 1805 fra »Det kongelige Danske Cancellie« gennem amt og magistrat fik følgende svar:

»Garvere, Sadelmagere og Skomagere har i en hertil indsendt Ansøgning anholdt om at det maatte forbydes Slagtere af den jødiske Menighed sammesteds saavel paa Torvet som omkring i Byen at købe raee Huder. I Anledning heraf skulde man hermed tjenstlig melde til behagelig Efterretning og Bekjendtgjørelse for Vedkommende at det i denne Henseende bør have sit Forblivende ved Loven og Forordninger.«

Forholdene bliver øjensynlig i de efterfølgende år endnu værre, og skomagerne sender derfor i 1809 et andragende til kongen, som man skulle tro måtte røre selv den mest enevældige hersker:

Til Kongen

Allernaadigste Konge

Det er ikke uden aarsag at vi fattige Skomagere her i Staden vover i allerdybeste Underdanighed at nedlægge for Deres Majestæts Trohne denne vores allerunderdanigste Ansøgning som vi allerunderdanigst beder Deres kongelige Majestæt naadigst ville behage at værdige et naadigst Øjekast, thi det angaar vores hele Velfærd. Vores allerunderdanigste Andragende er kortelig dette: Her i Egnen er for nærværende Tiid saadan en Mængde Landprangere, som opkøber alt det værende Læder saavel Huder som Skind der er at faa saavel ved Bønder som Røgttere paa Landet, og fører det bort Gud ved hvorhen, men væntelig gaar det ud af Landet og til fremmede Stæder, saa det ikke er mueligt for vi fattige Skomagere at faa det fornødne Læder til vores Haandværks fortsættelse, som dog er det eneste vi haver at ernære os og Familien med. Her er to Garverier i Staden hvor vi maae til en meget høj Priis købe Læder, og ofte er der ej heller noget at faa, Ligeledes af den Aarsag at Garverne ligesaavel som

vi ikke kand faae det raae Læder de behøver, som ligeledes har sin oprindelse af Landprang.

Allernaadigste Konge, Bønhør os og sæt Grenser for den saa utilladelige Handel, da den ellers vil drage vores totale Undergang efter sig.

Fridericia den 25. Juli 1809.

Allerunderdanigst
Oldermand for Skomager Lauget
Christian Hendrichsen.

Bisidere Johan Repstorff, T. M. Rose.

Det rørte dog ikke Hans Majestæt, for det kongelige danske Cancellie tilskriver den 12. sept. 1809 Amtet således:

» . . . . at ville tilkjendegive Supplicanterne at det i denne Henseende vil have sit Forblivende ved de denne Gjenstand betræffende allerede tilværende Anordninger.«

Det bliver ved med at være galt med opkøb af de huder, og nu synes der også at være lidt uroligheder inden for deres egne rækker, så skomagere og garvere forsøger endnu et fremstød i november 1810:

»Højligh Promemoria

Det er ikke uden Aarsag at Skomager Lauget tilligemed Garver A. Wulff ansøger den Velbyrdige og Velviise Magistrat her i Staden om at sætte Grænsen for den forprang som for nærværende præstere her i Byen da nogle af Mæstrene gaa omkring i Byen til Borgerne som slagter selv og bestiller snart hver en Hud der bliver slagtet mod et tillæg at de maa holde dem Huden tilgode da de vil give saa høj en Pris som nogen kand give og ej allene Slagterne kjøber men og Søren Post kjøber ogsaa Huuderne og ventelig fører dem til Colding og naar slig en Handel og Forprang maa finde sted da er det ej mulig at Skomager Lauget og Garverne kand faa det fornødne Læder til vores Haandværks fortsættelse som dog er det eneste vi haver at ernære os og Familien med.«

Det var imidlertid ikke alene skomagerne, der havde det hårdt. I de tidligere nævnte indberetninger »Relationer« af 1735 skrives der:

»at Staden vel med allehaande Haandværkere er vel forsynet, men det er at beklage, at de næsten alle ere fattige og udi ringe Tilstand.«

Som grund hertil anføres dels, at byen ingen havn havde, skønt den benævntes »Stapel-Stad«, havnen fik den først i 1811, og dels, at den kun havde et meget ringe opland. I største grad skyldtes det dog, at det tillodes såvel garnisonens medlemmer som afgåede soldater at drive næring i byen. Og her stod kongen absolut på militærets parti mod laugenes protester. I 1681 tvinger kongen skomagerne til at acceptere en soldat, i 1704 knurrede skrædderne og grovsmedene, og snedkerne beklagede sig stærkt over disse fuskere og bønhaser, og endogså slagterne kom i harnisk mod soldaterne, som på ufagmæssig måde gik dem i næringsgen.⁵⁾

Men nok herom. Tilbage er endnu en gren inden for håndværkervæsnen, som vi gennem de gamle bøger kan få belyst. Det er lærlingenes forhold. Museet har en bog med kopier af skrædder-lærlingekontrakter fra 1687—1826. Det er interessant at se, hvor omstændelige de ældste kontrakter er. Indtil år 1783 indgås de alle sammen »I den hellige Trefoldigheds Navn«, efter den tid bliver de mere nøgtern og kortfattede. Vi vil derfor referere en af hver slags:

I den hellige Trefoldigheds Navn haver vi under skrefne indgaaet og oprettet efterfølgende Contract:

Jeg Hans Madsen sætter udi Lære min kones broder

⁵⁾ Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760. Side 200.

Peder Nielsen hos Jost Johansen Openhagen borger og Skræder udi i Stabel Staden Fridericia for at lære det lovlig Skræder Profession og det paa 3 Aar og samme hans Læreaar at skal angaar fra denne Dags dato 28de April 1744 og til den samme dag igien mand skrifvendes vorder 1747 den 28. April, og lover ieg Hans Madsen paa drengens Vegne at hand skal være hans Mester og Mesterinde hørig og lydlig saa at hand ei skal udeblive nogen Nat eller Dag uden Mesterens eller Mesterindens Villie og Samtykke og der som hand imod Forhaabning undviger hands lære inden bemeldte Aar er ude, da der for at lide efter Kongl. Majst. Lou og forordning, der imod forpligter ieg mig Jost Johansen Openhagen fornefvnte Peder Nielsen Skræder Profession imedlerthid forsvarlig at lære og imedler thid forsyne hannem med nødtørftig Øll og Mad, og naar hand sine lære Aar har udstanden da at fremskaffe hannem hans lærebref, dog paa hans egen bekostning og ellers at leve paa bege sider efter Kongl. Majst. forordning at dette og al andet som er ind og udskrifer penge som er 2 Sd. ligeledes Comsomsions penge og vadandet der i hans lære kand forefalde at betale lover ieg under Skrifer paa drengens Vegne at betale til bekræftelse med egens handers under Skrift.

Fridericia d. 28. April 1744.

Hans Madsen

Jost Johansen

som forlover paa drengens Vegne under Skrifver

Hans Pedersen Smidt

Johan Nielsen.

Den sidste kontrakt, der står i bogen, lyder i al sin korthed således:

LÆRE CONTRAG

opsat imellem Undertegnede.

Jeg Mathias Abel sætter udi Lære min Søn J. F. Peder-
sen hos Skrædermest. T. Jørgensen i 5 Aar skriver fem
Aar fra 1. Juli 1826 til 1. Juli 1831 og forpligter jeg mig
i min Søns lærethid at forsyne ham med fornødent Klæder
Sko og Kost samt betale ind og udskriferpenge.

Derimod lover jeg T. Jørgensen at underholde bemeldte

i hans lære med fornøden og forsvarlig Øl og Mad samt at lære ham Professionen om Gud under os helbred saaledes som ieg vil være bekendt og forsvare det stadfæstes ved tvende Vidners Underskrift

Til Vitterlighed

T. Nielsen

F. Schrøder

Det med lydigheden over for Mester og Mesterinde og om boligforholdene er altså faldet bort, og man har måske heraf lov at slutte, at lærlingen ikke mere bor hos mester, men at han kun er på kost hos ham mod betaling.

Et kig i murerens laugsbog, der blev autoriseret på Fredericia Raadstue så sent som 28. november 1853, er heller ikke uden interesse, det anføres nemlig, at protokollen er »til Indtegnelse af de i murerlauget heri Staden optagne Svende«. De andre bøger har været ført af mestrene. Den begynder således:

Det vedtages at naar Lærlinge efter aflagt Svendeprøve indskrives i Lauget erlægges 3 Rd. i Indskud, samt fylde Velkomsten, og 1 Rd. til Fattigbøssen, samt for 2 Sk. rød og vid Silkebond.

Der anføres endvidere en fuldstændig fortegnelse over de i lauget indskrevne svende, hvilket i 1854 andrager 30. Regnskaberne er underskrevet af »Oldgesell« og bisidder. Blandt navnene træffer man adskillige af de kendte reformerte: Honoré, Hermann, Dypont, Døllerang. Der angives ikke noget nærmere om laugets handlinger ud over, at man er forsamlet »for at betale Quartals og Sygepenge«.

De regelmæssige indførelser i protokollen slutter den 23. oktober 1881 med følgende:

Da Flertalet af Foreningen Skønnet at Kasen ikke kand bestaa Længer er de Medlemmer som er Samlet i Aften enige om at ophæve Kassen.

Umiddelbart derefter solgtes laugets ejendele ved auktion til medlemmerne. Det var velkomsten, den lille bog, skafferstokken, sparebøssen, laugsflag og laugsfanen.

»Disse Penge bliver Delt Mellem Sygekassens Medlemmer.«

Som man vil se, kan man af de gamle bøger og protokoller få et vist indtryk af livet, som det levedes i de gamle laug både indadtil og udadtil, fra drengene blev indskrevne som lærlinge, og indtil de som gamle mestre blev håret til graven af laugsbrødrene. Kun eet skrives der ikke et ord om, og det er om de skikke og ceremonier, som den unge svend skulle igennem for at blive optaget i de ældres rækker. Disse var nemlig hemmelige, og den unge svend måtte først af alt love intet at røbe om dem.⁶⁾ Det har været alt andet end morsomt for ham, idet skikkene inden for mange laug udartede til ligefrem at være barbariske, og det hele gik ud på at presse så mange penge ud af den arme unge mand som muligt, så gildet ofte kunne vare i flere dage. En af de mest kendte skikke er snedkernes »Behøvling«. Men man skulle igennem det for at blive anerkendt, når man var på vandring i ind- eller udlandet, hvad der jo på den tid hørte sig til. Ingen ville have med en »ubehøvlet« svend at gøre, og det vil man jo heller ikke i dag. Kongen og myndighederne gjorde flere ihærdige forsøg på at få disse barbariske skikke forbudt. Bl. a. kom en forordning af 21. marts 1800, hvorefter råheden skulle forsvinde fra håndværkets verden, ligesom den skulle bevirke, at mestre og svende bedre kunne forhandle om arbejdsvilkår.⁷⁾

⁶⁾ Jfr. Henning Henningsen: Behøvling og Hønsning.

⁷⁾ Jfr. C. Nyrop: Bidrag til vor Haandværkerstands Historie. Side 131.

Som vi kommer frem i 1800-tallet, mister laugene mere og mere deres betydning, og inden for flere håndværk sker der en adskillelse mellem mestre og svende. Vi ser det af den før omtalte protokol for murersvendene. Inden for skomagerne har der også været en deling, vi har på museet 2 velkomster, en for mestrene og en for skomagersvendene, denne deling stammer dog lige fra slutningen af 1700-tallet, hvilket fremgår af indskriften på den ene velkomst: Skomager Svennernes Velkomst i Fredericia A. 1790. Med vedtagelsen af næringsloven af 1857 mistede laugene i realiteten helt deres betydning. Dette har til følge, at der i de kommende år ikke mere indføres referater af laugsmøder, men flere af protokollerne videreføres som regnskabsbøger for laugets dødekasse. F. eks. slutter »Bager-Amts Protocoll af 1749« som protokol 24. juli 1857, men videreføres som regnskabsbog til 16. juli 1888, hvor der afsluttes med følgende:

Interessenter i Bagerlaugets Dødekasse er bleven enige om at deele Kassens Formue, da vi alle ere Gamle Folk og der bliver ingen til at bestyre den. Deles i 12 Portioner.

Heraf var 4 mænd, hvoraf de 2 fik hver 2 portioner, de må altså have været gift, 6 var enker. Som nævnt ophævede murersvendene deres laug i 1881. Et overdragelseshævede brev af 28. okt. 1905 fra skomagermestrene lyder således:

Vi undertegnede tilbageværende Medlemmer af det Næringsfrihedens Indførelse ophævede Skomagerlaug i Fredericia overdrager herved uden nogen som helst Vederlag, til Skomagerforeningen samme sted de Lauget tilhørende Insignier nemlig: en rød Silkefane med Stang, en Velkomst af Tin, to Signeter samt fire Protokoller, hvilke Gjenstande Foreningen er pligtig at opbevare og verne om saa at de aldrig overgaar i privat Eie. Skulde Forenin-

gen blive opløst, da er Bestyrelsen pligtig til forinden dette sker at sørge for at de nævnte Gjenstande indlemmes i et Haandværkermuseum ....

Det er Fredericia Museum en glæde at kunne værne om disse genstande. Et referat fra jubilæumsskriftet »Gørtlerlauget i København« 1741—1941 giver måske et lille billede af stemningen inden for laugene:

»I 1862 havde mismodet grebet Laugssmedlemmerne, alt var forandret, og Laugenes Tilværelse var kun en Skygge fra Storhedstiden. Et Opløsningens Tegn var Svendenes Emanciperings, idet disse dannede en Forening og fik udleveret Svendeladen. Opløsningen var fuldbyrdet, og Optakten til de kommende Organisationsformer hermed indledet.«

Laugstanken og laugsskikkene havde dog så dybe rødder i fortiden, at de ikke helt har kunnet udryddes. Vi har tidligere i denne artikel set, hvordan man inden for Skorstensfejerlauget af 1778 stadig har bevaret den højtidelige optagelse af svendene ved den åbne lade. Murersvendene forsøgte også i 1910 at genindføre de gamle skikke, hvilket fremgår af deres protokol, hvori der maj 1910 skrives:

De fleste af de ved Murerlaugets Auktion 23. Oktober 1881 solgte Laugsgenstande nemlig Velkomsten, Laden, Fanen og Skafferstokken (Kopi) har Murersvendenes Fagforening i Fredericia erhvervet sig, og lader herefter de unge Svende tildrikke efter gammel Laugsskik, naar de bliver optaget i Afdelingen her.

Den 10. maj 1910 afholdtes derefter indvielsesfest og ungsvendgilde, og

».... Herr Meyersahm fra København gav en Redegørelse angaaende Murerlauget og Tildrikningens Oprindelse og Betydning, og han haabede, at den gamle Skik, som nu

blev genindført her i Byen ved Erhvervelsen af den gamle Velkomst m. m., maatte vedvare i evige Tider. Efter Indvielsen foregik Tildrikningen af de to Ungsvende. Hermed var den alvorlige Del af Festen forbi.«

Skikken holdt sig dog kun til 1916. Laugsgenstandene opbevares nu på Fredericia Museum, hvor man bl. a. har skafferstokken forsynet med røde og hvide silkebånd med svendenes navne fra 1910 til 1916.

På snedkernes velkomst er det sidste mesterskilt fra 1955, så også her har man altså holdt den gamle skik, som indledtes 1779, vedlige.

Bogtrykkerne havde ved svendeoptagelserne en gammel skik kaldet »Kauchning«, hvorved der skulle betales »Anfugtningspenge«, som straks omsattes i drikkevarer. Denne skik er i Fredericia genopstået i dette århundrede. Museet ejer et svendebrev med tilhørende »Kausebrev« fra 1915. Skikken vides at være brugt indtil 1924.

Endelig vil jeg i analogi til bagersvenden, der i 1813 indankede skuemestrenes bedømmelse af hans svendestykke for højere instanser, nævne, at man i foråret 1962 kunne læse i avisen, at oldermændene for et lokalt laug havde indanket skuemestrenes afgørelse for en højere instans. Et lille eksempel på, hvorledes alt her i verden gentager sig.

Jeg har i det foregående forsøgt at fremdrage spredte træk fra laugsvæsenets historie gennem tiderne her i Fredericia, skulle en eller anden få lyst til et nærmere lokalhistorisk studium, har jeg under litteraturfortegnelsen opført, hvilke laugsbøger museet råder over. Desuden har jeg angivet de vigtigste af de bøger, som omhandler laugsvæsenet her i Danmark og den betydning, som laugene har haft for håndværkerstanden gennem tiderne.

Litteraturhenvisninger.

På Fredericia Museum findes følgende laugs bøger:

Journ. nr.

97. Skoemagerenes Laugs Bog udi Fridericia 1725—1851.
 98. Skomager-Amts Protocoll 1749—1900.
 99. Skomager Mesternes Udgifts Protocol 1790—1827.
 100. Copie Bog for Skoemager Lauget 1804—1853.
 101. Overdragelsesbrev fra Skomagerlauget til Foreningen. 1905
 104. Schneiders Amtsprotocol 1732—1887.
 105. Copie Bog for Skrædernes Lære-Contragter 1687—1826.
 106. Copie Bog for Skrædernes Lære-Contragter 1827—1860.
 107. Anordninger for Skrædersvenene 1822—1852.
 108. Voris Skrederes Laugs-Bog 1714—1888.
 109. Laugs Bog for »Das Smiedes Zünftes« 1667—1736.
 110. Smedelaugets: Udskrift af Retsprotokol 1777.
 111. — — — 1750.
 112. — — — 1756.
 113. — — — 1778.
 114. Smede-Amts Protocoll 1749—1862 videreført som regnskabsbog for Laugets Dødekasse til 1880.
 115. Smedenes Laugs Bog 1732—1861.
 192. Væverlaugets Protocol 1737—1850.
 563. De fire Fridericia Amters Laugs Bog 1714—1842.
 564. Forhandlings Protocol for de fire Lauge 1842—1887.
 565. Regnskabs Protocol for de fire forenede Lauge i Fredericia 1842—1887.
 1348. Protocol til Indtegnelse af de i Murerlauget her i Byen optagne Svende 1853—1881 og fra 1910—1920.
 4371. Bager-Amts Protocoll 1749—1857 videreført som laugets regnskabsbog til 1888.
 6504. Laugsprotocol for Væverlauget Fredericia 1854—1861, derefter benyttet til regnskabsbog til 1886.

Bøger omhandlende laugsvæsenet i Danmark.

- C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl i Tidsskrift for Kunstindustri 1897, side 35, 117, 166, 195.
 — Bidrag til vor Haandværkerstands Historie i Tiden

- før 1857. København 1914. Side 45 om Frimestre og militære Frimestre. Side 131 om Forordningen af 21. Marts 1800.
- R. Berg: Det danske Haandværks Historie. Kbh. 1919.
- Haandværkerliv i Hellig og Søgn. Kbh. 1926.
  - Den zünfftige Haandværker. Kbh. 1930.
- Helge Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus. Doktordisputats 1940.
- Det gamle Haandværk i Dansk Haandværk. København 1942.
- P. Riismøller: Fra Svendekro og Lavshus. Kbh. 1940.
- P. B. Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl. Kbh. 1950.
- Henning Henningsen: Behøvling og Hønsning. Håndværksrådets Forlag 1960.
- Gørtlerlauget i København, Jubilæumsskrift 1741—1941. Skorstensfejerlaugets Festskrift i Anledn. af 150 Aar. 1928.
- — — — — 175 Aar. 1953.
- Danske Cancelli 5 Departement, Cirkulære af 1. Febr. 1800 ang. i hvilke Købstæder der findes Laug. Rigsarkivet Nr. 78 Skab 8 Pakke 58.
- Indenrigsministeriet 1. Departement. Indberetning fra Amtmænd om Antallet af de enkelte Købstæders bestaaende Laug, i henhold til Cirkulære af 1. April 1853. Rigsark. Journ. Nr. F. 857 Nyt Skab 9 Pakke 36.
- Vejle Amts Aarbøger 1923—24, side 123—55.
- Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760.
- J. N. Wilsø: Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia. København 1767.

FRA DEN LILLE SKOLE TIL
CENTRALSKOLEN
LANDSBYSKOLENS SITUATION Gennem
DE SIDSTE 25 ÅR (1937-1962).

Af fhv. amtsskolekonsulent V. Winther, Grejs.

Den sidste menneskealders stærke udvikling — teknisk som i øvrigt — spores også i høj grad inden for skolens verden, og i særdeleshed gælder dette landsbyskolen.

Udviklingen her kan kort karakteriseres som en afskrivning af den lille skole til fordel for central-skolen.

I det følgende skal der i korte træk gives en oversigt over den skete udvikling, dens årsager og forløb, med særligt henblik på Vejle amt.

1.

Med almueskoleloven af 1814 fik hvert sogn i landet sin skole for undervisning af alle 7—14 års børn. Disse skoler havde almindeligt kun én lærer, der underviste i 36 ugentlige timer fordelt med 18 timer på hver af skolens 2 klasser og med 3 ugentlige skoledage til hver klasse.

I mere end 100 år blev denne lille landsbyskole bevaret uændret i sin form i langt de fleste sogne, og kun hvor skoledistriktets børnetal med årene øgedes i væsentlig grad, måtte også antallet af lærere ved skolen øges, uden at der dog derved blev ændret ved

de 18 timers ugentlig undervisning for alle børn.

Der har lydt mange lovord om de små skolars nære kontakt med hjemmene og om betydningen heraf for børnene både undervisnings- og opdragelsesmæssigt, og det er utvivlsomt, at den nære kontakt i mange af de små skolekredse har været af virkelig værdi for skolens arbejde med børnene, men dens betydning var altid i høj grad betinget af lærerens dygtighed og hans evne til at skabe den rette kontakt og til at undervise de 3—4 årgange børn, der gik i samme klasse.

Hvor der ved en sådan lille skole gennem en år-række sad en lærer, der helt magtede sin vanskelige opgave, blev skoleforholdene noget nær ideelle, og også her i amtet vil man adskillige steder kunne finde tydelige spor af en sådan lærers virke i sognet.

Men samtidig må det nævnes, at hvor læreren i den lille skole ikke »slog til«, medførte dette ofte meget uheldige forhold for børnene og skolekredsen, der var prisgivet en sådan lærers uformuenhed.

2.

Omkring århundredskiftet sporede i landkommunerne en begyndende utilfredshed med, at landsbyskolen under den gamle form ikke bød på sådanne undervisningsmæssige kår, at børnene fik mulighed for at fortsætte undervisningen i en eksamensskole.

Efter at eksamensmellemskolen ved lov af 1903 blev tilknyttet de fleste købstadordnede skoler, blev det derfor mere og mere almindeligt, at landsbyskolens børn, der skulle læse videre, i 11—12 års alderen blev udskrevet til optagelse i købstadskolernes eller de private realskolers mellemskoleklasser.

Dette medførte en stigende svækkelse af den lille skole, og skoledebatten i de første årtier efter 1900 kom derfor i ikke ringe grad til at dreje sig om en

udbygning af landsbyskolerne, således at de undervisningsmæssigt kunne blive ligestillet med de købstadordnede skoler. De fortsatte drøftelser herom på politisk plan resulterede omsider i *folkeskoleloven af 1937*, efter hvilken det bestemtes, at undervisningen i landsbyskolen og i købstadskolens eksamensfri afdeling skulle omfatte de samme fag og samme time-tal i de første 7 skoleår.

For eksamensskolens vedkommende blev det således, at den fremdeles kun kunne tilknyttes købstadskolen, idet der dog for landsbyskolen åbnedes mulighed for at oprette præliminærkursus i fortsættelse af den 7-årige undervisning.

Denne delvise ligestilling med krav om nye obligatoriske fag i landsbyskolen, der nødvendiggjorde indretning af nye lokaler bl. a. til undervisning i sløjd og kvindelig husgerning samt opførelse af en gymnastiksal ved enhver skole, der ikke i forvejen havde en sådan, betød indledningen til en omfattende ændring af landsbyskolens hele opbygning.

Med 37-loven var det fremdeles muligt at opretholde de små skoler, når man ville bekoste en tilbygning med de nødvendige nye lokaler, men loven gav tillige mulighed for at centralisere et skolevæsen inden for den enkelte kommune eller ved skoleforbund mellem flere kommuner, idet en sådan centralisering både økonomisk og undervisningsmæssigt måtte antages at kunne byde på væsentlige fordele, ikke mindst i kommuner med små 2-klassede skoler.

Der blev derfor i de nærmeste år efter 1937 ført indgående drøftelser i næsten alle amtets kommuner om en nyordning, men kun få steder — f. eks. i Sdr. Stenderup, Givskud og Hatting — nåede man at få gennemført en sådan, inden besættelsestiden i 1940—45 standsede så godt som alt skolebyggeri.

Centraliseringstanken indgik straks i de fleste forhandlinger, og de foran nævnte 3 skoler var alle centralskoler. Men under de fortsatte drøftelser i fyrrerne sporede efterhånden i mange kommuner en vis reaktion mod centraliseringen, der gav sig udtryk i åbenbare bestræbelser for at bevare bestående skoler. I løbet af besættelsestiden blev nye skoler i Give, Farre, Vorslunde, Korning og Vesterlund færdigbygget og taget i brug, og ingen af disse skoler var centralskoler.

Efter 1945 tog forhandlingerne om nyordninger påny fart, men de fulgtes ikke op af et tilsvarende øget byggeri, idet dette blev betinget af materialebevilling fra staten, uden hvilken der ikke blev ydet statstilskud. Herved blev der gennemført en rationalisering af det offentlige skolebyggeri, der dengang og også senere betød en væsentlig begrænsning af kommunernes mulighed for at gennemføre en nyordning.

Imidlertid kom der omkring 1950 påny en stærk opblussen af skoledebatten, der ikke blot gjaldt landsbyskolens, men også byskolens forhold. Mellemskoleloven af 1903 havde i årenes løb medført et stadigt voksende pres af elever på eksamensmellemskolen, fordi undervisningen i den eksamensfri afdeling i byskolen ikke sigtede mod nogen prøve eller eksamen, der gav adgang til erhvervenes lærepladser m. v., således som eksamensmellemskolens realeksamen gjorde det.

Dette medførte et stigende krav om, at der for alle elever i folkeskolen skulle gives en mulighed for gennem undervisningen at få en forberedelse til en senere placering i det praktiske erhvervsliv eller i øvrigt i samfundslivet. Hertil kom så det tidligere fremførte krav om en fuldstændig ligestilling mellem landsby- og købstadskolen også med hensyn til de eksamens-

mæssige muligheder. Endelig føjedes ind i debatten fra forskellige kredse ønsket om at gøre folkeskolen til en udelt 7-årig skole med mulighed for en videregående undervisning efter det 7. skoleår enten i en realafdeling eller i en mere praktisk betonet skole.

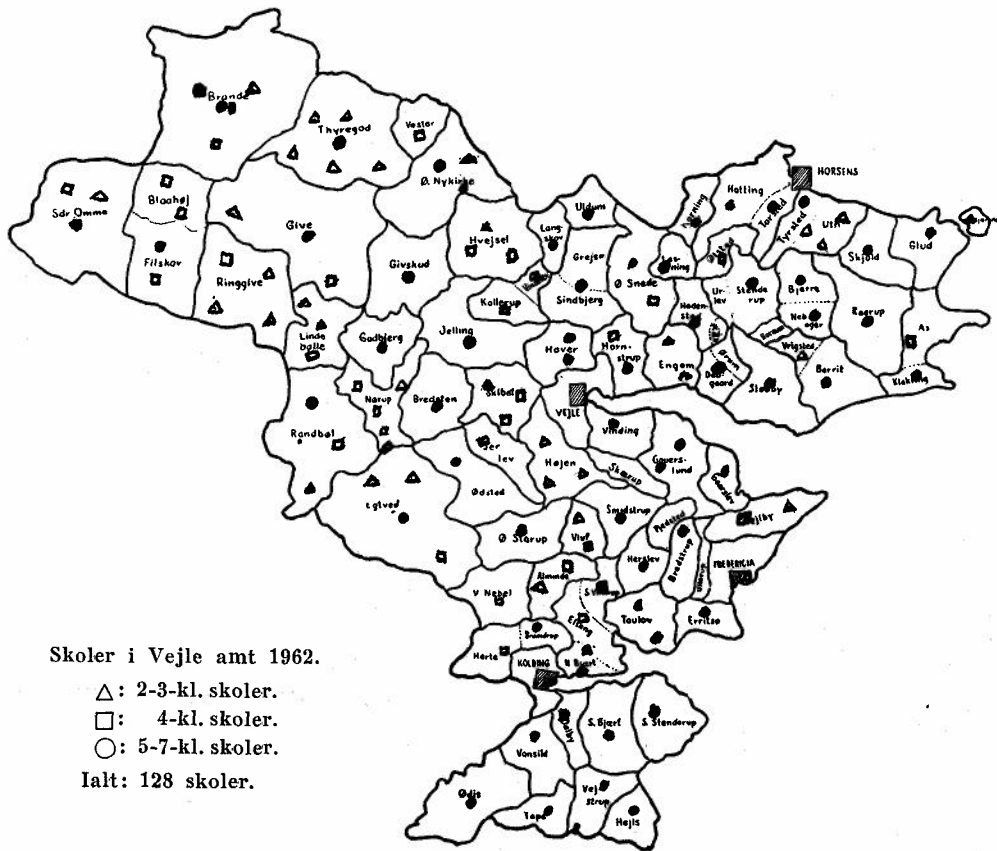
Det politiske resultat af hele denne til tider bevægede skoledebat blev *folkeskoleloven af 1958*, et kompromis mellem de forskellige synspunkter. Mellem-skoleordningen forsvandt, og den krævede ligestilling mellem landsbyskolen og byskolen blev gennemført helt — også vedrørende eksamensordningen med den nye realeksamen og 8.—9. klasser.

Med de nye lovbestemmelser skabtes nye problemer for mange kommuner ved planlægningen af en endelig skoleordning, idet en gennemført 1937-ordning ikke dækkede den nye skolelovs krav. Disse krav har påny ført centraliseringstanken helt frem i forgrunden, idet de små 2- og 3-klassede skoler med de enkelte lærerkræfter ikke vil kunne opfylde kravene til undervisningen i alle skolens fag — herunder også i engelsk, tysk og matematik.

De sidst planlagte nyordninger og påbegyndte byggerier sigter derfor så godt som alle mod årgangsdelte, 7-klassede centralskoler med mindst 6 lærere ved hver skole. Kun til sådanne skoler med et nogenlunde stort elevtal vil der kunne knyttes realafdelinger og 8.—9. klasser.

Om denne udvikling med stadig flere centralskoler og samtidig nedlæggelse af de små skoler kan tilføjes, at der ved mange af de nye skoler, der enten er taget i brug eller er under opførelse, ud over de påkrævede lokaler også er indrettet en forsamlingsaal (aula) til brug ved skolens forældrefester, foredragsmøder o. l. Og det kan allerede nu siges, at disse forsamlings-

lokaler sammen med særlokalerne og gymnastiksalene har været med til at skabe en ny og levende kontakt mellem skolen, børnene, ungdommen og hjemmene til gavn for skolens arbejde og dens opdragergerning.

3.

Gennem nogle tal kan det belyses, hvor omfattende ændringer landsbyskolen her i amtet har gennemgået i de sidste 25 år.

I 1937 var der i amtet 72 kommuner i alt 209 hovedskoler foruden 22 selvstændigt beliggende forskoler. Af de 209 skoler var 87 2-klassede og 74 4-klassede skoler, så godt som alle med hverdags skolegang. 21 skoler var 3-klassede, og kun 5 havde mindst 7 klasser. Af de sidstnævnte havde kun 3 købstad-ordning.

I 1962 var antallet af skoler gået ned med 81 til 128. Af de 182 skoler i 1937, der havde 2, 3 eller 4 klasser, var kun 62 tilbage i 1962, mens antallet af 7-klassede skoler i de 25 år var steget fra 5 til 44. I samme tidsrum var børnetallet i kommunernes skoler gået op fra 12324 til 16687 (alle skolesøgende børn undervises nu i hjemkommunen), og antallet af lærerkræfter ved skolerne steg fra 394 til 753.

Efterfølgende oversigt belyser udviklingen nærmere:

	Antal skoler	landsby ordnede	købstad ordned.	2-kl.	3-4-kl.	5-6-kl.	7-kl.	børnetal	lærerkræfter
1937	209	206	3	87	95	22	5	12324	394
1945	201	196	5	73	99	20	9	11858	425
1953	195	188	7	63	100	19	13	14320	483
1962	128	104	24	19	43	22	44	16687	753

Vedrørende den videregående undervisning i landkommunernes skoler kan tilføjes, at mens kun 3 kommuner i 1937 havde skoler med købstadordning og eksamensafdeling, var der i 1962 24 købstadordnede skoler, hvoraf 22 havde realafdeling, mens 18 skoler havde i alt 19 klasser for 8. skoleår (elever ude over den skolepligtige alder).

Med de nævnte 22 realafdelinger og med de givne muligheder for oprettelse af yderligere 8. og 9. klasser er kommunernes behov for den videregående undervisning stort set dækket, og kun i et par mindre områder i den nordlige og sydlige del af amtet kan der siges at være et naturligt grundlag for oprettelse af endnu 2 realafdelinger.

4.

Skolebyggeriet i amtet gennem de 25 år har omfattet 56 helt nye skoler, mens der er foretaget større udvidelser ved 14 skoler. For tiden er nyt byggeri i gang ved 11 skoler, mens der efter de udarbejdede projekter for færdiggørelse af skolebyggeriet i amtet efter 1958-skolelovens krav vil blive tale om yderligere byggeri i ca. 40 kommuner. Det er dog muligt, at flere af de foreliggende projekter vil blive ændrede eller begrænsede, når spørgsmålet om kommunesammenlægninger formodentlig inden længe bliver aktuelt også her i amtet. Sådanne sammenlægninger vil endnu nogle steder kunne nå at indvirke på den endelige skoleordning og måske derved betinge en bedre centralisering.

Den samlede udgift ved det hidtil udførte skolebyggeri i Vejle amt i de nævnte 25 år kan skønsmæssigt anslås til 70 mill. kr., mens det resterende byggeri til opfyldelse af skolelovens krav antagelig vil

kræve mindst 40 mill. kr. Dette sidste vil, så vidt det kan forudses, omfatte 12—13 nye skoler samt tilbygninger ved 28 skoler.

Når amtets skolebyggeri er afsluttet, vil antallet af skoler være gået ned til lidt under 100.

5.

Gennem århundreder har kirken stået som det faste, uforanderlige midtpunkt i sognet og været med til at præge ikke blot det danske landskab, men først og sidst med sit indre liv været bestemmende for hele vort folkelige kultur- og åndsliv. I løbet af det 19. århundrede kom sognets lille skole med ind i billedet og satte på sin måde noget af det samme dobbelte præg.

Det tidsskifte, vi nu på mange områder er inde i, gælder også for skolen. Den lille landsbyskole vil forsvinde i løbet af få år, og centralskolen med dens flerfløjede bygninger vil træde i stedet. Mange — især vel inden for det ældre slægtled — vil beklage dette og mene, at den lille skoles større mulighed for nær kontakt mellem hjem og skole er gået tabt for bestandig med centraliseringen.

Det korte åremål, hvori de nye centralskoler har virket, viser flere tegn på, at kontakten ikke er gået tabt, men kun har antaget nye former, samtidig med, at der er skabt bedre, mere tilfredsstillende vilkår for skolens undervisning til opfyldelse af vor tids stærkt øgede krav om ungdommens dygtiggørelse. I de snart mange kommuner, hvor skiftet er gennemført, er der alt i alt almindelig tilfredshed med nyordningerne, ikke blot fordi børnene er glade ved at gå i den ny og større skole, men også fordi sigtet med undervisningen byder på væsentlig bedre muligheder for bør-

nenes senere placering i erhvervs- og samfundslivet, samtidig med at skolens opdragelsesmæssige betydning meget vel kan bevares.

6.

Det vil formodentlig have nogen interesse, at der på baggrund af personlige indtryk og oplevelser knyttes supplerende bemærkninger til enkelte af de i redegørelsen nævnte forhold.

Når skoleudviklingen gennem de 25 år fik et så ujævnt forløb, som tilfældet var, skyldtes dette i særlig grad besættelsetidens besværligheder og mange forhindringer. Ikke blot standsede byggeriet, men undervisningen i mange skoler måtte lide hårde afsavn under de talrige tyske beslaglæggelser af skolelokaler i kortere eller længere tid. Over 40 af amtets større skoler blev overtaget til militærbelægning og til anbringelse af flygtninge i besættelsens sidste tid. Ved disse skoler måtte undervisningen da foregå i lejede lokaler uden for skolerne i tekniske skoler, konfirmandstuer, mindre rum i forsamlingshuse eller i private hjem, og under sådanne forhold måtte undervisningen naturligvis blive væsentlig forringet. Indirekte bidrog dette måske til, at interessen for en forbedring af skolernes undervisningsforhold øgedes mærkbart, da de mange skoleforhandlinger efter krigen påny tog fart.

De mange ændringer i skoleordningerne rundt i kommunerne er naturligvis ikke gennemført smertefrit alle steder. Undertiden har udprægede lokalinteresser vanskeliggjort en rationel løsning efter de nye skolekrav, og oftest har det været de samme argumenter mod forandringer, der har været fremført ved forhandlingerne — især i begyndelsen af perioden:

Den lille skole er et kulturcentrum, man ikke vil give afkald på — centralskolen med det store område og den store lærerstab udelukker den nære forbindelse mellem hjem og skole — skolebefordring af børnene er unaturlig (børnene er ikke mælkespande!) — det bliver alt for dyrt at bygge en ny og større skole o.s.v.

I almindelighed har der hos de stedlige skolemyn- digheder været god forståelse af at måtte følge de nye krav op, og de divergerende opfattelser, der til tider kom til orde ved møderne, skyldtes sjældent mang- lende interesse for skolens sag, men bundede oftest i traditionelle og stærkt følelsesbetonede synspunkter, der ved nogle af de afholdte beboermøder gav anled- ning til skarpe meningsudvekslinger og protest fra forældres side, især når nedlæggelsen af en lille skole stod på dagsordenen, og der kunne blive udsigt til et farvel til en afholdt og dygtig lærer.

Når lokale eller personlige hensyn således kom på tværs af helhedssynspunktet, kunne dette medføre forhandlinger gennem flere år, før meningene kunne bøjes så meget, at der kom et resultat ud af sagen.

I argumentationen mod centraliseringen indgik også navnlig i de første år spørgsmålet om børnenes be- fordring til centralskolen, men erfaringen har vist, at de efterhånden mange skolebusser virker fuldt til- fredsstillende og accepteres af børnene som et natur- ligt led i deres daglige skoletilværelse.

Også på andre områder har der gennem årene været divergerende opfattelser af de nye kravs nødvendig- hed. Det kan her nævnes, at værdien af de nye manu- elle fag: sløjd og kvindelig husgerning jævnlig har været draget i tvivl — særlig for det sidst nævnte fags vedkommende. Ligeledes har der af udgiftsmæssige hensyn været ytret betænkelighed ved indretning af

Fig. 3. Nørskov 2-klassede skole i Lindeballe kommune.

Fig. 4. Yngste klasse i Nørskov skole (Lindeballe).

Fig. 5. Yngste klasse i Ringive 2-klassede skole.

Fig. 6. Ø. Starup centralskole (opført 1958).

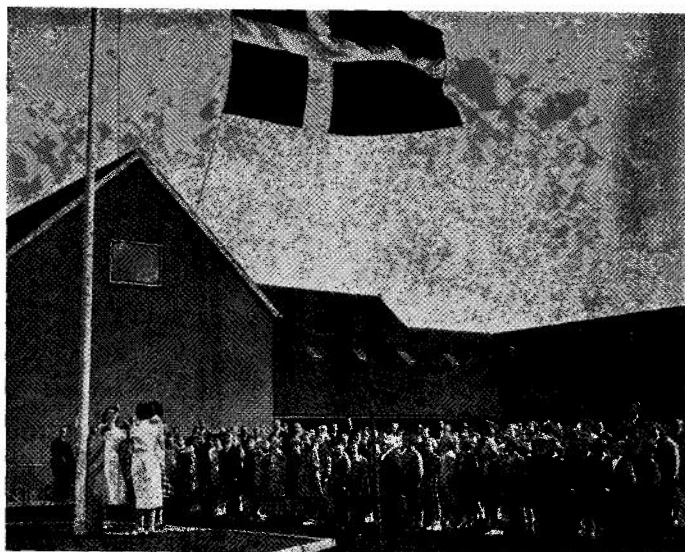

Fig. 7. Nebsager skoles indvielse 25. maj 1955.

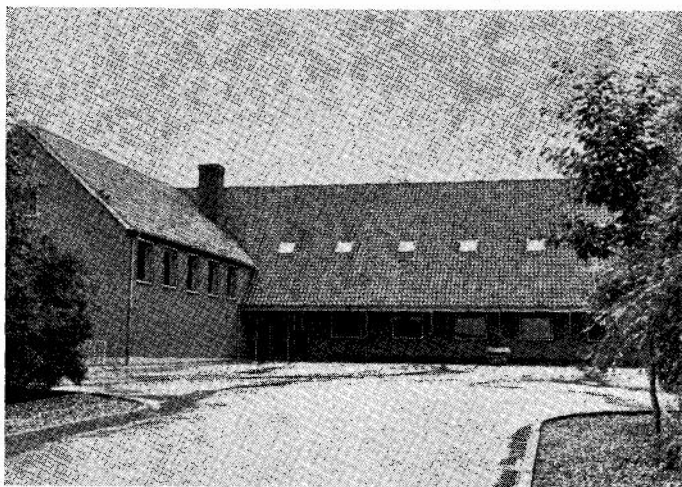

Fig. 8. Skolegården i Nebsager.

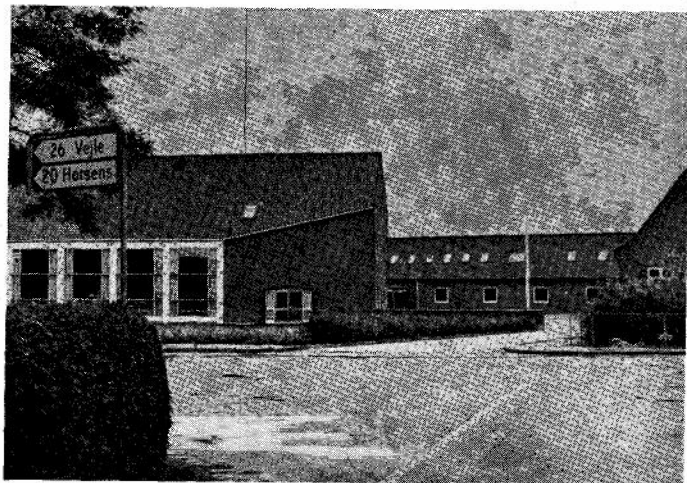

Fig. 9. Barrit centralskole (opført 1956).

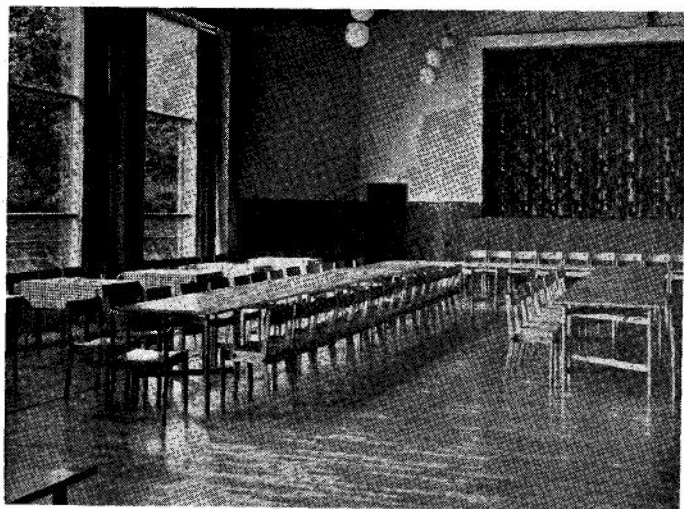

Fig. 10. Forsamlingsalen i Barrit centralskole.

Fig. 11. Ødsted centralskole (opført 1958).

Fig. 12. Gymnastiksalen i Ødsted centralskole.

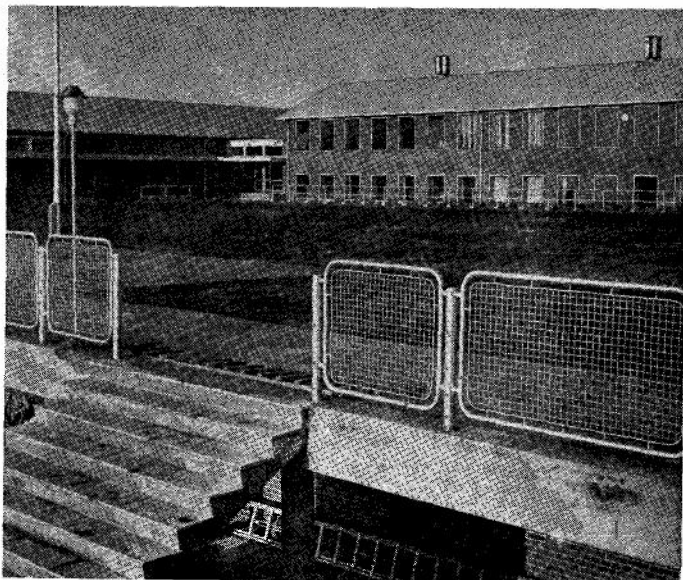

Fig. 13. Rårup centralskole (opført 1961).

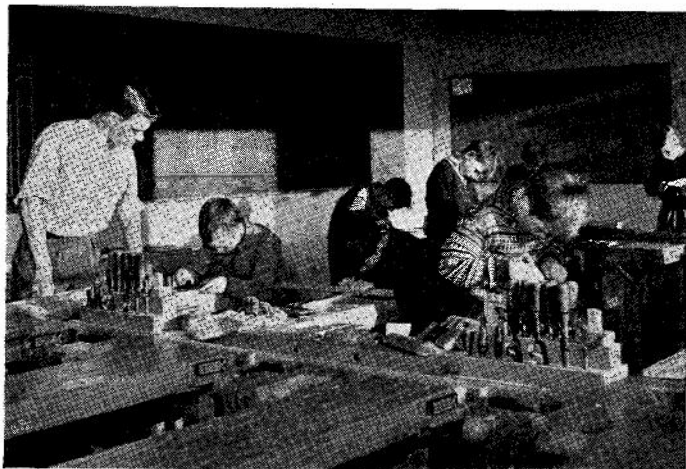

Fig. 14. Sløjdlokalet i Rårup centralskole.

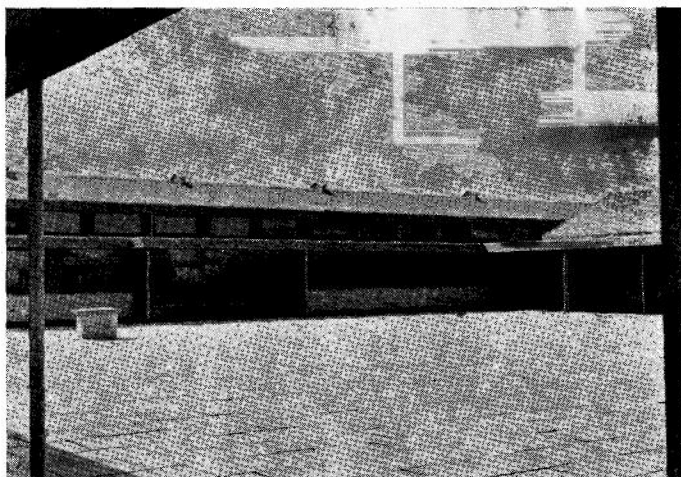

Fig. 15. Herslev centralskole (opført 1962).

Fig. 16. Skolekøkkenet i Herslev centralskole.

visse særlokaler til biblioteks- og ungdomsundervisning, til undervisning af læsesvage børn og til skolelægeundersøgelser. Men efter 1958-skolelovens ikrafttræden er disse betænkeligheder forsvundet.

Ved de større centralskoler rejstes tidligt spørgsmålet om en forsamlingsaal til forældresammenkomster m. v. Også her har en vis tilbageholdenhed gjort sig gældende, men allerede nu har 15 af disse skoler sådanne sale, hvorved der er skabt et nyt midtpunkt for sognets åndelige og kulturelle liv.

Det har været glædeligt at kunne konstatere, at de nye ordninger og de nye skoler med de lyse, festlige lokaler med deres enkle, praktiske udstyr overalt er blevet godttaget af børnene og ungdommen med iver og oplagthed — og med tilfredshed af hjemmene. Nu står det kun til forældre kredse og lærerkræfter, om den gode start i de nye skoler kan fæstnes varigt ved godt samarbejde og virksom indsats af skole og hjem.

Endnu et forhold kan der være anledning til at gøre nogle bemærkninger om. Mens de stedlige skolemyndigheder har haft afgørende indflydelse på de nye skolars placering og ligeledes også i nogen grad har været medbestemmende med hensyn til de forskellige lokalers indretning, har det i alt væsentligt været overladt til de enkelte arkitekter alene at udforme skolerens ydre arkitektur, og der er herved fremkommet et meget broget billede af den nye landsbyskole — centralskolen ud over landet.

Mens den lille skoles bygning fra sidste halvdel af det 19. århundrede var yderst enkel og beskeden i sit præg og passede helt ind i den øvrige landsbybebyggelse, gælder dette ikke altid centralskolens mere omfattende bygningskompleks. Det må dog siges, at næsten alle de sidst opførte skoler med deres lave byg-

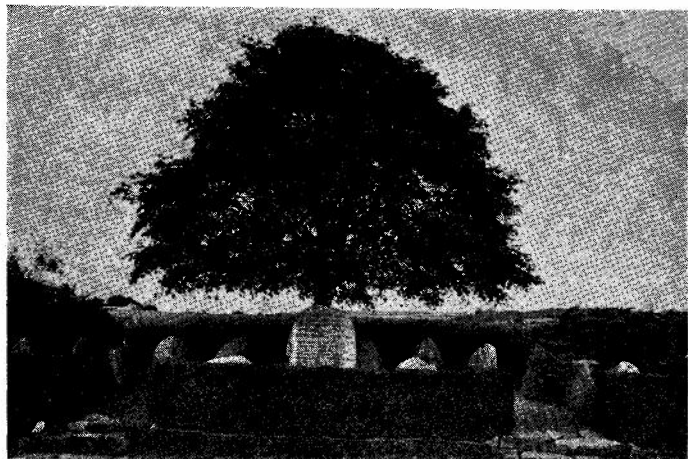
ninger falder helt vel ind i omgivelserne, også fordi der gennem de senere år af arkitekterne er tilstræbt mere enkle og rene linier i byggestilen uden de mange dikkedarer med frontispicer, kviste, knækkede gavle og forskudte etager m. v.

Alligevel gælder det, at man almindeligt kan kende arkitekten på den enkelte skoles arkitektur, tydeligst hvor frigjorthed og fantasi mangler, og bundetheden i det traditionelle er stærk.

Lykkeligt dog, at den nye skole med sin fanestang på hver legeplads står med et så forskelligt præg indføjjet i vort danske landskab, inden den gennemførte standardisering i større omfang kan nå at lægge sin klamme hånd over den danske skoles ydre skikkelse.

(Vedrørende arkitekturen henvises i øvrigt til de ledsagende billeder.)

EN 400-AARS MINDEFEST I ALLER FOR TYRSTRUP HERREDSTING

Den 12. August 1962 markerede Historisk Samfund for Sønderjylland og Vejle Amts historiske Samfund i Fællesskab en 400-Aars Mindedag: »Hertug Hans den Ældre lod Aaret 1562 Tyrstrup Herreds Tingstokke flytte til Aller. Her var Tingsted indtil 1864« — saaledes staar der paa den Mindesten, som det fordums Herreds 15 Sogne, »de otte Sogne«, der som en Enhed sættes i Forbindelse med den Grænse, som Krigen 1864 paatvang Danmark, en Del af Sønderjylland, der blev givet i Bytte ved Fredsafslutningen for de kongelige Enklaver, som spredt laa sydligere, og de 7, der forblev sønderjydske og derfor i Aarene 1864 til 1920 fik en helt anden Status, der ikke helt blev ændret ved Genforeningen. Mindefesten var i sit Præg ganske sønderjydsk, afsluttet

med et fælles Kaffebord i Skolen og præget af vægtige Ord. Uden Forklejnelse tør man vel ogsaa hævde, at Landsdommer Frants Thygesen, Viborg, der ikke blot er retslærd, men ogsaa især hjemme i Sønderjyllands Retshistorie satte sit særlige Præg paa denne Mindefest ved det Foredrag, som med Forfatterens Tilladelse her skal bringes i sin Helhed:

Træk af Sønderjyllands Retshistorie.

I dag mindes vi, at et herredsting blev flyttet fra en landsby til en anden. I sig selv en temmelig ubetydelig ting, men dog tjenlig som udgangspunkt for en betragtning af landsdelens retshistorie. Ordet »ting« er oprindeligt ikke specielt dansk eller nordisk. På tysk kendes det i formen »Ding«, ligesom hos os både i betydningen »en ting« og »et ting«. Det er det sidste, der interesserer os her, altså ordet »ting« i betydningen en folkeforsamling, der vedtager fælles regler og varetager fælles politiske, administrative og juridiske opgaver. I senere tid specialiseredes forsamlingerne. Vi kender idag i Norden både rent lovgivende ting (Folketing, Odelsting, Lagting, Alting) og rent dømmende ting; i Tyskland er ordet »Ding« ikke længere i praktisk brug i disse betydninger.

Interessantere for grænselandet er imidlertid landets inddeling i ting-områder. *Herredet* er den ældste større administrative og juridiske enhed, vi kender i Norden. Den er tydeligvis vokset frem af naturforholdene, hvilket ofte ses af herredsnavnene. Vi kender f. eks. i det gamle Danmark 4 Bjerg-herreder, heriblandt det, der nu kaldes Hytten herred. En sydslesvigsk ejendommelighed er »fugle-herrederne«, Ørns herred, Ugle herred og måske de to Gøs-herreder på vestkysten, der stadigt hver vinter gæstes af tusinder

af vildgæs (nogle mener dog, at Gøs herred betyder »Gest« herred). Almindeligst er det dog, at herredet kaldes efter sin hovedby, således Tyrstrup herred. Også det var ret naturligt afgrænset. Dets navn viser tilbage til hedensk tid, til et offersted, hvor der blodedes til guden Tyr af en gode, der vel også oprindeligt ledede tingets administrative og dømmende virksomhed.

Herredsinddelingen kendes ikke i Tyskland. Den ophørte mod syd nogenlunde ved grænsen for den sammenhængende danske folkegrund, d. v. s. noget syd for Danevirke. Det samme gælder den næste større administrative enhed, som kendes fra hedensk tid, *syslerne*. Inddelingen i sysler brugtes især i Jylland, men kendes dog også andre steder i Norden. Syslerne synes oprindeligt at have været småriger, beboet af en bestemt stamme og naturligt afgrænset overfor nabosyslerne. De var især politiske enheder med et fælles sysselting, hvis oprindelse og opgaver vi ikke ved ret meget om. Tyrstrup herred hørte til Barved syssel (måske opkaldt efter Bjært). Barved syssels nordgrænse var Kolding Fjord og Kongeåen; det fik betydning, da dette syssel plus Ellum og Isted sysler blev lagt under den danske grænsejarl. Herved blev grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland trukket op som et skel, der blev stærkere og stærkere, til det i 1864 blev rigsgrænse.

Da de nordiske stammer efterhånden blev samlet i lande, tabte syslerne i betydning. De brugtes endnu som administrative mellemlid i Valdemar Sejrs jordebog fra ca. 1231, og sysseltinget nævnes ogsaa i Jyske Lov fra 1241. Men nu var det politiske, administrative og juridiske tyngdepunkt flyttet til *landstinget*. Selvom Danmark allerede fra ca. 900 var ét rige, be-

stod dette dog stadig af 3 ret selvstændige lande. For den 400 km lange jyske halvø fra Skagen til Ejderbuen vest for Rendsborg samt Fyen m. m. var Viborg samlingspunktet; men allerede tidligt (før 1100) hører vi om et særligt sønderjysk landsting, Urne ting, hvorfra der kunne appelleres direkte til kongen. Efter Jyske Lov skulle de største og alvorligste sager pådømmes ved landsting, mens herredstingene som lokale ting pådømte skeltrætter, tyverisager, sager om legemsbeskadigelser o. s. v.

Hvor Tyrstrup herreds gamle *tingsted* lå, vides ikke. Nogle gætter på tingshøjen ved Dalby, andre på Thorshøj ved Binderup eller Tingskovhede ved Taps. Det er muligt, at der har været ting på disse steder, men mon det ikke har været sogning, lokale bondesting, som de findes også andre steder i landet? I hvert fald var intet af disse steder herredsting i 1562, da tingstedet blev flyttet nærmere mod Kolding. Jeg gætter på, at tinget blev holdt i eller ved Tyrstrup, ved sognets gamle kirke ved Taps å, som blev brudt ned ca. 1860, ved Tyrstrupgård eller et helt tredje sted.

Efter Jyske Lov pådømtes på herredstinget visse sager (skeltrætter, afhug m. m.) af 8 sandemænd, udpeget for livstid af kongen eller hans ombudsmand, andre sager (tyveri, ran m. m.) af 8 nævninger, der blev »nævnt« af bønderne på det årlige allemandsting efter helligtrekonger. Det var solide, ansete bønder, 2 fra hver af herredets fjerdinge. Retssproget var oprindeligt som en selvfølge rent dansk. Fra først af foregik retshandlingen under åben himmel og længe uden nogen protokol, så at der ikke forelå andet skriftligt end de dokumenter, parterne fremlagde, og måske en nedskrift af den afsagte dom.

Allerede fra omkring 1400 må man imidlertid også

i Tyrstrup herred have mærket, at Slesvig havde fået tysksprogede herrer, idet det blev regelen, at dokumenter, der kom ovenfra, fra hertugen og regeringen, var affattet på tysk. Det gælder også det dokument, der er anledning til mødet her i dag. Mens den unge Frederik II var konge i Danmark, et par år efter erobringen af Ditmarsken, indgav nogle beboere i de senere 8 sogne (»jenseidt Aller nach Coldingwärts«) et andragende til deres landsherre, *hertug Hans den Ældre* på Hansborg i Haderslev om, at »tingstokkene« i Tyrstrup herred, der lå noget afsides for dem, måtte blive flyttet og anbragt ved Aller kirke, som lå midt i herredet. Ved skrivelse af 28. januar 1562 bevilgede den forstandige hertug dette under hensyn til, at de fleste af herredsfolkene boede hinsides Aller (altså i »de 8 sogne«); han tillod, at det gamle ting måtte nedbrydes (aufgebrochen«) på det hidtidige sted, antagelig ved Tyrstrup, og sættes op igen ved Aller kirke. »Tingstokkene« var de planker, tingmændene sad på; derfor hed de undertiden »stokkemænd« eller »stoknævninge«. Stokkene lå i almindelighed på nogle store sten; men i dette tilfælde synes de at have sidet bedre fast, måske på pæle, da der ellers ikke kunne være noget at bryde ned.

Folk af i dag vil måske undre sig over, at »de 8 sogne« satte så meget ind på at få flyttet tingstedet til det nu noget afsides liggende Aller. Forklaringen er, at den gamle hovedvej mellem Haderslev og Kolding gik over Aller og Vejstrup; den næsten helt lige chaussé Kolding—Haderslev over Tyrstrup blev først bygget i 1853. Inden da lå altså Aller på hovedfærdselsåren, mens Tyrstrup lå noget til en side.

I 1566 blev Seest sogn, der hørte til Tyrstrup herred, overtaget af kongen og lagt under Koldinghus

len, hvorved grænsen mellem Nørrejylland og hertugdømmet rykkedes mod syd. Det samme skete forøvrigt flere gange ved udvidelser af Kolding købstad; oprindeligt nåede Tyrstrup herred og dermed Sønderjylland helt op til Kolding å.

I hertugdømmet gik *fortyskningen* gradvis fremad. Det viste sig også indenfor retsplejen, hvor efterhånden næsten kun Haderslev amt samt Als og Ærø beholdt overvejende dansk retssprog. Herved begyndte Haderslev amt at skille sig ud som den danskeste del af hertugdømmet. Således brugtes ved herredsretterne i Haderslev amt ligesom i kongeriet den dansksprogede udgave af Jyske Lov fra 1590. Derimod fik Aabenraa, Løgumkloster og Tønder amter, hvor retsproget overvejende var tysk, den plattyske oversættelse af Jyske Lov.

Fra ca. 1500 havde herredstingene været ledet af herredsfogder. Også de var et solidt hjemmehørende element, idet herredsfogden, der udnævntes af lensmanden i kongens eller hertugens navn, skulle være en i herredet boende vederhæftig bonde. Selvom man hertil udtog erfarne og kloge folk, ofte af samme slægt i flere generationer, var det jævne folk uden juridisk uddannelse. Sålænge det var sådan, var man derfor fri for spidsfindig jurisprudence og indviklet lovfortolkning.

Heri skete der en forandring, da der kom gang i den juridiske videnskab. På det punkt var Danmark bagefter — som sædvanligt. Tyskerne kalder os somme tider »die ewig gestrigen«, hvad vi nu ikke altid skal være kede af. Tysk jura efter reformationen blev ganske overvejende præget af den gamle *romerret*. De tyske kejsere følte sig som arvtagere efter *Karl den Store* og dermed efter de gamle romerske kejsere.

Nyere tysk jura blev derfor i meget høj grad en genoplivelse af den østromerske kejser Justitians retsregler og retsvidenskab fra 5—600 år efter Kr., mens den naturgroede germanske ret trådte i baggrunden. Den gamle romerret var skabt af meget dygtige jurister, som på mange punkter har klaret begreberne og løst svære problemer. Det har haft betydning og er efterlignet også uden for de områder, hvor romerretten i sin nyere udformning fik direkte gyldighed. Engelsk national ret, hvis grundtræk går tilbage til *Knud den Stores* lovgivning, har fået væsentlige impulser fra romerretten. Også i Norden har man optaget værdifulde elementer fra romerretten til forbedring og udfyldning af vor hjemlige ret. Italienske og tyske jurister byggede med stor dygtighed videre på romerretten og udviklede den i mere moderne retning gennem ny lovgivning; det gælder især indenfor strafferetten, bl. a. ved Karl d. V's »Halsgerichtsordnung«. På grund af Danmarks nære samkvem med Tyskland blev også denne nyere lovgivning i Mellem- og Sydeuropa i nogen grad efterlignet hos os, men aldrig så meget, at den danske lovgivning og retsanvendelse mistede sit nationale præg. Vi undgik i det store og hele det minus, som den tyske jurisprudens fik gennem romerretten, nemlig besværet med et stift retssystem, som var skabt for en helt anden tidsalder og en helt anden verden, og som var opstået under en ubegrænset fyrstestægt.

Romerretten fik gyldighed i hele Tyskland, også *Holsten*. Det samme gjaldt bl. a. kejser Karl's Halsgerichtsordnung. Og nu viste det sig, at Danmark stod svagt uden en egentlig national retsvidenskab. Da *Københavns Universitet* omsider fik en lærestol i jura, undervistes der i begyndelsen alene i romerret

og efter tyske bøger. Samtidig øgedes gradvis trangen til brug af egentlige fagjurister, og de måtte nødvendigvis søge det meste af deres uddannelse sydpå. Dette gjaldt for kongeriget, men især for Sønderjylland på grund af den nære forbindelse med Holsten. Den blev skæbnesvanger for retsudviklingen i hertugdømmet. Nord for Kongeåen fik den nationale retsudvikling en stor støtte i en ny, moderne og klar lovgivning, Christian V's Danske Lov fra 1683. Den gjaldt *ikke* i hertugdømmet, hvor man dog brugte lovens 4. bog om søretten. På Ærø, i Haderslev amt og på Als begyndte ganske vist herredsretterne på egen hånd at bruge den nye lov i større omfang til afløsning af den forældede Jyske Lov; men det blev snart standset af de højere myndigheder. Slesvigs herredsbønder stod så igen udrustet alene med Jyske Lov og de gamle recesser over for den fremtrængende tyske retsvidenskab; det var en ulige kamp. — I 1736 indførtes omsider en egentlig juridisk embedseksamen ved Københavns universitet med undervisning i dansk ret på initiativ af mellemslesvigeren Andreas Hojer fra Karlum; men det fik ingen væsentlig betydning for udviklingen i Sønderjylland. Her havde de tyske jurister i forvejen sat sig hårdt på retsvæsenet. De gamle bonde-herredsfogder var overalt afløst af herredsfogder med tysk juridisk uddannelse. Tyske advokater optrådte på tinge med lange indlæg på tysk og latin, også i Haderslev amt — trods gentagne klager fra bønderne. Tingbønderne, sandemænd og nævninger, virkede efterhånden i vidt omfang kun som statisten. Tilmed overtog amtmændene i hertugdømmet — i modsætning til kongeriget — efterhånden en stor del af retsplejen, der altså delvis flyttedes fra herredstinget til amtshuset. Dette fik for Haderslev amt udtrykkelig

hjemmel i en kgl. forordning fra 1714. Jeg har i Haderslev amts forhørsprotokol bl. a. fundet en sag i 1752, hvor Hans Peter i Taarning havde slået Nis Hansen og brugt skældsord mod ham; sagen afgjordes af amtet således, at Hans Peter måtte give Nis en undskyldning og betale bøde til kongen. En anden lignende sag fra 1749 mod Hans Nissen Dall i Aller henviste amtet dog efter omstændighederne til afgørelse på tinge.

Fra ca. 1600 begyndte man også på herredstingene efterhånden at føre en virkelig protokol eller *tingbog*. For Tyrstrup herred er tingbogen først bevaret fra 1723. Den førtes oprindelig i princippet på dansk, men prægedes snart af lange tyske indlæg og dokumenter. Efterhånden blev protokollen ganske overvejende tysksproget lige indtil 1840, da det meste af Nordslesvig påny fik dansk retssprog. — Førelsen af tingbøger gjorde det upraktisk at holde ting i fri luft, især når det regnede. Også i Aller blev der da bygget en tingstue over for kroen. Den brændte i 1780; der byggedes så et nyt tinghus, som stod i 100 år. I nærheden stod skampælen (kagen), som vist var i brug til ca. 1800. Herredets rettersted lå ved vejen mod Kobbersted; den sidste henrettelse her skal være sket i året 1700.

Jeg har ikke haft lejlighed til at gennemgå Tyrstrup herreds gamle tingbøger, men jeg har andesteds fundet en karakteristisk sag her fra herredet fra 1720'erne. Den angik et oksetyveri ved Taarning. Hovedmanden Jens Knudsen var forsvundet; men en meddelagtig ved navn Hans Gregers var sat fast og blev forhørt, ikke på Tyrstrup herredsting, men ved bytinget i Haderslev (måske fordi han boede der eller blev pågrebet der). Han tilstod sig skyldig, hvorefter

amtmanden i Haderslev afgav indstilling til overretten på Gottorp. Den 17. februar 1729 afgav overretten så indstilling til Tyske Kancelli i København (på tysk naturligvis; hele sagen foregik på tysk, skønt alle dens parter — undtagen okserne — var dansktalende). Overretten anfører, »dass nach der Strenge derer Rechte, in Specie dem *Low-Buch*, der Inquisitus wohl am Leben . . . zu bestraffen, . . . und Einhalts der Peinlichen *Halsz-Gerichts-Ordnung*, worauf man, *ratione der hiesigen Herzogthümer*, in Criminalibus, der Land-Gerichts-Ordnung zu folgen, gewissen, mit dem Staupenschlag und Landesverweisung zu bestraffen (i oversættelse: »at tiltalte ganske vist efter retsreglernes strenge ordlyd, specielt lovbogen — altså Jyske Lov — skulle straffes på livet,¹⁾ og at han efter indholdet af den pinlige Halsretsordning, som ifølge Landsretsordningen anvendes i straffesager i disse hertugdømmer, skulle straffes med kagstrygning eller landsforvisning«). Men da han nu har tilstået, foreslår overretten at spare en egentlig inkvisitionsproces med forhør og dom og i stedet give ham en arbitrær straf (altså en straf fastsat af myndighederne, ikke ved dom) på 3 måneders fæstningsarbejde i Fredericia.

Vi ser her flere interessante enkeltheder:

1) En sådan sag foregik på tysk — selv fra det nordligste herred i Sønderjylland med en rent dansktalende befolkning.

2) Administrationens indtrængen i retsplejen, der støttede indførelsen af tysk ret. Bytinget holdt forhør, amtmanden afgav indstilling; overretten har måske formelt afsagt dom (hvad sagen endte med, ved jeg ikke); men den endelige afgørelse er truffet af kan-

1) Jyske Lov foreskrev hængning for større tyverier.

celliet. En lignende tendens gjorde sig vel også gældende i kongeriget under enevælden; men i kraft af Danske Lov bevarede domstolene deres faste position i retsplejen.

3) Tendensen til at behandle Slesvig som eet med Holsten (*»hiesigen Herzogthümer«*).

4) Trods alt omfattes Jyske Lov stadig — lige til 1900 — som den almindelige landslov, altså den principalt gældende. Men vi ser den her tydeligt i kamp med Karl V's Halsgerichtsordnung. Det er forkert, at denne blev indført i Slesvig ved Landretsordningen 1636; men det betyder mindre, da denne urigtige opfattelse sejrede i retsanvendelsen efter 1720. — Selvom Halsretsordningen kun skulle bruges subsidiært, d. v. s. når Jyske Lov manglede en regel om det pågældende forhold, ser man, hvordan overretten her opstiller valget imellem Jyske Lov og Halsretsordningen. I dette tilfælde er det forståeligt, at man nødvendig ville bruge Jyske Lov, hvis tyveristraf jo var meget streng.

5) Og så falder man ned på en helt tredje straf, en mellemting, der minder om straffen efter Danske Lov, som overretten ellers med stor omhu holdt sig fra.

Just i disse år, efter Frederik IV's erobring af de gottorpske dele af hertugdømmet, stod den afgørende kamp mellem dansk og tysk ret i Sønderjylland. 1721 blev i mange retninger *et skæbneår* for vort grænse-land. Hejsselberg Poulsen har jo beskrevet udviklingen inden for kirken, hvor dansk prædiken og dansk salmesprog bevarede i det meste af Nordslesvig ligesom det danske skolesprog; det var med til at holde den danske folkevilje levende i disse egne, selvom man

ikke bør glemme, at Petersen fra Dalbygård i 1836 i stænderforsamlingen foreslog tysk som fast skolefag også på landet i Nordslesvig. På den juridiske valplads gik det mindre godt. Inden for strafferetten og retsplejen trængte tysk ret i vidt omfang igennem i hertugdømmet helt op til Kongeåen. Det betød kun i mindre omfang, at romerret kom i brug nord for Ejderen; men Karl V's Halsgerichtsordnung m. m. blev i retsanvendelsen fortolket i romanistisk retning, også i Sønderjylland. At den gamle dansk-slesvigske ret under disse forhold kunne hævde sig inden for det meste af civilretten lige til år 1900, vidner om, hvor god Jyske Lov var. Også visse af Jyske Lovs strafferegler blev stadig brugt især i Haderslev amt.

Det kan måske have interesse at fremdrage nogle flere eksempler på, hvad der optog retterne i gammel tid.

Jeg nævnte før et par injuriesager. Dem vrimlede det med dengang. Folk af alle stænder vogtede nøje over deres ære. I Aabenraa bys retsbog fra 1711 er anført en klage fra Ludvig Murmann over, at Hans Murmann havde slået ham og hans svigerfar og kaldt ham en »Brodt-Dieb, Mameluck und Skielm«. Hans Murmann var en mand, der ofte var i retten. Men han svarede, at det ikke passede; »er wisse nicht mahl, was ein Mameluck wehre«. Mamelukkerne var de ægyptiske sultaners hestgarde. Ordet har vel i Ludvig Murmanns mund betydet sådan noget som »din hedning«. At et sådant ord var kendt i Aabenraa er ikke så sært; byen havde i de tider en vidtspændende søhandel. Men også i de slesvigske landsogne, selv langt inde i landet, træffer man i de tider forbavsende hyppigt på skiftesager efter folk i Ostindien, på »Kysten Guinea«, i Amerika o. s. v. Den-

gang var danskerne ikke sådanne hjemmefødinge som i nyere tid.

Når æressagerne toges så strengt, skyldtes det, at det var en slem sag at miste sin ære. Gjorde man det, var man et udskud i samfundet på lige fod med rakkere, tatere og andre uærlige folk. Og dem ville man bestemt ikke i berøring med. I 1718 pålagde magistraten i Aabenraa borgerne Jørgen Fabricius og Gotske Bertelsen bøder, fordi de havde nægtet at være med til at bære kisten, da skarpretterens barn skulle begraves. I Norden var ærestab fra gammel tid en alvorlig straf. Men tiderne ændrer sig. Endnu i straffeloven af 1930 bestemtes, at den, der dømtes til fængsel for en vanærende handling, mistede de borgerlige rettigheder, herunder valgretten. Men den regel er nu afskaffet. I dag tager man næsten for flot på æresbegrebet.

Også hviledagen tog man dengang højtideligere end nu, hvor mange gerne kører 4—500 km hver søndag. Der var i alle sogne helligdagsfogder, der skulle overvåge, at folk opførte sig sømmeligt på helligdagene. Ellers vankede der bøder, en pæn ekstraindtægt for landsherren, især under pietismen. Det var i det hele taget tydeligt, at en væsentlig side af datidens straffesystem var bødernes funktion som indtægt for det offentlige. Det viser sig også i de mange mindre sager om brud på sædeligheden. Den vogtedes strengt. Kom f. eks. en nygift kone for tidligt i barselseng, måtte hun og manden betale bøde. Sådanne sager har jeg bl. a. fundet i Hytten herreds tingbog fra 1703; man slap dog for bøde, hvis barnet fødtes mere end 7 måneder efter brylluppet.

Som et kuriosum kan nævnes en sag fra Aabenraa 1705. Nicolaj Petersen havde mistet et sølvbæger og

4 sølvskeer ved tyveri. Under eftersøgningen af tingene optrådte en skomagersvend fra Pommern, Johan Nettelbeck. Han kogte i en potte et bryg på et tranehjerte, og ved hjælp af det og andre kunster skaffede han det forsvundne sølvtøj tilveje. Da øvrigheden fik nys om det, tiltaltes Nettelbeck — ikke for tyveri, men for at have brugt »utilladelige midler« til at skaffe det stjalne gods tilbage. Herfor dømtes han til 2 dages fængsel og forvistes fra byen. Men dermed var sagen ikke endt. Nu blev Petersen og hans kone taget i strengt forhør. Først et år efter slap Petersen for videre tiltale efter at have svoret, at han og konen ikke havde haft det allerringeste at gøre med sådan »Zaubern, Hexen oder Wiederweisen«. — Så sent som i 1712 udgik der en hertugelig forordning mod trylleri, sandsigen og eftervisning, måske tildels foranlediget af denne sag.

På herredstinget foregik iøvrigt en hel del af de forretninger, der også i nutiden ordnes ved domstolene. Skiftesagerne har jeg nævnt. Hertil hørte også konkurssager. Så var der de hyppige skøde-sager efter 3 ganges »lovbydning«. Der var skeltrætter og andre nabosager. Der var kuldlysning af børn født uden for ægteskab. En masse sager om betaling af skyld eller udlæg for gæld o. s. v. Retsbøgerne fra Haderslev amts herreder indeholder i årtierne efter 1660 et uhyggeligt antal auktioner over ødegårde, resultatet af svenskernes hærgen i 1657, polakkernes og brandenburgernes »hjælp« 1658—60 og den samtidige pest. Også Tyrstrup herred blev frygtelig hårdt ramt; her døde $\frac{3}{4}$ af befolkningen.

Oprettelsen af Herrnhuter-flækken Christiansfeld i 1772 berørte ikke herredets almindelige retsvæsen, men skabte et vist tysksproget og tysksindet element.

Lige før 1864 mistede også Aller tingstedet, idet herredsfogden fik bopæl og tinghus i Haderslev. I 1864 var herredet langt overvejende dansksindet. Dog anså amtmanden og herredsfogden, Heide, en del større ejendomsbesiddere for »upåtvivlelige slesvigholstenere«; mest »tvivlsomt« var Ødis sogn. Det viste sig ved fredsslutningen at holde stik. Da sendte nemlig 23 fremtrædende mænd fra de 8 sogne, der skulle blive ved Danmark, en adresse til Bismarck med bøn om, at også disse sogne måtte komme under tysk styre. I spidsen for dem stod gårdejer Fuglsang fra Ødis. Da de 8 sogne alligevel blev ved Danmark, solgte han sin gård, flyttede til Haderslev og lavede et brændevinsbrænderi, siden ændret til et ølbryggeri. Han var så tysk, at han kaldte sig Vogelsang. Efterkommerne er mindre danskfjendtlige; både familien og øllet bærer stadig navnet Fuglsang.

Som bekendt kom *grænsen af 1864* til at gå fra Hejlsminde mod vest, således at 7 sogne af Tyrstrup herred kom med det øvrige Slesvig ind under Prøjsen. Her blev de delt i 4 Amtsbezirke: Tyrstrup, Fjelstrup, Frørup og Stepping med fælles tingsted («Amtsgericht») i Haderslev. Større tyskhed var der aldrig i området bortset fra Christiansfeld, der fik tysk flertal.

De 8 nordlige sogne indlemmedes i kongeriget som Nørre Tyrstrup herred. I 1865 indførtes for dem og de øvrige tilbageblevne slesvigske distrikter, Ærø og området ved Ribe, en særlig midlertidig overjustitskommission, der fungerede som appelret (svarende til den tidligere appellationsret i Flensborg). Men ved lov af 16. februar 1866 blev kongerigsk ret gældende i disse områder samtidig med, at de 8 sogne blev slået sammen med 7 sogne af Brusik herred til Kolding herred. Bortset fra de tidligere nørrejyske enklaver

i Vestslesvig var det første gang, slesvigske områder fik appel til den danske højesteret; appel fra Slesvig til kongens retterting var hørt op før år 1500.

De 4 Amtsbezirke syd for grænsen af 1864 fik som det øvrige Slesvig preussisk-tysk lovgivning; efter år 1900 var der kun få rester af den gamle danske lovgivning tilbage. Men det ændrede sig i 1920. Nu ligger hele Nordslesvig omsider *igen under dansk lov* og danske domstole. Kun nogle få særregler minder om, at landsdelen i over 600 år var en del af et særligt retsområde, hvor tysk ret i 200 år gjorde sig stærkt gældende ved siden af dansk, og som i 56 år hørte til det tyske rige.

Grænsen af 1920 danner nu nordgrænsen ogsaa for tysk retsvæsen; i Sydslesvig lever nu kun meget få gamle slesvigske retsregler af dansk eller frisisk oprindelse. Sydslesvig er i dag med inde under Romunionens retsudvikling. Kommer vi med i den sammen med Storbritannien, står vi antagelig over for vigtige ændringer af vor lovgivning, ikke blot den økonomiske og erhvervsmæssige, men ogsaa social- og arbejderlovgivningen og meget andet. Det gælder da at stå vagt om de fundamentale principper, der har præget vor retsudvikling fra hedenold: frihed og lighed. Kommer vi ikke med i Fællesmarkedet, vil grænsen måske atter blive trukket skarpere op; og da bliver det ekstra nødvendigt at strenge os an på alle felter for at klare os over for det mægtige Centraleuropa. Da må ogsaa vort retsvæsen formes så godt og dygtigt som muligt og på en sådan måde, at vi bevarer og styrker det bedste i vor retstradition, de elementer, som ogsaa for mange slesvigere syd for grænsen står som et af de vigtigste udtryk for nordisk frisind og menneskelighed.

Mindefesten samlede omkring 200 Deltagere, lidt flere fra syd end fra nord, men alle bjergtagne af Stedets særlige Beliggenhed i det skønne Landskab lige Syd for det kongerigske Sogn, Taps, hvormed Værtskabssognet Aller havde Pastoratsfællesskab indtil Krigen 1864 og af den særlige Aand, som er født af den Kulturkamp, der altid har præget disse Egne, nedfældet i den foranomtalte Mindestens Indskrift:

I HEDENOLD DU HAR DIN ROD
DU VÆRNED BORG OG HYTTE
TIL TINGE STYRED FOLKETS FOD
VED TRÆTTE SALG OG BYTTE.
MEN SPLITTET BLEV VED GRÆNSEPÆL
ET HERRED OG EN FOLKESJÆL.
HER TAVSE STENE BINDER
DE FÆLLES FORTIDSMINDER

J. J.

HESTESMUGLERE
FRA RIGLANDSEG OG ESTRUP GREBET
VED RANDBØL 1707

Af Lærer *John Kvist*, Egtved.

U tallige er de smuglerhistorier, der er knyttet til den gamle toldgrænse ved Kongeaaen, og ikke saa faa er udspillet omkring den gamle Studevej eller Hærvej, men vist ingen nordligere end ved Randbøl, hvor følgende historie tog sin begyndelse ifølge tingbogen for Anst, Slaugs og Jerlev herreder 1707.

Fredag den 27. juli var tre af toldvæsenets forhadte snushaner, de tre betjente Andreas Røhm af Kolding, Jørgen Jensen af Holstebro og Ole Jensen af Vejle i Randbøl paa inkquisition for toldsvig. Toldvæsenet havde utvivlsomt faaet underretning om, at der var noget i gære, siden betjentene fra tre byer var stævnet sammen, og havde man ventet et godt resultat, blev man ikke skuffet.

Hen paa eftermiddagen den nævnte dag traf de tre betjente to ridende mænd hver med et kobbøl paa seks heste. De to hesteførere blev nu standset og spurgt, om de havde det lovbefalede skriftlige bevis for, hvor hestene kom fra, og hvor de skulle hen. De svarede, at det havde de ikke, men deres husbond kom bagefter enten samme aften eller næste morgen. Efter denne usikre forklaring maatte de følge med til Randbøl. Undervejs genkendte Andreas Røhm den ene af de to personer som Christen Danielsen af Ræke-

lands Eek (gaarden Riglandseg i Ødis sogn) og sagde til ham nogle gange: »I er en hestepranger og holstener. Jeg kender eder vel,« og Ole Jensen fra Vejle genkendte nu ogsaa manden som en holstensk hestehandler. Efter denne opdagelse forkyndte Jørgen Jensen Glimminge paa kgl. majestæts vegne straks de to hesteførere en fuldkommen arrest og beordrede dem til at følge med og forblive ved hestene, indtil de skaffede bevis for samme bæsters førelse. De to kobler heste blev forenet til et, og nu drog alle sydpaa til gaarden Norbæk ved Hærvejen i Egtved sogns vestspids, dengang den eneste bebyggelse, der var paa den ca. 20 km lange strækning over vildmarken, den berygtede Randbølhede. De to anholdte, hvoraf den ene hed Jørgen Skot og var hjemmehørende paa Estrup, forlangte at blive ført videre frem til Bække, men deres protest blev ikke taget til følge. Undervejs til Norbæk sagde Christen Danielsen til Jørgen Skot: »De vil have attest og bevis af os. Vil du, eller skal jeg hen at hente den?« Andreas Røhm svarede: »I skal begge blive hos hestene, indtil herredsfogden kommer, muligt I da kan faa lov at ride videre.« Pludselig »red Christen Danielsen forsætlig tværs fra vejen ud over heden udi syndost udi en fuld gallop«. Andreas Røhm sagde da til Jørgen Skot, at han skulle svare til sin bortredne kammerat, og denne svarede, at han nok skulle skaffe ham til stede enten samme aften eller næste morgen med attest, men siden, da de var kommen til Norbæk, erklærede han, at han kendte ikke den anden, der var kommen til ham paa vejen.

I Norbæk, der var en tvillinggaard, hvis gaardspladser kun var adskilt ved et stakit, var der god lejlighed til at vente. Herfra blev der sendt bud til herreds-

fogden, Bertel Pedersen, paa det nærliggende Amhede, hvor der var tingsted for Anst, Slaugs og Jerlev herreder fra ca. 1690—1718. Ligeledes blev der skikket bud til den kgl. toldinspektør, Jørgen Jelling, der beordrede sin fuldmægtig, Laurids Jørgensen, til at møde som anklager. Da de to øvrigheds personer kom til Norbæk, førtes folk og heste til Amhede, hvor der blev truffet alle foranstaltninger til en saakaldt gæstere-tssag. De paagrebne havde nemlig hjemme uden for tingstedets herreder, og paagribelsen var ogsaa sket uden for retskredsen. Der blev yderligere taget skridt til en hurtig retsforfølgning. Lørdag den 30. juli sendtes der bud til Estrup med anmodning om at sende folk derfra til at vidne paa tinget om Jørgen Skots forhold, og samtidigt indstævnedes fire mænd til vurdering af hestene, nemlig Christen Kjeldsen af Kragelund, Jens Bertelsen af Bøgvad, Jens Andersen af Egtved og Hans Olesen af Bølling.

Efter begæring af fuldmægtig Laurids Jørgensen blev retten sat paa Amhede mandag den 1. august med herredsfoged Bertel Pedersen, Amhede, herredsskriver Bertram Pedersen, Lejrskov, og tingmændene Anders Jensen, Laurids Christensen, Peder Pedersen, Peder Mikkelsen, Søren Jørgensen, Anders Joensen alle af Egtved, samt Christen Christensen og Jens Pedersen af Bøgvad. Først fremkom stævningmændene Jørgen Nielsen af Ringkøbing og Niels Lauridsen af Kolding og aflagde ed paa, at de med 24 timers varsel og i rette tid havde indstævnet den tilstedeværende arresterede Jørgen Skot til at møde i retten sammen med den person, der siges at være Christen Bonde (bonde betyder selvejerbonde) af Rækelds Eek i Haderslev amt udenfor toldgrænserne for vidner at paahøre, spørgsmaal at tilsvare og endelig gæsteretsdom at lide an-

gaaende de 10 heste og 1 hoppe, de var blevet antruffet med ved Randbøl. Jørgen Skot begærede sagen udsat til den førstkommende fredag, indtil hans principal forpagter Christen Lauridsen Broholte paa Estrup var hjemkommen, men da der var gaaet fire dage, uden at der var rejst spor af indvending hverken fra Chr. Danielsen eller Broholtes side, saa forlangte fuldmægtigen øjeblikkeligt forhør, hvilket retten gik ind paa. Angiverne d. v. s. de tre toldbetjente vidnede nu under ed om, hvad de havde oplevet, da de den 29. juli var sendt paa inkquisition omkring Randbøl. De fire vurderingsmænd vurderede under ed de noget medtagne heste saaledes: en mørk, skimlet hest, 4 aar, 12 rigsdaler, en sortebrun hest med tre hvide steder og en liden stjerne i panden, 4 aar, 8 rdl., en blakbrun hest med to hvide steder og en liden stjerne, 4 aar, 11 rdl., en brun, stjernet hoppe, 4 aar, 8 rdl., en mørkebrun, blæset hest med tre hvide fødder, 4 aar, 9 rdl., en bærbrun hest, 4 aar, 10 rdl., en brun hest med strimmelblæs, 4 aar, 7 rdl., en brunblisset hest med tre hvide fødder, 4 aar, 6 rdl., en bærbrun hest, 4 aar, 10 rdl., en sort hest med en liden stjerne, 4 aar, 11 rdl., en blegbrun hest med en hvid fod og en hvid stjerne, 4 aar, 4 rdl.

Efter vidneførselen hævdede fuldmægtig Laurids Jørgensen, at der forelaa groft forsøg paa toldsvig, og krævede dommen afsagt med det samme, men Jørgen Skot begærede igen udsættelse, indtil hans principal var kommen hjem, og det samme gjorde hans to indstævnedede medtjenere fra Estrup, nemlig Thyge Jensen, skytte, og Christen Sørensen, staldbetjent. Fuldmægtigen spurgte nu de to sidstnævnte, om de ville cavere (kautionere) for Jørgen Skot og hans sag, men de ville intet svare til, begærede kun sagen udsat. Full-

mægtigen kunne ikke tage hensyn til Jørgen Skots forklaringer, da »han udi hans ord og sigende befindes ganske ustadig og utroværdig«.

Dommen kom til at lyde paa, at de ti heste og hoppen »bør være forbrudt, confiskeret« til angiverne, der havde optaget dem. Desuden dømtes Jørgen Skot og Christen Danielsen til at betale en bøde paa 10 rdl. til den kgl. fiskum (kasse) for hver af de seks heste, de havde ført med sig.

Den meget haarde dom er nok ikke kommen til at virke i sin helhed. Skot har vel intet ejet, og Chr. Danielsen sad garderet bag toldgrænsen, men sidstnævnte har nok lidt mest ved, at det mellem smuglende handelsfolk regnedes for en uafvaskelig skam at blive grebet paa fersk gerning i smugleri. Toldgrænsen var paa dette tidspunkt kun slet bevogtet. Det har nok overrasket de her omtalte smuglere, hvis bagmænd synes at have været betydelige personer, at træffe toldbetjente saa usædvanlig langt mod nord, ca. 35 km nord for Kongeaaen. De ti heste er vistnok det største antal, der nogensinde er taget fra smuglere paa en gang. De tre toldbetjente gjorde dog det største kup, nemlig halvdelen af hestenes værdi. Den anden halvdel tilfaldt den kgl. kasse.

VEJEN TIL ROM — AD HÆRVEJEN
BERETNING OM ET FUND ELLER RETTERE TO

Af *Jakob Jakobsen*, Amtslæge, Dr. med.

For en fem Aars Tid siden kom en 10-Aars Dreng en Morgen til sin Skolelærer i et Sogn paa Vester-egnen med en lille Mønt (eller Amulet, hvad man nu vil kalde det — et Hængesmykke, slidt og af Messing, og uden Kæde, men med det Øsken, hvorigennem Kæden havde været trukket) fundet i Hærvejens Sand paa Vej til Skole.

Trods Slidtagen kunde man dog ret tydeligt skimte de Billeder, der fandtes foran og bag paa Mønten, eller som det hedder i det faglige numismatiske Sprog: paa Aversen og paa Reversen.

Paa Aversen, Forsiden, en brynjeklædt Mand til Hest og med et Spyd i Haanden rettet mod den Drage, der med opspilet Gab laa under Hestens galopperende Ben — altsaa St. Georg og hans Kamp med Dragen eller det godes Kamp mod det onde. I Circumscriptionen, den Indskrift, der ofte ses i Randen af en Mønt, læses S · GEORGIUS · EQVITUM · PATRONUS, d. v. s. Den hellige Jørgen, Ridderskabets Beskytter.

Paa Reversen et andet ogsaa talende Billede: den sovende Kristus i et Skib paa det oprørte Hav, og

ogsaa her en talende Indskrift: SECURITAS IN TEMPESTATE.

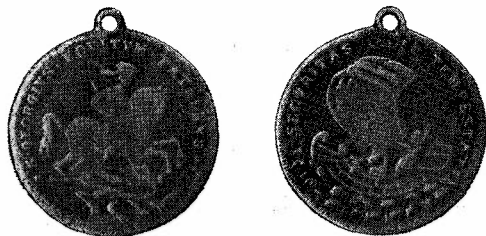

Fig. 1. Mønten fra Hærvejen.

Af Læreren fik jeg siden Mønten overdraget, og ved Lejlighed tog jeg den med paa Nationalmuseet, hvor man kunde fortælle mig, at man havde flere af samme Slags og derfor vilde afstaa fra sin Ret til at beholde den som det, den var: Danefæ. Det er ikke alene det Guld og Sølv, som drages frem af Jorden, der kaldes Danefæ, men »alt, hvad som rart er« — alt, hvad der er sjældent.

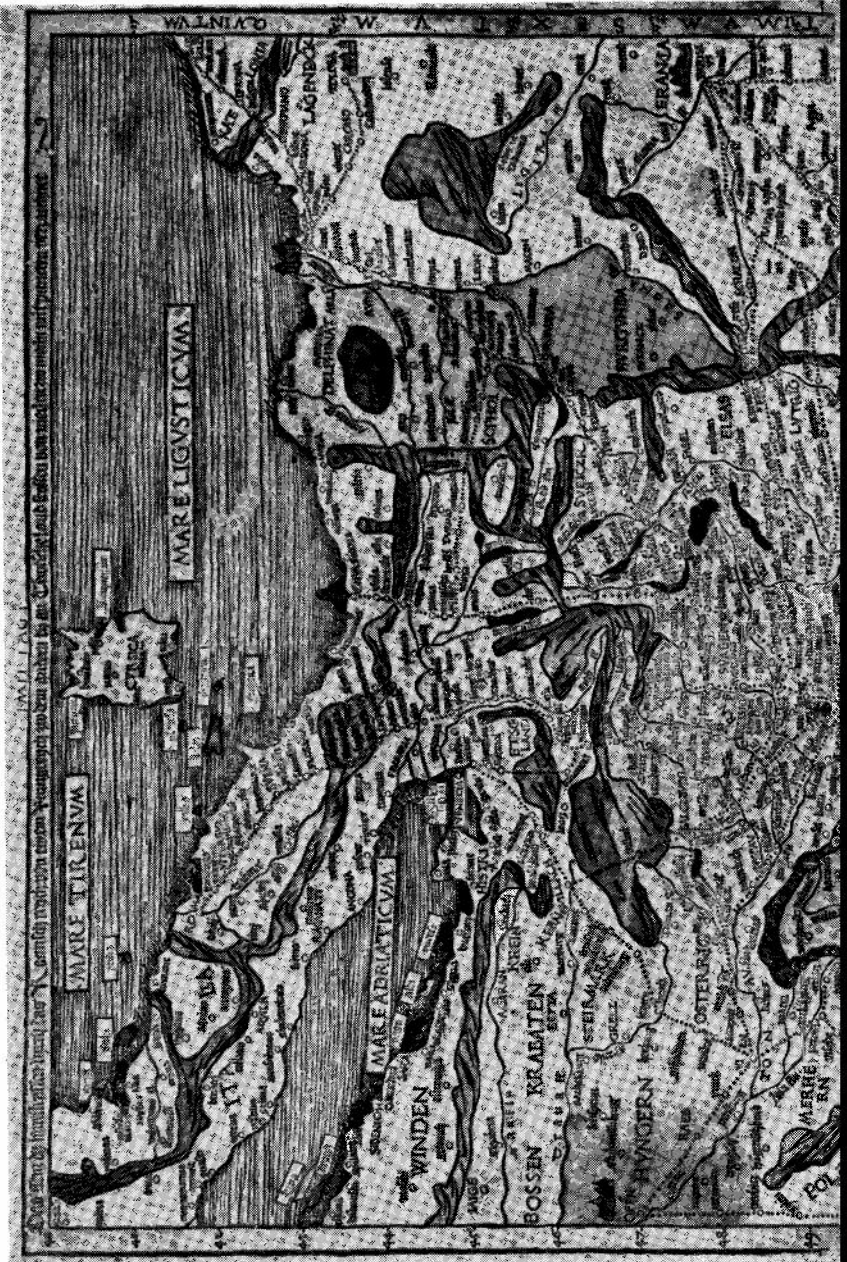
Jeg mødte som sagt Forstaaelse hos vedkommende Embedsmand i Nationalmuseet og fik Mønten med hjem. Men det gav selvsagt Anledning til, at jeg — der ingenlunde vil prale med at være Numismatiker eller Møntkender — begyndte at søge yderligere Belysning af det gjorte Fund. Det endte med, at jeg i Sommer gjorde et nyt og meget bedre Fund, der kan berettigede til at fremdrage hele denne Historie i Vejle Amts Aarbog. Jeg fandt det vistnok ældste Kort over Hærvejen, over Findestedet. Dette Kort ses paa de næste Sider, forrykket lidt i Teksten for i saa lidt formindsket Gengivelse som det er muligt at kunne faa Plads paa Aarbogens Sider.

Ved et Kongresbesøg i Wien i indeværende For-

sommer havde jeg tilfældigt taget Mønten med; tilfældigt er maaske saa meget sagt, for jeg havde jo allerede faaet at vide, at de første Mønter af denne Slags var præget i den lille tyske By Kremnitz, og saa var det vel tænkeligt, at ogsaa et Besøg sydligere, men inden for den tyske Kulturs Omraade kunde bringe mig nærmere Gaadens Løsning.

Paa det østrigske Nationalbibliothek i Wien fandt jeg en Embedsmand, som ikke blot kunde fortælle en hel Del om Georgs-Daleren, men i sin særlige Afdeling, der omfattede Kort og Haandtegninger af geografisk Betydning, kunde vise mig just det interessante Kort, hvortil den fundne Mønt havde Relation. Vedkommende, en jævnaldrende, beklagede, at han ikke mere beherskede det danske Sprog, han havde som Barn opholdt sig i længere Tid i Odense som Wienerbarn og nærede, som alle Wienerbørnene stadig gør det, en rørende Hengivenhed for Danmark og alt, hvad der er dansk. Mit Wienerbesøg skete umiddelbart før det danske Kongepars officielle Statsbesøg i Østrigs Hovedstad, og dette gjorde jo det hele yderligere aktuelt. Denne Kustode, Herrn Pfitzner, kunde fortælle mig, at en Kompasmager i Nürnberg, *Erhardt Etzlaub*, til Brug for de Pilgrimme, som agtede sig til Rom i Jubelaaret 1500, lod udgive et bemærkelsesværdigt Kort — et Træsnit, der viste Vejen til Rom, Mil for Mil. At saa Træsnittet var forsynet med et Aarstal, som ikke helt rimer med selve Jubelaaret, maa man formentligt se stort paa. Det er vist hvert 25. Aar, den katolske Kirke højtideligholder som Jubelaar, men hvor gammel denne Skik er, har jeg ikke hos de katolske Bekendte, jeg har spurgt, eller iblandt herværende Præster kunnet faa sikker Klarhed paa.

W A L I A W I L

MARE TIRENUM

MARE LICUSTICVM

MARE FABRICIVM

WINDEN

BOSEN KRABATEN

HYNERN

LACVNDIA

ERANCA

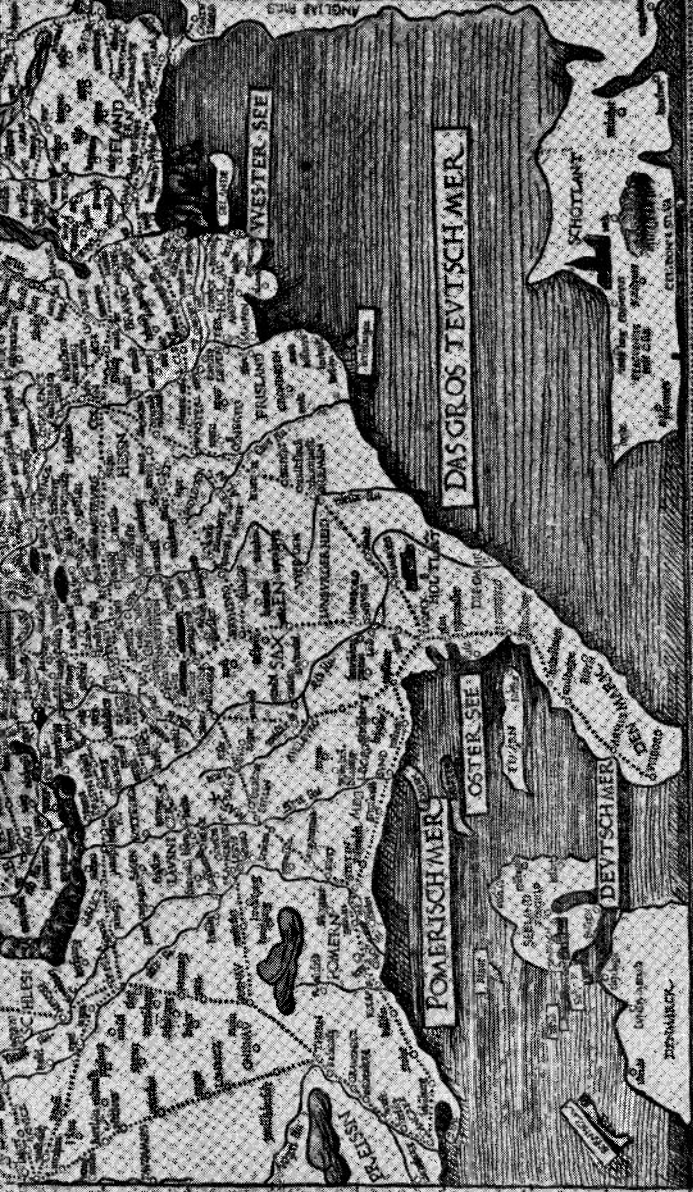
LITVA

MERRI EN

POL

DECIEM AW N O N A W OCTAVA V S

Die geographische Karte von Europa, Europa mit den westlichen und östlichen Inseln, die im Jahre 1701 erschienen sind, ist ein Werk von Johann Baptist Homann, der in Nürnberg lebte. Die Karte zeigt die Länder von Europa, die Inseln von Großbritannien, Irland, Island und die Küsten von Afrika und Asien. Die Karte ist in der Projektion von Mercator dargestellt. Die Karte ist ein Meisterwerk der Kartographie des 18. Jahrhunderts.

Die Karte von Europa, die im Jahre 1701 erschienen ist, ist ein Werk von Johann Baptist Homann, der in Nürnberg lebte. Die Karte zeigt die Länder von Europa, die Inseln von Großbritannien, Irland, Island und die Küsten von Afrika und Asien. Die Karte ist in der Projektion von Mercator dargestellt. Die Karte ist ein Meisterwerk der Kartographie des 18. Jahrhunderts.

Vertrieben von Johann Baptist Homann 1701

Afstandene imellem de enkelte Punkter er betydeligt mere end den Strækning, vi i Dag regner for en Mil eller $7\frac{1}{2}$ Kilometer, det er snarere, hvad vi vil forstaa ved en Dags March til Fods. Og Kortet er »vendt paa Hovedet«, det der er Syd vender opefter, og Nord vender nedad. Kortet er i det hele ikke saa lidt afvigende fra det Kort, vi nu er fortrolige med, det kan ikke gøre Krav paa at være geografisk korrekt. Og hvorledes dette ret sjældne Stykke var havnet just i Nationalbibliotheket var ikke helt sikkert, kun at man i det Habsburgske Monarki havde interesseret sig en hel Del for Kortmateriale, og at dette sandsynligt stammede fra Prins Eugen af Savoyen, hvis Samlinger var overgaaet til Nationalbibliotheket.

Trods sine aabenbare Mangler har dette Kort dog opfyldt en Mission, som dengang var noget særligt (og som iøvrigt først de seneste Aartiers Automobilkort har taget op igen). Indtil det 18. Aarhundredes Midte var Landkort vel ikke ukendte, men deres Oplysninger om Veje var yderst spartanske.

For at man kan faa et klarere Indtryk af Kortets specielt danske Egne, er et Udsnit af Østersø-Egnene gengivet i forstørret Maalestok, saaledes at man kan læse de enkelte Stednavne. Man vil se, at Danmark er gengivet med Skaane, Sjælland og Jylland samt Bornholm omtrent paa den vante Beliggenhed, men Falster er kommet ned Syd for Femern, og Fyen er helt glemt. Af de jyske Byer er nævnt Viborg, hvorfra Hærvejen udgaar; Aarhus er den første Station paa Vejen til Rom, den tredje er ubetvivleligt Haderslev, men den anden kan være baade Kolding og Vejle, den sidste vel mest sandsynligt skal man tage Afstandene i Betragtning. Navnet er saa forvansket — Wiildngen eller Kuldngen — at det ikke siger os

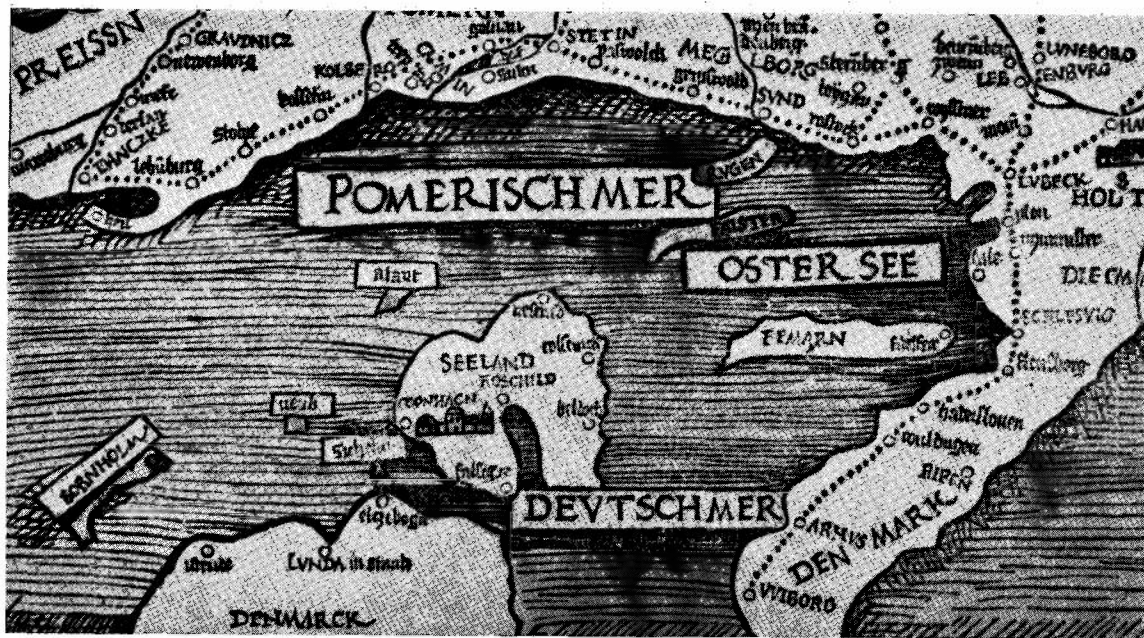

Fig. 2. Udsnit af Etzlaub's Kort.

noget. Ribe ligger ovre mod Vest og uden for Rejseruten, men var jo i 1500 særdeles kendt ogsaa uden for Danmark. Af de sjællandske Byer genkendes København (Conhagn), Helsingør og Roskilde, og i Skaane genfinder vi Lund og Hälsingborg, selvom deres Situation er ikke saa lidt forskudt i Forhold til den korrekte Beliggenhed.

Men min østrigske Hjemmelsmand kunde fortælle meget mere om Georgs-thaleren eller Georgs-Daleren, som man vel bør kalde den.

Den udmøntes stadigt, men tjener ikke noget Formaal som Pengestykke. Den hænger ved de østrigske Bønders Urkæde i sin originale Størrelse (Fig. 3), og den bruges i stærkt formindsket Udgave som Sølv-Vesteknapper af den tyrolske Befolkning den Dag i Dag. Hensigten er i begge tilfælde ganske den samme, enten den hænger ved Urkæden i stor Størrelse eller sidder som knapper i Vesten i mindre, men mere bekvemt Format: at yde sin bærer Beskyttelse mod Uvejret, der pludselig kommer over en i Bjergene, og i det hele mod alt ondt, der kan true et Menneske ogsaa i Lavlandet.

Om den samme Hensigt oplyser den norske Kulturhistoriker *Hans Holst* i en Afhandling i Nordisk Numismatisk Tidsskrift 1942,¹⁾ hvor han fremhæver Georgs-Dalereens særlige Brug som Amulet hos Søens Folk og i Hærens Rytteri. Begge Steder er Sct. Georg ligesom hos vore Dages Spejderkorps Skytshelgenen. For Søens Folk har det fornemmeligt været Medaljens Revers med Frelserens Billede, sovende i Skibet paa Genezareth Sø, og det latinske Citat »In tempestate

1) Hans Holst: Myntliknende kulturminner i norske funn. (Nord. Num. Årsskrift 1942, S. 139 ff. Oslo 1943.)

securitas« har direkte Forbindelse med det Citat fra Matthæusevangeliets 8. Kapitel, Vers 23—27, hvorfra det er udplukket:

»Da han nu gik i Baaden, fulgte hans Disciple ham. Og se, det blev et voldsomt Uvejr ude paa Søen, saa Baaden skjultes af Bølgerne; men han sov. Og de gik hen til ham, vækkede ham og sagde: »Herre, frels os! Vi gaar under«. Da siger han til dem: »Hvorfor er I bange, I lidetroende?« Saa rejste han sig og truede af Storm og Søl, og det blev helt blikstille.

Men Folk undrede sig og sagde: »Hvem er dog han, siden baade Storm og Søl lyder ham?«.

I de tyrolske Vesteknapper er det kun Møntens Avers med Sct. Georgs-Billedet, som benyttes, men Meningen med denne specielle Brug turde være uomtvistelig.

Det foran citerede Værk af den norske Numismatiker *Hans Holst* har været det blandt den mig tilgængelige Litteratur, der har givet mig det bedste Kendskab til disse for mig hidtil ukendte »Mønter«.

Mønter i egentlig Forstand er det jo ikke, da vi ved en Mønt maa forstaa et Pengemiddel, og som sådan har Georgsdaleren næppe haft nogen større Udbredelse, om den overhovedet har været anvendt, det turde da snarere være som saakaldt Skuemønt.

St. Georgsdaleren maa snarere betragtes som ogsaa Holst mener det: som en Amulet-Medalje; at den har haft, og sandsynligt meget hurtigt opnaaet en vis Folkeyndest er ubetvivleligt. Dens Brug som Amulet har ikke været begrænset til Oprindelsesstedet, ejheller til danske og andre Pilgrimme, der foretog den lange og besværlige Rejse til Rom i religiøst Øjemed. Alligevel gør Fundstedet paa Hærvejen det vel overvejende sandsynligt, at denne Mønt har været baaret

af en dansk (eller norsk) Pilgrim som Amulet og som Mindetegn paa den ogsaa trælse Vej hjem.

Mig bekendt har danske Fund heraf ikke tid-

Fig. 3. Georgs-Daleren ($1/1$ nat. Størrelse).
Udmøntet i Østrig i 1662.

ligere været beskrevet. De indtil 1942 gjorde norske Fund er alle refereret i det nævnte Værk, og Holst anfører, at »St. Georgs-Daleren er en dalerformet Sølvmønt eller Efterligning af en saadan i andre Metaller med en Fremstilling af St. Georg i Kamp med Dragen. Samt at de mest kendte af disse Dalere er de mandsfjeldske og de ungarske«. Holst meddeler, at de norske Fund alle omfatter ene ungarske. De ungarske St. Georgs-Dalere blev præget fra Slutningen af det 17. Aarhundrede (ifl. Schmieder²) fra 1690) og de mandsfjeldske kun i Aarene 1521—23 og fra 1609 til 1611«.

En anden norsk Numismatiker, *Per Lundgren*,³) giver lidt senere en ganske fyldig Omtale af disse Mønter; han har selv været Ejer af 10 forskellige Udgaver af dem og har set een med Signatur — Mønt-

²) Schmieder: Ersch und Gruber's Allgemeine Encyclopædie III, S. 431.

³) Per Lundgren: En etterkommer fra 30-års krigen. (Mynt-samlernytt fra norsk numismatisk forening, bind 3, 1943.)

prægerens Forbogstaver gengives altid paa Penge-mønter, hvad man kan overbevise sig om ved de danske Kronestykkers N. S. og de nye Femkronestykkers C. S. under Kongens Billede — og denne Signatur C. H. R. vil Lundgren sætte i Forbindelse med en Stempelskærer i Kremnitz: *Christian Hermann Roth von Rothenfels*.

Lundgren mener ogsaa at kunne datere denne Mønt, hvis Signatur han har set, til ca. 1645, og herved kommer man nærmere ind paa Oprindelsen til disse Mønter eller Medaljer.

Sct. Georgs-Motivet stammer oprindeligt fra Kremnitz og fra den ovenanførte Stempelskærer Chr. H. Roth. Naar dette Motiv gaar igen i de første Mansfelder-Dalere, hænger det muligt sammen med, at mange af Mansfelder-Greverne (der havde Udmøntningsret) hed Georg og havde taget Sct. Georg som Skytspatron. Lundgren anfører efter en tysk Kilde følgende: Ligesom de ungarske blev de mansfeldske Georg-Dalere baaret som Amuletter »gegen Hieb, Schutz und Stoss« allerede i Trediveaarskrigen. Da denne netop varede fra 1618 til 1648, og Kremnitz-Daleren er fra 1645, bliver Tidsangivelsen overensstemmende med Trediveaarskrigens senere Aar.

Der er iøvrigt nogen Uoverensstemmelse imellem Lundgren's og Holst's Opfattelser, men det turde ligge uden for denne lille Histories Ramme at komme ind herpaa. Men jeg kan ikke afstaa fra at citere nogle Linier ordret fra Lundgren's Arbejde, fordi det taler saa malerisk om hele Symbolikken bag ved Brugten af denne Mønt, selvom ikke i Omsætningsøjemed:

»Mangen veteran fra denne krig har sikkert paa sine gamle dager i lydhøre kretser berettet fra den gang, han i en voldsom trefning var en av dem, som ved et under

slapp fra det med livet, og har så med en høytidelig mine trukket frem fra sin kledning en Georgs-Taler og med en hellig overbevisning forklart, at netopp denne hadde vært hans beskytter — PATRONUS. Vi kan lett tenke oss hvilken virkning slike troverdige amulett-demonstrasjoner kunne ha på menigmann den gang.

Trangen til å eie en slik vidunderlig mynt steg etter hvert som det ble alminnelig kjent, hvilken mystisk makt man hadde tillagt den under krigen, hvor så mange av Europas folk hadde tatt del.

Men en taler var mange penger i de dager, og dessuten var det ikke så liketil for enhver å få tak i netopp en St. Georgs-Taler fra Kremnitz. Den første etterligning lot sikkert ikke vente lenge på seg. De mange varianter av disse etterligninger som er bevart til våre dager, viser at denne amulett, som fødtes på slutten af 30-årskrigen, ikke har vært noen døgnflue.«

Dette falder helt i Traad med de Oplysninger, jeg først fik i den kgl. Mønt- og Medaljesamling paa Nationalmuseet, hvor man fortalte mig om navnlig Efterligningerne af de originale Sct. Georgs-Dalere — hvoraf den her viste eller for den Sags Skyld alle de her viste er typiske Eksempler — og at disse fortrinsvis skulde være blevet tilvirket i Nürnberg og op til 1820 om ikke senere. Men trods disse nedslaaende Kendsgerninger kan jo selv »Nürnberg-Kram«, naar det genfindes under de rette heldige Omstændigheder, rumme en vis Interesse. Det er af denne Grund, at jeg — efter Opfordring — har meddelt disse Linier.

Vesteknap fra Tyrol (For- og Bagside).

NEKROLOG

Ved redaktionens slutning erfares, at fhv. gaardejer *Anders Rasmussen*, Hjarnø, døde den 22. september 1962, 75 aar gammel.

Anders Rasmussen, der var søn af købmand Peter Rasmussen, Ørting, lærte som ung malerfaget i Skanderborg. Imidlertid købte faderen en landejendom paa Hjarnø, og Anders Rasmussen fulgte med til øen, hvor han blev landmand. Et ophold paa Uldum højskole fik stor betydning for ham. Han havde fulgt elevmøderne i de sidste 50 aar, og han var i mange aar formand for elevforeningen. Senere blev han medlem af højskolernes oplysningsforbund.

I 1913 forpagtede han Hjarnøs købmandsforretning, og 4 aar senere blev han gift med Alma Pedersen, hvorefter ægteparret købte en landejendom paa øen, som de drev med stor dygtighed, indtil den ældste søn overtog den. Da flyttede de ind i hustruens gamle barndomshjem. Anders Rasmussen, der var en begavet mand med indsigt i baade praktiske og politiske forhold, var i mange aar formand for brugsforeningen, medlem af menighedsraadet og nu til sidst kirkeværge. Han var desuden interesseret i litteratur og skrev selv en del poetiske ting; ligeledes interesserede han sig ogsaa for malerkunsten.

Ogsaa arkæologien havde hans interesse, og han fandt mange værdifulde ting i marken og paa havbunden. I 1935 henledte han Nationalmuseets opmærksomhed paa, at der paa hans mark endnu fandtes rester af skibssætninger. Med stor iver hjalp han og hans naboer til med at fremdrage og restaurere, hvad der endnu var levnet af den berømte gravplads. Rasmussen fortjener at blive mindet herfor, og fordi han efter endt restaurering skænkede det areal, hvorpå mindesmærkerne ligger til fredlysning under Nationalmuseet, som sendte ham et par smukke diplomer

med tak og hædrende omtale. Arbejdet med skibssætningerne blev omtalt i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937, Turistforeningen for Danmarks Aarvog 1937 og i Vejle Amts Aarvog 1943.

Anders Rasmussen var ungdommens gode ven, som altid var villig til at hjælpe, naar man henvendte sig til ham. Han blev ved med at være ung i sindet til det sidste, selv om et hjerteonde tvang ham til at være forsigtig. Øens befolkning vil savne ham meget.

Arnold Hansen.

ANMELDELSE

Skønt det ligger lidt uden for V. A. A.s sædvanlige Emner at bringe Boganmeldelser, maa denne lille Omtale danne en Undtagelse og motiveres med, at det er »Historisk Samfund for Sønderjylland«, som staar bag Udgivelsen af denne lille »Grundbog i Slægtsforskning« udarbejdet af Arkivar, cand. mag. Hans H. Worsøe i Aabenraa, og som Køng Højskole priseligt har udgivet — priseligt, fordi den derved bliver til Gavn for alle dem, der ikke fik Lejlighed til at deltage i Højskolens i indeværende Aar afholdte Sommerkursus. Bogen er let læst paa 48 Sider, og de 12 Kr., den koster, skønnes vel anvendt for den interesserede Læser.

I syv kortfattede, men indholdsmættede Kapitler gives der en Orientering om alt, hvad der vedrører Slægtsforskningen, og som enhver slægtsinteresseret kan have Brug for. Det er saa sandt som det er sagt i det Citat, som slutter Bogen (af den græske Historiker fra vor Oldtidshistorie, Herodot), at »Genealogien er historiens moder«. For den historisk-interesseret og ogsaa for Lokalhistorikeren, eller maaske navnlig for denne, er vel Slægtsforskningen allermest tiltrækkende, og Redaktionen af Vejle Amts Aarvog kan kun gøre Forfatterens Ønske til sit: »at beskæftigelsen med slægtshistorisk arbejde vil medføre interesse for lokalhistorie i særdeleshed og historie i almindelighed«.

ÅRSMØDE

afholdtes søndag den 16. september 1962 på Hotel Kolding.

I forbindelse med årsmødet, hvori deltog ca. 120 personer, havde Historisk Samfund arrangeret en busrundtur i Kolding og nærmeste omegn. Turen foregik i 3 busser, og der blev i højttalere redegjort for byens udvikling af bygningsinspektør Steffensen og 2 af dennes medarbejdere. Efter turen samledes deltagerne i Sct. Nicolai kirke, hvor apoteker Arnold Hansen fra prædikestolen berettede om kirkens historie, bygningen, inventaret og udsmykningen (se iøvrigt: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 år ved P. Tobiassen og Sigvard Skov, Kolding 1950).

Museumsinspektør, magister Skov fortalte om de gamle huse i Kolding: Turistbureauet og Borgerkroen (Helligkorsgade 18—20) samt Borchs Gård, som derefter besigtigedes. På rådhuset beså deltagerne Otto Baches store maleri af husarernes angreb på de tyske skanser ved Kolding 23. april 1849. Museumsinspektør Skov fortalte om maleriet og de historiske begivenheder, der ligger til grund for det.

Efter årsmødet besøgte museet på Koldinghus, hvor museumsinspektør Skov fremviste den nyrestaurerede kgl. bibliotekssal og berettede om denne og om, hvad der iøvrigt er fuldført og arbejdes med på Koldinghus.

På årsmødet aflagde formanden, amtmand Wamberg, årsberetningen. Han omtalte, at Dansk Historisk Fællesforening på ny har opfordret til afholdelse af hjemstavnsaftener, nemlig i ugen 23. febr.—3. marts 1963, på lignende måde som for 2 år siden.

Historisk Samfund har efterkommet en opfordring fra Dansk Historisk Fællesforening om nedsættelse af amsudvalg for historisk fredning.

Historisk Samfund har i efteråret 1961 rettet opfordring til en række personer, som måtte formodes at have historisk interesse, om at indmelde sig i Historisk Samfund. Opfordringen blev i vidt omfang efterkommet, således at Historisk Samfunds medlemstal steg fra 667 til 1243.

Endelig meddelte formanden, hvilke artikler der vil fremkomme i årbogen 1962.

Kassereren, organist H. C. F. Hansen, aflagde regnskabet for 1961—62, som godkendtes.

De afgående bestyrelsesmedlemmer, gårdejer Vyff, amtslæge Jakobsen, direktør Hess og gårdejer Østergaard-Hansen, genvalgtes. Ligeledes genvalgtes den ene af samfundets revisorer, fhv. overingeniør Baagøe.

På bestyrelsens forslag vedtoges det at forhøje medlemsbidraget fra 8 kr. til 10 kr.

Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig således:

Formand: amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Næstformand og arkivar: apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Kasserer: organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Sekretær: museumsinspektør Sigvard Skov, Kolding.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for året 1. april 1961 — 31. marts 1962.

I n d t æ g t e r :

Bidrag fra stat og bykommuner:

Undervisningsministeriet	1300,00	
Vejle amt	100,00	
Vejle kommune	100,00	
Vejle havn	50,00	
Kolding kommune	100,00	
Kolding havn	50,00	
Fredericia kommune	50,00	
Fredericia havn	100,00	1850,00

Bidrag fra 31 sognekommuner:

Vinding	15,00	
Give	50,00	
Tyrsted-Uth	25,00	
Hover	50,00	
Skjold	15,00	
Egtved	15,00	
Thyregod	10,00	
Brande	25,00	
Erritsø	25,00	
Gauerslund	25,00	
Harte-Nr. Bramdrup	50,00	
Bjært	15,00	
Hornstrup	25,00	
Løsning	20,00	
Sdr. Stenderup	25,00	
Pjedsted	20,00	
Barrit-Vrigsted	50,00	
Randbøl	10,00	
Glud-Hjarnø	20,00	
Øster Starup	10,00	
Ringive	10,00	
Nørup	10,00	
Vejstrup	20,00	
Øster Snede	15,00	
Ødis	15,00	
Jelling	15,00	
Vonsild	10,00	
Lindeballe	10,00	
Givskud	10,00	
As-Klakring	50,00	
Ødsted	20,00	685,00

At overføre

2535,00

	Overført	2535,00
<i>Bidrag fra banker og sparekasser:</i>		
Spare- og Laanekassen f. Kolding By og Omegn	100,00	
Kolding Folkebank	100,00	
Vejle Byes og Omegns Spare- og Laanekasse..	100,00	
Landbosparekassen i Vejle	100,00	
A/S Veile Bank	100,00	
Den danske Landmandsbank, Vejle	50,00	550,00

Andre indtægter:

Medlemsbidrag fra 1243 medlemmer	8507,00	
Salg af årbøger	2124,55	
Renter af obligationer	447,00	
Renter af indskud	119,17	
Refusion af udlagt porto	1554,95	
Andre refusioner	218,05	
Annoncer	845,00	
Overført kassebeholdning fra 1960—61	4247,28	18063,00
		<u>21148,00</u>

Udgifter:

Udgivelse af årbogen 1961	8879,65	
Udgivelse af realregister	3757,00	
Udsendelse af årbogen	1640,58	
Udflugt og årsmøde	398,00	
Arkiv og inventar	1687,00	
Bestyrelsens udlæg og repræsentation	554,85	
Kontingenter og forsikringer	247,80	
Diverse udgifter	208,65	
Fragt og porto	770,29	
Kontorudgifter	476,95	
Tryksager	444,68	
Saldo overført til regnskabet 1962—63	2082,55	
		<u>21148,00</u>

Status:

Aktiver:

Jens Holms legat	10500,00
Jens Buchs legat	500,00
Kontant beholdning	2082,55
Beholdning af årbøger	3000,00
	<u>16082,55</u>

Passiver:

Legatkapital	11000,00
Anden kapital	5082,55
	<u>16082,55</u>

Grundfondens regnskab fra 1. april 1961 til 31. marts 1962.

Indtægter:

Overført obligationsbeholdning	11000,00
Indvundne renter	447,00
	<u>11447,00</u>

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet	447,00
Obligationsbeholdning	11000,00
	<u>11447,00</u>

Fredericia, den 1. april 1962.

H. C. F. Hansen,
kasserer.

Regnskabet gennemgået og fundet rigtigt i overensstemmelse med de fremlagte bilag. Kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Fredericia, den 14. maj 1962.

E. Gade. J. H. Baagøe.

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske samfund. Medlemsbidraget er kr. 10,00. Kontingent for livsvarige medlemmer er kr. 100,00, dog for institutioner kr. 150,00.

Indmeldelser i samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til kassereren, organist *H. C. F. Hansen*, Fredericia. Telefon 1115.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Næstformand, medlem af redaktionsudvalget, arkivar.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Redaktør af årbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Magister Sigvard Skov, Koldinghus.

Sekretær, medlem af redaktionsudvalget.

Journalist Axel Rude, Vejle.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Gårdejer R. P. Østergård-Hansen,

Skulballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Gårdejer Kristian Vyff, Vonsild.

Fhv. amtsskolekons. V. Winther, Jelling.

Årbogens udgivelse støttes af
følgende annoncører:

Vore medlemmer

bedes hver især agitere stærkt for tilgang af nye medlemmer på land og i by. Den, der ikke kender sin egns skæbne gennem tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om hun eller han er født på stedet.

Ny medlemmer indmeldes til bestyrelsen.

AKTIESELSKABET
DE DANSKE BOMULDSSPINDERIER

Vejle og Valby

A/S FRØCONTORET

KOLDING

Grundlagt 1887

Telf. 4344

Leverer 1. kl. mark- og roefrø under statskontrollens selvvirkende kontrol.

FRØAVL - FRØHANDEL

Forsikring — så

Assurandør H. H. Ottsen

Forsikringsselskaberne NYE DANSKE

Buen 2 - Telf. 44 - Kolding

ROBERT STEINFATH

Aut. gas- og vandmester - Blikkenslager og skiferdækker

Installation af wc, badeværelser og ethvert sanitært anlæg

Telefon 401 - Kolding

Reserveret

A/S VEJLE MÆLKEKOMPAGNI

Telefon 507 - Vejle

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefoner 208-611

Bryggeriet

SLOTSMØLLEN

KOLDING A/S

A/S MOTOR COMPANY

Tlf. 3680

Bedford — Chevrolet — Opel — Vauxhall

A/S AUTOMOBILHUSET

Tlf. 103 - 123

KOLDING

ERIK GADE

Specialværksted for kontormaskiner

Telefon 423 - Laasbybanke 10 - Kolding

^{1/2} *Carl Hansen's* RUTEBILER

Vejle - Telefon 3440 (4 linier)

 Vejle Slidbanefabrik

Fiskergade 10

Telefon 748

**VEJLE OG OMEGNS
ANDELS-SVINESLAGTERI**

*

CHARLES HINDBORG A/S

Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri
Vejle, telf. 38*

KOLDING ANDELSMEJERI

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/s

Telefon 476 og 496

KOLDING

Meddelelse til medlemmerne.

Ældre årgange af Vejle Amts Aarbog kan fås ved henvendelse til vor kasserer: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58, Fredericia. Tlf. 1115.

For medlemmer er priserne pr. årgang:

1906—1940	kr. 3,00 (ikke medl. bogladepris	kr. 4,00)
1941—1949	- 4,00 (- - - -	- 5,00)
1955	- 4,00 (- - - -	- 5,00)
1956—1961	- 8,00 (- - - -	- 12,00)
1962	- 10,00 (- - - -	- 15,00)
Realregister for årgangene 1905—1960	kr. 5,00 (ikke medl.	kr. 7,00)

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene :

1905	1919	1951
1906 1. halvbd.	1923 1. halvbd.	1952
1917	1936 2. -	1953
1918	1950	1954

Restoplagene af mange årgange er forøvrigt **meget** små.

Desuden sælges følgende bøger :

	Medl. kr.	Ikke medl. kr.
Vejle Amts historiske Samfunds 50 års festskrift: »Jelling det gamle kongesæde.« (208 sider i stort format rigt illustreret i sort og farver.)	15,00	20,00
Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. (Undersøgelser vedrørende den gamle jærnvinding af myremalm) 137 sider	10,00	15,00
Vejle amt. En hjemstavnsbog (årbøgernes årgang 1934) 2 bind på ialt 560 sider, rigt illustreret.	6,00	7,00
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt. 252 sider.	3,00	4,00

